

МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Навчально-науковий інститут економіки та управління
Факультет менеджменту

Кафедра управління виробництвом
та інноваційною діяльністю підприємств

Долгошея Н. О.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА КООПЕРАЦІЯ

Конспект лекцій

Миколаїв
2014

МОДУЛЬ I. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація: історія становлення, розвиток

Метою модульної теми є вдосконалення аналітичних умінь слухачів щодо періодизації розвитку міжнародного кооперативного руху та кооперації в Україні, вивчення зарубіжного досвіду розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, аналізу ролі та значення діяльності Міжнародного кооперативного альянсу.

Тема спрямована на досягнення таких навчальних цілей:

- продемонструвати основні історичні віхи та етапи розвитку кооперативного руху і кооперації у світі;
- дати уявлення про основні етапи розвитку кооперативного руху в Україні, зокрема сільськогосподарської обслуговуючої кооперації;
- ознайомити із зарубіжним досвідом розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, зокрема в європейських країнах;
- пояснити сутність, цілі, принципи та методи діяльності Міжнародного кооперативного альянсу, його роль та значення в сучасному світовому кооперативному русі.

Тема 1. Основні історичні віхи розвитку кооперативного руху та кооперації у світі

1. Основні етапи та тенденції розвитку міжнародного кооперативного руху
2. Міжнародний кооперативний альянс: цілі, принципи, методи

1. Основні етапи та тенденції розвитку міжнародного кооперативного руху

Кооперація як суспільна форма організації, що об'єднує людей в різні асоціації та товариства, виникла на певному етапі розвитку суспільно-економічних відносин, пов'язаному із становленням та розвитком

буржуазного суспільства. Об'єднання в кооперативи давало можливість пом'якшити соціально-економічні наслідки поступового переходу економіки до капіталізму та товарно-грошових відносин.

В цілому передумовами розвитку світової кооперації стали:

- **економічні:** перетворення капіталістичного устрою в домінуючий в економіці європейських країн і США; промислова революція; бурхливе зростання виробництва машин, торгівлі, міст, збільшення робітничого класу, виникнення нових середніх міських прошарків — основної соціальної бази майбутніх кооперативів;
- **соціальні:** тяжке матеріальне становище осіб найманої праці, і великий прошарок малозабезпеченого міського й сільського населення в 40–50 рр. XIX століття;
- **політичні:** прийняття буржуазною державою конституції з правами й свободами людини (право на створення організацій, свобода слова, зборів, виборче право тощо);
- **фінансові:** формування національних кредитнобанківських систем, які спростили, здешевили і прискорили надання кредиту;
- **правові:** широкий розвиток акціонерних компаній і прийняття законів, які регулюють їхню діяльність, що дає змогу кооператорам реєструвати свої організації як акціонерні товариства;
- **ідеологічні:** просвітницька й практична діяльність основоположників окремих видів кооперативів: споживчих — Роберта Оуена і Уільяма Кінга; виробничих — Філіпа Буше і Луї Блана; кредитних — Шульце Деліча і Фердінанда Райфайзена.

Наприкінці XIX ст. у кооперативному русі відбулися кількісні та якісні зміни. Почали створюватися гуртові товариства, спілки окремих видів кооперації. З появою спілок на національному рівні виникли перші спонтанні контакти між кооперативними товариствами Англії, Франції, Німеччини, Іспанії, Голландії та інших країн. Це були акти солідарності, обміну досвідом кооперативного будівництва, взаємозбагачення кооперативних ідей та

принципів діяльності, налагодження перших торговельних та економічних зв'язків.

Ідеї співпраці кооператорів різних країн зародилися ще в першій половині XIX ст. Найбільшу ініціативу у створенні такого міжнародного об'єднання виявив англійський кооперативний рух і його керівники. В 1835 р. у Лондоні (Велика Британія) було засновано Асоціацію всіх класів і всіх націй, яка ставила собі за мету пропагувати кооперативні ідеї на міжнародному рівні. Це об'єднання стало першою спробою розвитку співпраці кооператорів різних країн і створення міжнародного кооперативного центру.

До налагодження міжнародних зв'язків англійських кооператорів спонукала зростаюча конкуренція з боку приватного капіталу, а також протидія політичних сил, які відображали інтереси цього капіталу. Кооператори Англії та інших європейських країн (Франції, Бельгії, Німеччини) сподівались за допомогою міжнародних кооперативних зв'язків розширити свою господарську діяльність. У створенні міжнародного центру кооперативного руху виявили зацікавленість також прихильники християнського соціалізму, які сподівались за допомогою розвитку кооперації поширювати основні засади християнської моралі.

Утвердженню та поширенню ідеї створення Міжнародного кооперативного альянсу сприяла й та обставина, що в середині XIX ст. вже існувало чимало норм та інститутів міжнародного права, які регулювали діяльність міжнародних організацій.

В 1867 р., в дні роботи Всесвітньої промислової виставки в Парижі, кооператори Англії та Франції спробували скликати перший міжнародний кооперативний конгрес, але французький уряд не дозволив це зробити. Чергову спробу утворити міжнародну кооперативну організацію було здійснено в 1869 р. на конгресі Англійської кооперативної спілки.

Однак кооператори Європи ще не були готові до широкої міжнародної співпраці, а кооперативний рух ще був роздібненим, нечисленним та

економічно слабким. У 1889 р. зусиллями Кооперативної спілки Великої Британії було створено ініціативний комітет з організації Міжнародної спілки друзів кооперативного виробництва, який звернувся до кооперативних спілок усіх країн із закликом створити міжнародний кооперативний центр із штабквартирою в Лондоні.

До 1890 р. кооперативний рух Англії і Шотландії набрав масового характеру й досягнув помітних господарських та економічних успіхів. Він об'єднував понад 1 млн членів, що становило близько 15% населення країни. Англійські та шотландські кооператори наприкінці 80х рр. XIX ст. завершили організаційну побудову на національному рівні, утворивши Англійське й Шотландське кооперативні гуртові товариства та Кооперативну спілку.

Проект статуту майбутньої міжнародної спілки було розглянуто і схвалено в 1892 р. на міжнародній конференції друзів кооперативного виробництва в Лондоні. Однак скликати перший міжнародний конгрес кооператорів в 1893 р. не вдалося через малу кількість делегатів та позицію англійської споживчої кооперації, яка проігнорувала цей форум.

Нарешті, за спільною домовленістю ініціативного комітету й Кооперативної спілки Великої Британії 19 серпня 1895 р. у Лондоні було скликано I установчий Міжнародний кооперативний конгрес, у роботі якого взяли участь 207 представників різних кооперативних організацій з Австралії, Австро-Угорщини, Англії, Бельгії, Голландії, Данії, Італії, Сербії, США, Франції, Швейцарії та спостерігачі з деяких інших країн (Аргентини, Індії, Німеччини, Росії та ін.)

Організаційне та ідеологічне керівництво роботою конгресу зосереджувалося в руках представників англійської кооперації. З 207 делегатів конгресу 160 представляли англійських кооператорів, що зумовило великий вплив англійських кооперативних принципів на розвиток усього світового кооперативного руху.

На конгресі обговорювався запропонований ініціативним комітетом проект Статуту Міжнародного кооперативного альянсу (МКА). Конгрес призначив керівним органом до наступного конгресу тимчасовий Центральний комітет у складі 15 осіб. Було вирішено запровадити три види членства: індивідуальні та колективні члени, а також члени кореспонденти. Визначили також розміри членських внесків, які залежали від виду членства. Конгрес ухвалив рішення про створення МКА зі штабквартирою в Лондоні (Велика Британія).

Створення Міжнародного кооперативного альянсу стало прогресивним явищем у громадському житті того часу. Кооперативний рух включився у сферу міжнародних відносин.

Уже через місяць після першого конгресу англійські кооператори організували в Лондоні виставку зразків товарів, які виробляли або продавали кооперативні організації Англії, Франції, Італії, Данії та інших країн. Експозицію влаштували в приміщенні щорічної виставки англійських виробничих кооперативів.

Другий конгрес Міжнародного кооперативного альянсу відбувся 28 жовтня 1896 р. в Парижі. Під час його роботи було прийнято Статут МКА, який містив цілі, принципи та методи діяльності Альянсу, форми й по рядок взаємовідносин з національними організаціями, терміни скликання чергових конгресів, норми представництва в центральних органах, розміри членських внесків, характер діяльності Центрального комітету МКА та його бюро. Конгрес обрав Центральний комітет і Бюро (адміністрацію) МКА на чолі з директором, затвердив прапор і робочу мову Альянсу, рекомендував щорічно відзначати в усіх країнах день кооперації.

На IV конгресі МКА (1900 р., Париж, Франція) стався розкол у міжнародному кооперативному русі, в якому виділилися два підходи до оцінки соціальних можливостей кооперативного руху. Перший — соціалістичний — очолювали бельгійські кооператори-соціалісти, які дотримувались позиції соціалістичної партії в кооперативному русі, другий

— реформістський — представники німської наукової школи кооперації (Франція), які кваліфікували кооперацію як універсальний засіб класового співробітництва.

В 1883 р. в місті Нім (Франція) була створена спілка народної економіки, метою якої було сприяння розвитку кооперативного руху. До членів спілки, яка невдовзі отримала назву німської школи, приєднався професор політичної економії Сорбонни Шарль Жид (1847–1932). Він став головним розробником теорії «кооперативного соціалізму», яка завдяки його зусиллям набула завершеного вигляду. Основним постулатом цієї теорії стало твердження про те, що сучасне виробництво, якому притаманні відомі недоліки, можна у найкращий спосіб реформувати за допомогою широкого розвитку кооперативів, зокрема споживчих. На думку Ш. Жида, кооперативи є засобом ради кального оновлення суспільних відносин.

Гостра дискусія між прихильниками теорії «кооперативного соціалізму» та адептами «кооперативного капіталізму» знову спалахнула на VI конгресі МКА (1904 р., Будапешт, Австро-Угорщина). У прийнятій конгресом резолюції кооперацію проголосили універсальним засобом перетворення капіталістичного ладу. Суперечки між прихильниками обох теорій відображали неоднорідність кооперативного руху. Прихильники кооперативного соціалізму представляли робітничу кооперацію, тоді як їх опоненти — кооперацію кустарів, ремісників та інших дрібних власників.

Після VII конгресу МКА (1907 р., Кремона, Італія), на якому остаточно перемогли соціалісти, розвиток кооперації значно прискорився, розширилася географія кооперативного руху. Більшість кооперативних організацій європейських країн працювала під керівництвом соціалістів.

В 1910 р. в Гамбурзі (Німеччина) відбувся VIII конгрес МКА. Делегати конгресу дійшли висновку щодо неможливості подальшого обумовлення членства в МКА повним політичним нейтралітетом у діяльності кооперативних організацій на національному рівні. Була підтримана пропозиція залишити вимогу політичного нейтралітету лише на рівні МКА.

На останньому передвоєнному IX конгресі МКА, який відбувся в 1913 р. у Глазго (Велика Британія), делегати, намагаючись зміцнити та розширити антивоєнний фронт, закликали до встановлення співробітництва між споживчими кооперативами та профспілками.

Перша світова війна перервала діяльність МКА та значно обмежила регулярне спілкування національних кооперативних організацій на міжнародному рівні. Після конгресу в Глазго конгреси МКА не скликалися 8 років. Під час війни відбулося лише декілька конференцій кооперативів країн Антанти. Суттєвий вплив на зміст і хід міжнародного кооперативного руху справила революція 1917 р. в Росії.

Основні віхи розвитку міжнародного кооперативного руху наприкінці XIX ст. — початку XX ст.

1895 р. — 9 серпня створено МКА зі штабквартирою в Лондоні (Велика Британія).

1896 р. — МКА проголосив про свій повний політичний нейтралітет

1910 р. — на VIII конгресі МКА прийнято рішення про відмову від вимоги дотримання кооперативними організаціями політичного нейтралітету як на національному, так і на міжнародному рівнях, і збереженні його лише на рівні Альянсу.

1913 р. — останній передвоєнний IX Конгрес МКА (Глазго, Велика Британія). Наступний конгрес буде скликано лише через 8 років.

Друга половина XIX ст. — початок XX ст. став періодом зародження кооперації та світового кооперативного руху. Саме у цей час в Європі сформувалася соціальна база кооперації, були прийняті перші кооперативні законодавчі акти, що сприяло масовій появі різних видів кооперативів. Важливу роль у процесі зародження та розвитку кооперативного руху відіграли ідеологи кооперації, які обґрунтували роль і значення кооперації, створили її організаційно-правові засади, надали кооперативному рухові організований характер на національному та міжнародному рівнях. Саме в

цей час кооперативи довели свою ефективність та дієвість, стали життєздатною альтернативою приватному капіталу.

Перший повоєнний X конгрес МКА (1921 р., Базель, Швейцарія) проходив в умовах розростання світової економічної кризи. Конгрес прийняв суттєві поправки до Статуту МКА, спрямовані на перетворення його у згуртований союз національних кооперативних організацій. Прийнята на конгресі двадцятирічна програма дій МКА передбачала значне розширення пропагандистської та організаторської діяльності (систематичний обмін друкованими виданнями між національними організаціями, видання «Бюлетеня МКА», журналів, книг, брошур тощо), надання допомоги розвитку міжнародної кооперативної торгівлі, координацію кооперативного виробництва, створення Центрального бюро економічної інформації. Було також прийнято рішення про відновлення членства радянського Центросоюзу в Альянсі.

З метою подальшого зміцнення єдності міжнародного кооперативного руху в 1923 р. МКА опублікував Маніфест про заснування Міжнародного дня кооперації. Відтоді, щороку в першу суботу липня кооператори всього світу демонструють свої економічні та політичні вимоги.

XI конгрес МКА відбувся в 1924 р. в Генті (Бельгія). Незважаючи на гострі ідеологічні дискусії та розбіжності, керівництво МКА зуміло не допустити розколу найбільшого центру міжнародного співробітництва. У відповідь на різку критику делегацією Центросоюзу, яка вперше брала участь у роботі конгресу, резолюції МКА про війну і мир Альянсом була прийнята спеціальна резолюція щодо політичного нейтралітету. У період між двома світовими війнами МКА залишився єдиною міжнародною організацією, що уникла розколу.

Світова економічна криза 1929–1933 рр. завдала кооперації величезної шкоди. Лише протягом одного 1931 р. загальний обіг кооперативних організацій знизився на 29%. За роки кризи обіг споживчої кооперації Німеччини скоротився на 50%, Польщі — на 38%, Угорщини — на 31%.

Різко загострилися проблеми кооперативної економіки, посилилася конкуренція з приватним капіталом, зріс його тиск на кооперацію. Суттєво скоротилося власне виробництво споживчих кооперативів, знизилась пайові внески. Посилилися утиски кооперації з боку урядів у сфері оподаткування та законодавства.

Тема боротьби з фашизмом стала домінуючою на XIV конгресі МКА в Лондоні в 1934 р. До порядку денного були включені питання та резолюції щодо участі кооперативів у боротьбі проти фашизму, за мир та роззброєння. Конгрес відмовився прийняти німецький «Рейхбунд» в МКА.

У 1920–1930х рр. фашистські режими Італії, Угорщини, Болгарії, Австрії й Німеччини проводили політику ліквідації кооперативів. В Італії під приводом боротьби з комуністами і соціалістами, які керували деякими кооперативами, фашистський режим Б. Муссоліні розпочав методичне руйнування Ліги кооператорів. Якщо у 1921 р. в Італії було 8 тис. кооперативів різних видів, то в 1924 р. їх залишилося близько 1 тис. В 1925 р. Лігу було розпущено, її майно конфісковане, а замість неї було створено фашистську загальнонаціональну кооперативну організацію. Протест МКА і 25 національних організацій проти цієї акції ні до чого не привів.

На відміну від Італії, в Німеччині вже через декілька місяців після приходу нацистів до влади кооперативні організації були включені до складу єдиного фашистського національного союзу «Рейхбунд».

В 1937 р., на XV конгресі МКА в Парижі офіційно були прийняті так звані рочдейлівські принципи кооперації, які згодом стали основою для прийняття в 1966 р. віденським Конгресом МКА їх оновленої версії — Основоположних принципів кооперації, що в 1995 р. стали частиною Декларації про кооперативну ідентичність.

Рочдейлівські принципи кооперації

Вперше були визначені в 1844 р. членами «Товариства справедливих новаторів Рочдейлу» — споживчого кооперативу міста Рочдейл (Велика Британія), заснованого групою місцевих ткачів, які вирішили об'єднатися і

відкрити власний магазин для продажу продуктів харчування, яких вони не могли б купити самостійно. Рочдейлівські принципи являють собою набір основоположних істин для роботи кооперативів: 1) відкрите членство; 2) демократичний контроль (одна людина — один голос); 3) розподіл прибутку пропорційно сумі закуплених товарів; 4) обмеження відсотку на пайовий капітал; 5) політична та релігійна нейтральність; 6) торгівля за готівковий розрахунок (кредити не надаються); 7) сприяння освіті.

Відтоді ці принципи лежать в основі принципів кооперації та світового кооперативного руху.

XV конгрес став останнім напередодні Другої світової війни. Рішення конгресу щодо проведення чергового міжнародного форуму кооператорів в 1940 р. в Празі з відомих причин не вдалося здійснити. Друга світова війна перервала розвиток міжнародних кооперативних зв'язків. Наступний конгрес МКА було проведено лише в 1946 р. в Цюриху (Швейцарія).

Основні віхи розвитку міжнародного кооперативного руху у період між двома світовими війнами:

1922 р. — МКА створив Міжнародний банківський комітет. Сьогодні це Міжнародна кооперативна банківська організація (ICBA), секторальна організація Альянсу.

1922 р. — МКА створив Міжнародний комітет з питань страхування, який в 1971 р. був перейменований у Міжнародну федерацію кооперативів страхування. Нині це Міжнародна федерація кооперативів та спілок взаємного страхування (ICMIF), секторальна організація Альянсу.

1923 р. — МКА вперше відзначив Міжнародний день кооперації.

1937 р. — Останній передвоєнний XV конгрес МКА. Вперше переглянуто перелік основоположних принципів кооперації.

Період між двома світовими війнами виявився найтяжчим в історії міжнародного кооперативного руху, на стан і розвиток якого серйозний вплив спричинили революція 1917 р. в Росії, яка розколола світ на дві антагоністичні суспільно-політичні системи, та світова економічна криза

1929–1933 рр., що не лише завдала кооперації величезних збитків, а й призвела до зародження та поширення на Європейському континенті фашистських режимів, політика яких неминуче вела до чергової світової війни.

За повоєнний період помітно збільшилися авторитет і вплив МКА на міжнародній арені. Альянс почав активно підтримувати й захищати інтереси широких мас населення, брати участь у заходах, що проводять ся ООН та її спеціалізованими органами, підтримувати акції демократичних і миролюбних сил. Розширилася діяльність МКА щодо надання допомоги кооперативам країн, що розвиваються, зросла його роль у розвитку міжнародної співпраці, міжнародної кооперативної торгівлі, туризму, страхуванні, захисту прав споживачів тощо.

З початку 50х рр. XX ст. одним із найгостріших питань щодо корпоративного руху була боротьба з монополіями, панування яких в економічній та політичній сферах суспільного життя призводило до ослаблення та знищення кооперативів. У зв'язку з цим в 1951 р. на XVIII конгресі МКА (Копенгаген, Данія) була прийнята спеціальна резолюція.

В 1957 р. була створена Європейська спільнота споживчих кооперативів — ЄвроКооп, засновниками якої стали кооперативи Європейської економічної спільноти (ЄЕС). Головними завданнями ЄвроКооп стало представлення інтересів споживчої кооперації в ЄС та координація діяльності європейських кооперативних організацій.

Членами ЄвроКооп є національні організації споживчих кооперативів з 18 країн Європи (у тому числі й України).

Сьогодні ЄвроКооп представляє понад 4,5 тис. місцевих та регіональних кооперативів, членами яких є понад 30 млн. споживачів Європи. Загальний товарообіг цих кооперативів становить понад 74 млрд. євро., а в 36 тис. пунктах продажу зайнято 450 тис. працівників. Секретаріат ЄвроКооп розташований у Брюсселі (Бельгія).

У 1960х рр. за ініціативою МКА був створений Об'єднаний комітет сприяння та надання допомоги кооперативам — єдина у світі міжнародна кооперативна організація, членами якої є урядові та неурядові організації (Секретаріат ООН, МОП, Всесвітня рада кредитних спілок та ін.). Комітет є єдиним органом між установами ООН та міжнародними неурядовими організаціями, створеними для сприяння та координації допомоги кооперативам країн, що розвиваються.

В 1966 р. на XXIII конгресі МКА (Відень, Австрія) були вироблені нові принципи МКА і прийнято рішення щодо скасування принципу по літичного нейтралітету в кооперативному русі.

На XXV конгресі МКА (1972 р., Варшава, Польща) була ліквідована категорія членів кореспондентів та запроваджена більш демократична система сплати членських внесків і представництва. Вирішено також, що засідання конгресу будуть проводитися раз на чотири роки, а взаємодія з профспілками відбуватиметься без урахування їх ідеологічної спрямованості. У результаті на XXVI конгресі МКА в Парижі (1972 р.) було запроваджене єдине членство для всіх кооперативних організацій членів. Делегат кожної організації міг мати лише один голос, незалежно від кількості внесених пайових внесків. МКА здійснив важливий крок до розширення демократії в міжнародному кооперативному русі.

У цей період важливу роль у кооперативному русі стали відігравати жінки та молодь, які усюди становили більше ніж половину членів пайовиків. У зв'язку із цим МКА виступив організатором деяких заходів, спрямованих на залучення до кооперативного руху жінок і молоді.

Протягом 1921–1966 рр. діяла Міжнародна кооперативна жіноча гільдія, яка у 1921 р. об'єднала 27 млн жіноккооператорів з 20 країн. Ця жіноча кооперативна організація була самостійною й незалежною: вона скликала власні конгреси й мала власні керівні органи. Міжнародна кооперативна жіноча гільдія провела велику роботу щодо підвищення громадського становища жінок, розширення їх освіти, досягнення їх

політичної та економічної рівності, поліпшення життя їх родин тощо. Через фінансові труднощі в 1963 р. гільдія зупинила роботу на три роки, а у 1966 р. ввійшла до МКА як Жіноча кооперативна консультативна рада (ЖККР).

ЖККР консультувала МКА з проблем жіночого кооперативного руху, провадила освітню й дослідну діяльність, встановлювала контакти з жінками-кооператорами та національними жіночими організаціями, вела боротьбу за рівні права жінок та чоловіків в освіті, професійному навчанні, оплаті праці, у висуванні на керівні посади, а також співпрацювала з ООН та її спеціалізованими установами, іншими міжнародними організаціями.

В 1974 р. ЖККР було реорганізовано в Комітет жіноцкооператорів, який отримав статус допоміжного комітету ЦК МКА. Головним завданням комітету було залучення жінок до кооперативного руху, а також проведення роботи в країнах, що розвиваються. Нині в МКА існує тематичний комітет з питань гендерної рівності, який впливає на визначення пріоритетів Альянсу. За пропозицією комітету, Правлінням МКА були прийняті «Стратегія сприяння гендерній рівності» (2000 р.) та «Стратегія боротьби кооперативів з ВІЛ/СНІД» (2004 р.). Комітет співпрацює зі структурами МКА на глобальному, регіональному та секторальному рівнях.

Основні віхи розвитку міжнародного кооперативного руху в 50–80 рр. XX ст.

1946 р. — МКА стає однією з перших трьох неурядових організацій, яким ООН надано консультативний статус.

1951 р. — МКА створив Комітет з питань сільського господарства.

Сьогодні це Міжнародна організація сільськогосподарських кооперативів (ІСАО), секторальна організація Альянсу.

1952 р. — МКА створив Комітет житлових кооперативів. Сьогодні це Міжнародна організація житлових кооперативів (ІСА Housing), секторальна організація Альянсу.

1966 р. — рішенням XXIII конгресу МКА у Відні (Австрія) була прийнята нова редакція переліку основоположних принципів кооперації.

1966 р. — МКА створив підкомітет Комітету з питань сільського господарства, який опікувався питаннями розвитку рибальських кооперативів. В 1976 р. був утворений самостійний Комітет з питань рибальства. Сьогодні це Міжнародна організація рибальських кооперативів (IFCO), секторальна організація Альянсу.

1968 р. — МКА створив Азіатсько Тихоокеанський регіональний офіс зі штабквартирою в НьюДелі (Індія).

1976 р. — МКА створив Міжнародну асоціацію туристичних кооперативів (TICA).

1982 р. — Штабквартира МКА переїхала з Лондону (Велика Британія) до Женеви (Швейцарія).

Розвиток міжнародного кооперативного руху в 50–80 рр. ХХ ст. відбувався в умовах повоєнної відбудови національних економік, початку холодної війни між соціалістичною та капіталістичною світовими системами, краху світової колоніальної системи, початку і розвитку європейських інтеграційних процесів. Серйозна криза кооперації в Європі, скорочення її соціальної бази, відбувалася на тлі розвитку кооперативного руху в постколоніальних країнах, ліквідації кооперативних організацій та переділу їх майна в соціалістичних країнах Центральної та Східної Європи.

На початку 1990х рр. на подальший розвиток міжнародного кооперативного руху суттєво вплинули дві події: перехід до нового етапу економічного зростання після подолання кризових явищ 1960–1980х рр. і падіння світової системи соціалізму як альтернативної капіталізму політичної та економічної моделі, що спричинило радикальні зміни в умовах діяльності кооперації в усьому світі. З крахом адміністративно-командної соціалістичної економіки ринкова економіка на решті охопила весь світ, що створило однотипні умови для функціонування кооперації та розвитку кооперативного руху.

27–30 жовтня 1992 р. в Токіо відбувся XXX конгрес МКА, в якому вперше взяла участь делегація споживчої кооперації незалежної України.

На форумі обговорили й прийняли новий Статут, структуру МКА, а також правила, процедури та Положення про МКА. З огляду на завдання врятувати та зберегти сутність кооперації, на конгресі були сформульовані три фундаментальні групи кооперативних цінностей: 1) рівність і справедливість; 2) добровільна взаємодопомога; 3) економічний та соціальний прогрес. Ці основні цінності кооператори мають втілювати в життя шляхом економічної діяльності, спрямованої на задоволення потреб своїх членів, що на практиці зміцнюватиме кооперативні принципи.

Відмінність між принципами кооперації і кооперативними цінностями

Принципи кооперації характеризуються організаційно-економічним змістом і характером, мають практичну спрямованість і в організаційному плані конкретизують суть та особливості кооперативної організації. Для кооперативних цінностей домінуючою є ідейна і моральна сутність, вони ідеологічно спрямовують роботу кооперативної організації. У кооперативному русі цінності є первинними, саме вони зумовлюють зміст принципів кооперації у процесі її історичного розвитку.

XXXI конгрес МКА (1995 р., Манчестер, Велика Британія) був присвячений ювілею Альянсу. Головним результатом роботи конгресу стало прийняття Декларації «Про кооперативну ідентичність», в якій було сформульоване сучасне визначення терміна «кооператив», сутність та зміст основних кооперативних цінностей, а також сім кооперативних принципів. У визначенні підкреслювалося, що кооперативи є автономними організаціями, незалежними від держави та приватних компаній. Люди об'єднуються в них добровільно задля задоволення своїх потреб за допомоги власних підприємств, не заборонених законами держави.

Останній в минулому столітті XXXII Конгрес МКА відбувся в 1999 р. в Квебеку (Канада). В основній доповіді форуму «Глобальні кооперативи в новому тисячолітті» відзначалося, що глобалізація має для кооперативного руху подвійне значення: з одного боку, відкриваються нові можливості

міжнародного співробітництва, що створює передумови для зміцнення позицій регіональних кооперативних організацій і МКА в цілому, а з іншого — гострота конкурентної боротьби змушує кооперативи шукати інші ринки, незайняті транснаціональними компаніями, і радикально перебудовувати свою виробничогосподарську діяльність з метою зміцнення конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках.

У своєму посланні до конгресу Генеральний секретар ООН Кофі Аннан підкреслив, що в умовах глобалізації та концентрації капіталу кооперативний рух продовжує бути об'єднуючою соціально-економічною силою суспільства, що сприяє справедливому розподілу економічного потенціалу суспільства і є особливо актуальним в умовах різкої диференціації доходів та масового зубожіння.

На першому в ХХІ ст. конгресі МКА (2001 р., Сеул, Південна Корея) схвалено проект «Настанов щодо кооперативного законодавства» — документ, що покликаний допомогти національним урядам вносити зміни в чинне кооперативне законодавство та розробляти нове на основі сучасних принципів та цінностей кооперації. Настанови були розроблені разом з Міжнародною організацією праці (МОП) і Комітетом сприяння та розвитку кооперативів (СОРАС) на основі широких консультацій та з урахуванням двох основних міжнародних інструментів щодо кооперативів: Керівних принципів ООН від 2001 р., спрямованих на створення сприятливих умов для розвитку кооперативів, та Рекомендації МОП №193 щодо сприяння кооперативам.

Новий прапор МКА

Перший прапор МКА був затверджений у 1925 р. і являв собою веселку, сім кольорів якої символізували єдність у багатоманітті та силу світла, освіти та прогресу. Рішення щодо нового прапору було прийнято з метою уникнення плутанини з іншими прапорами, на яких зображена веселка, що стали популярними в ХХ ст. На новому прапорі зображений семикольоровий логотип МКА на білому тлі, на якому зображена чверть

веселки з шістьма смугами: червоною, помаранчевою, жовтою, зеленою, блакитною, темносиньою. Сьомим кольором — фіолетовим — написаний акронім МКА, який розташований під веселкою.

У 2008 р. в Римі (Італія) відбувся позачерговий конгрес МКА, при свячений прийняттю нової редакції Статуту, а також змінам у системі нарахування членських внесків організаціями-членами Альянсу (нова система враховує не лише фінансовий стан організацій, а й кількість членів кооперативів, а також індекс Світового Банку, який показує рівень економічного розвитку країни). Були також внесені зміни в місію МКА, закріплені положення щодо повного та асоційованого членства, прийнятий цілий ряд поправок в інші статті Статуту.

На конгресі МКА, що відбувся в 2011 р. в Канкуні (Мексика), обговорювалася поправка до сьомого принципу кооперації стосовно ролі кооперативів у підтримці сталого розвитку, у тому числі за допомогою політики захисту довкілля, яка полягає у відповідальному використанні природних ресурсів. Погоджуючись зі змістом поправки, делегати не прийняли резолюцію через незгоду з формою прийняття рішень щодо внесення змін у базові цінності кооперації.

Позачерговий конгрес МКА відбувся в листопаді 2012 р. в Манчестері (Велика Британія).

Основні віхи розвитку міжнародного кооперативного руху в 90-х рр. XX ст. та на початку XXI ст.

1990 р. — МКА створив Американський регіональний офіс зі штабквартирою в Санхосе (КостаРіка).

1992 р. — МКА починає процес децентралізації шляхом виділення у своїй організаційній будові чотирьох регіонів: Африка, Америка, Азія та Європа.

1995 р. — МКА переглянув принципи та цінності кооперативного руху та додав до них сьомий принцип «турбота про громаду».

1996 р. — МКА створив Міжнародну організацію кооперативів охорони здоров'я (ІНСО), секторальну організацію, яка об'єднує кооперативи охорони здоров'я.

2001 р. — ООН прийняла керівні настанови (додаток до звіту Генерального секретаря ООН «Кооперативи в соціальному розвитку») щодо необхідності створення сприятливого середовища для розвитку кооперативів.

2003 р. — на засіданні Генеральної Асамблеї в Осло (Норвегія) була прийнята нова редакція Регламенту МКА.

2008 р. — на позачерговому засіданні Генеральної Асамблеї МКА в Римі (Італія) прийнято нову редакцію статуту Альянсу.

2009 р. — першою жінкою, обраною на посаду Президента МКА стала Пауліна Грін (Велика Британія).

2012 р. — Міжнародний рік кооперативів (проголошений ООН в лютому 2010 р.).

Генеральна Асамблея ООН оголосила 2012 р. Міжнародним роком кооперативів, підкреслюючи внесок кооперативів у соціально-економічний розвиток, зокрема їх вплив на скорочення бідності, створення робочих місць та соціальну інтеграцію. Міжнародний рік кооперативів під гаслом «Кооперативні підприємства будують кращий світ» має три основні цілі: 1) підвищення обізнаності громадськості щодо кооперативів та їх внеску в соціально-економічний розвиток і досягнення Цілей розвитку тисячоліття; 2) сприяння формуванню та зростанню кооперативів; 3) заохочення урядів до розробки політики, законів і положень, що сприяють формуванню та стабільному зростанню кооперативів.

На розвиток кооперативного руху на початку 1990х рр. найбільший вплив спричинив крах світової соціалістичної системи і пов'язані з ним зміни в політичних, економічних та ідеологічних умовах діяльності кооперації як на посткомуністичному просторі, так і у світі в цілому. Ринкова модель економіки стала домінуючою, що створило однакові умови для діяльності та

розвитку кооперації. На рівні МКА зникло ідеологічне протистояння між організаціями членами, що було характерним для Альянсу з часів створення СРСР та світової системи соціалізму.

Питання для самоконтролю

1. В якому році створено Міжнародний кооперативний альянс?
2. Ким і коли були сформульовані основоположні принципи кооперації?
3. Назвіть та стисло охарактеризуйте два основні підходи до оцінки соціальних можливостей кооперативного руху наприкінці XIX ст.
4. В якому році МКА вперше відзначав Міжнародний день кооперації?
5. Назвіть фактори, що вплинули на ліквідацію кооперативів фашистськими режимами Європи в 20–30х рр. минулого століття?
6. У чому полягає відмінність між принципами кооперації і кооперативними цінностями?
7. Назвіть та охарактеризуйте основні цілі Міжнародного року кооперативів (2012 р.). Ким він був проголошений?

2. Міжнародний кооперативний альянс: цілі, принципи, методи

Місія, структура та принципи діяльності МКА. Міжнародний кооперативний альянс був створений в серпні 1895 р. в Лондоні. З 1982 р. штабквартира МКА розташований в Женеві (Швейцарія). Юридичний статус МКА як корпоративного органу регулюється положеннями Цивільного кодексу Швейцарії. Офіційними мовами МКА є англійська, французька, німецька, російська та іспанська. Рішення щодо ступеня використання кожної мови приймає правління.

Членами МКА є міжнародні та національні кооперативні організації з усіх секторів економіки, включаючи сільське господарство, банківський сектор, рибальство, охорону здоров'я, житлове будівництво, промисловість, страхування і туризм.

Міжнародний кооперативний альянс об'єднує кооперативні організації всього світу, представляє їх інтереси та слугує їм. МКА стоїть на сторожі цінностей та принципів кооперативного руху, характерної для нього вартісноорієнтованої економічної моделі, яка надає індивідам і громадам інструмент самопомогти та впливає на їх розвиток. Альянс захищає інтереси кооперативів, поширює кращий досвід та ноухау, сприяє розбудові їх спроможності, здійснює моніторинг діяльності та поступу кооперативних організацій.

МКА діє на підставі Статуту, прийнятого Генеральною Асамблеєю 6 червня 2008 р. (набув чинності 1 січня 2009 р.), зі змінами, внесеними Генеральною Асамблеєю 20 листопада 2009 р.

Цілями МКА є: 1) сприяння світовому кооперативному руху, що базується на принципах взаємодопомоги та демократії; 2) підтримка та захист кооперативних цінностей та принципів; 3) сприяння розвитку економічних та інших взаємовигідних стосунків між організаціями членими; 4) сприяння міжнародному миру і безпеці шляхом підтримки сталого людського розвитку, економічного і соціального прогресу народів; 5) сприяння досягненню рівності між жінками і чоловіками в процесі прийняття рішень та в іншій діяльності в межах кооперативного руху.

МКА організований на глобальному, регіональному, секторальному та тематичному рівнях, він структурно складається:

- з центральної штабквартири;
- чотирьох регіонів (Африка, Америка, Азія, Європа);
- глобальних та секторальних організацій;
- тематичних комітетів.

МКА намагається досягти своїх цілей на всіх вищезазначених рівнях:

- слугуючи форумом для обміну досвідом та джерелом інформації про розвиток кооперативного руху, відповідні дослідження і статистику;
- координуючи дії, спрямовані на сприяння розвитку кооперативного руху;

– налагоджуючи співробітництво з глобальними та регіональними інституціями, зокрема з організаціями ООН, іншими урядовими і неурядовими міжнародними та національними організаціями, які переслідують важливі для кооперативного руху цілі;

– будь-якими іншими доречними способами.

Визначення кооперативу (ст. 6 Статуту МКА)

Кооператив є самоврядною асоціацією осіб, які добровільно об'єдналися з метою задоволення своїх спільних економічних, соціальних і культурних потреб та прагнень шляхом створення підприємства, яке перебуває в їх спільній власності та демократично контролюється ними.

Кооперативи засновані на цінностях самодопомоги, особистої відповідальності, демократії, рівноправ'я, рівності та солідарності. Відповідно до традицій засновників кооперативного руху, члени кооперативів обстоюють такі етичні цінності, як чесність, відкритість, відповідальність перед суспільством і турбота про інших людей.

«Декларація кооперативних принципів» була прийнята у вересні 1995 р. в Манчестері на Міжнародному конгресі МКА, який був присвячений столітньому ювілею Альянсу. До тексту Декларації включили оновлений перелік основоположних принципів, покликаних слугувати настановою для кооперативних організацій усіх країн світу на початку XXI ст.

Принципи кооперації є керівними настановами, за допомогою яких кооперативи втілюють свої цінності в практику:

1. Добровільне та відкрите членство. Кооперативи є добровільними організаціями, відкритими для всіх людей, які здатні скористатися їх послугами та готові взяти на себе обов'язки членства, без гендерної, соціальної, расової, політичної та релігійної дискримінації;

2. Демократичний контроль з боку членів. Кооперативи є демократичними організаціями контрольованими своїми членами, які беруть активну участь у формуванні їх політики та прийнятті рішень. Жінки і

чоловіки, які є обраними представниками, під звітні членам кооперативів. Члени первинних кооперативів мають рівні права під час голосування (один член — один голос). Діяльність кооперативів інших рівнів також організована на демократичних засадах.

3. Участь членів кооперативу в економічній діяльності. Члени кооперативів беруть справедливу участь у формуванні основного капіталу своїх кооперативів та демократичному контролі за ним. Щонайменше частина цього капіталу є, зазвичай, спільною власністю кооперативу. Члени кооперативу, як правило, отримують номінальні або мінімальні виплати по своїм пайовим внескам, що є умовою їх членства. Кооператори скеровують прибуток на досягнення однієї або всіх зазначених цілей: розвиток власного кооперативу, іноді шляхом створення неподільних фондів; виплати членам кооперативу пропорційно їх участі у господарській діяльності кооперативу; підтримку інших заходів, схвалених членами кооперативу.

4. Самоврядність та незалежність. Кооперативи є автономними організаціями самодопомоги, контрольованими своїми членами. Кооперативи укладають угоди з іншими організаціями, у тому числі урядовими, або залучають капітал із зовнішніх джерел лише за умови демократичного контролю з боку своїх членів та збереження кооперативної автономії.

5. Освіта, підготовка та інформація. Кооперативи здійснюють навчання та підготовку своїх членів, виборних представників, менеджерів та працівників, з тим щоб вони могли зробити якомога вагомий внесок у розвиток своїх кооперативів. Вони інформують громадськість — особливо молодь та лідерів, що формують громадську думку, — щодо сутності та переваги кооперації.

6. Співробітництво між кооперативами. Найефективніше кооперативи слугують своїм членам та зміцнюють кооперативний рух за допомогою співпраці на рівні місцевих, національних, регіональних та міжнародних структур.

7. Турбота про громаду. Кооперативи працюють задля сталого розвитку громад на основі схваленої їх членами політики.

Декларація була складена з урахуванням філософської перспективи, в основі якої лежить повага до всіх людей, що живуть на Землі і впевненість у тому, що вони зуміють поліпшити своє економічне і соціальне становище шляхом взаємної самодопомоги. Кооперативний рух вважає, що демократичні процедури, що застосовуються до економічній діяльності, є доцільними, бажаними та ефективними і що обрані на демократичних засадах економічні організації відповідають загальному благу.

Членство в МКА та його фінанси. Кооперативні організації, які відповідають основоположним засадам Декларації МКА щодо кооперативної ідентичності і твердо дотримуються цілей діяльності МКА, мають право бути членами Альянсу і автоматично брати участь у роботі всіх частин його організаційної структури. Рішення щодо прийняття в члени МКА приймає правління. У разі відмови правління надати членство організація-заявник може звернутися з апеляцією до Генеральної Асамблеї Альянсу.

Членами МКА є 270 організації членів з 96 країн світу (станом на 1 лютого 2013 р.). Опосередковано МКА представляє інтереси понад мільярд людей з усього світу. Близько 100 млн. осіб працюють у кооперативних організаціях. Європейський континент представлений в МКА 72 кооперативними організаціями.

З 1992 р. повноправним членом МКА від України є Укоопспілка. З 2012 р. Укоопспілка є членом Європейської спільноти споживчих кооперативів (ЕугоСоор).

Існує два види членства в МКА:

а) *повноправне членство* (з правом голосу): національні спілки або федерації кооперативних організацій; національні конфедерації кооперативних спілок (апекс організації); національні кооперативні комерційні організації (кооперативні товариства, які працюють на національному рівні, членами яких можуть бути не лише фізичні особи, а й

підприємства, тобто товариства зі змішаним членством); окремі кооперативні організації;

б) *асоційоване членство*: організації, які мають право на отримання статусу повноцінного члена, але ще не готові подати відповідну заявку, можуть отримати статус асоційованого члена на трирічний період (який може бути переглянутий та продовжений максимум до п'яти років) з метою надання їм можливості брати участь у роботі МКА переважно на регіональному та секторальному рівнях; організації, які не мають право на повноцінне членство; міжнародні та регіональні (наднаціональні) федерації або спілки кооперативних організацій (організації, члени яких представляють різні країни).

Асоційовані члени не мають права голосу в глобальних та регіональних структурах МКА.

Членство в МКА припиняється:

1) за рішенням правління у разі несплати членських внесків протягом двох років поспіль;

2) за власним бажанням організації члена, яка має повідомити про це не менше ніж за 6 місяців до закінчення календарного року; членський внесок за рік, в якому буде припинено членство, сплачується у повному обсязі;

3) на підставі резолюції Генеральної Асамблеї у разі дій організації члена, що порушують Статут або суперечать інтересам МКА.

За умови повної та своєчасної сплати членських внесків, члени та асоційовані члени МКА мають право:

- отримувати від МКА всі необхідні послуги, інформацію та допомогу;
- брати участь у роботі секторальних організацій або тематичних комітетів МКА;
- брати участь у виробленні політики МКА та розробленні робочих програм його керівних органів;

– призначати своїх представників у Генеральну та регіональні асамблеї, Конгрес МКА, а також висувати кандидатів для обрання в правління.

Повноправні члени сплачують щорічні внески за формулою, встановленою Генеральною Асамблеєю, пропорційно кількості своїх індивідуальних членів або кількості людей, яку вони представляють. Асоційовані члени сплачують внески за фіксованою шкалою.

Бюджет МКА формується за рахунок:

- членських внесків організацій членів;
- коштів від продажу публікацій та рекламної продукції;
- коштів, наданих у межах відповідних угод;
- пожертв;
- інших джерел за рекомендацією правління та згоди Генеральної Асамблеї.

Генеральна Асамблея переглядає формулу розрахунку членських внесків кожні чотири роки з метою забезпечення МКА достатніми для його діяльності фінансовими ресурсами. Щорічні членські внески мають сплачуватися в першому кварталі календарного року, а документи про їх сплату мають надійти до штабквартири МКА до 31 березня. Несвоєчасна сплата членських внесків тягне за собою призупинення участі членів та асоційованих членів у роботі МКА, а також інші види покарань, визначені правлінням.

МКА дозволяє організаціям-членам конкретної країни самостійно перерозподіляти розмір внесків між собою, однак їх сукупний внесок має відповідати сумі, що розрахована за формулою для всіх членів від цієї країни.

Керівні органи МКА. Керівними органами МКА є: Генеральна Асамблея, регіональні асамблеї, асамблеї секторальних організацій, правління, регіональні правління, виборні органи секторальних організацій, президент, віцепрезиденти, Генеральний директор та регіональні директори.

Міжнародний кооперативний конгрес може бути скликаний МКА. Учасниками конгресу є як організації члени, так і представники загальної кооперативної громади. Час, місце проведення та порядок денний конгресу визначає Генеральна Асамблея МКА.

Вищою владою МКА є Генеральна Асамблея, яка складається з представників, призначених організаціями членами на чотирирічний термін.

Правління може встановлювати квоти на представництво жінок у складі Генеральної Асамблеї. Генеральна Асамблея збирається на чергові засідання кожні 2 роки. Позачергові засідання можуть бути скликані за рішенням правління, або на вимогу 1/5 членів, або 1/5 всіх представницьких голосів Асамблеї. Організації члени, які повністю ви конали свої фінансові зобов'язання, мають право щонайменше на одного представника з правом голосу. Кількість представників базується на кількості індивідуальних членів, що представляють кожну організацію члена, і підраховується відповідно до правил, встановлених Генеральною Асамблеєю, за умови, що жодна організація член або група організацій членів з однієї країни не може мати у своєму складі більше ніж 25 представників, за винятком президента МКА.

Повноваження Генеральної Асамблеї

Генеральна Асамблея має такі основні повноваження:

- вироблення та імплементація політики з основних напрямів діяльності МКА та глобального кооперативного руху;
- ухвалення Стратегічного плану та фінансових рамок МКА;
- обрання президента та правління, ратифікації виборів віцепрезидентів, секторальних організацій та представників молоді в правлінні;
- призначення зовнішнього аудитора;
- затвердження призначення або звільнення Генерального директора за рекомендацією правління;

- внесення поправок до Статуту МКА та підзаконних актів 2/3 голосів організаційчленів;
- прийняття рішень щодо членських внесків та моделей представництва;
- затвердження перевіреної аудиторами щорічної звітності МКА;
- прийняття рішення про розпуск МКА 2/3 голосів організаційчленів.

Усі рішення, які виносяться на голосування на засіданнях Генеральної Асамблеї, якщо не вказано інше, приймаються більшістю від поданих голосів. В особливих випадках голосування може бути організоване за допомогою поштового зв'язку.

До складу Правління входять президент, чотири віцепрезиденти та 18 інших членів, обраних Генеральною Асамблеєю на чотирирічний термін. Вакантні місця заповнюються за результатами виборів на наступному засіданні Генеральної Асамблеї. Двоє з 18 членів правління представляють секторальні організації МКА, а один — молодих кооператорів. Їх кандидатури подаються відповідними виборцями на основі критеріїв та завдань, визначених виборчою комісією Альянсу, та офіційно обираються Генеральною Асамблеєю МКА.

Правління збирається на засідання щонайменше один раз на рік. Засідання також можуть бути скликані на вимогу 1/3 членів або на підставі рішення президента МКА. Рішення можуть прийматися шляхом обміну листами.

Організації члени з однієї країни не можуть мати в Правлінні більше ніж одного представника, за винятком президента та віцепрезидентів МКА, членів Правління, що представляють секторальні організації МКА та представника молоді, завжди пам'ятаючи про представницьку природу Правління. За цим слідкує виборча комісія. Жодна особа не має право входити до складу правління, організація якої не є членом МКА або має заборгованість по сплаті членських внесків.

Повноваження правління

Правління наділене такими основними повноваженнями:

- розробка та моніторинг виконання глобальної стратегії МКА;
- управління справами МКА в період між засіданнями Генеральної Асамблеї;
- підготовка порядку денного та організація засідань Генеральної Асамблеї;
- прийняття рішень щодо заявок на членство та пов'язаних із цим питань;
- прийняття та контроль за виконанням бюджету МКА;
- отримання щорічних звітів аудитора МКА.

Регіональними органами управління МКА є регіональні асамблеї, регіональні правління та регіональні директори.

З метою сприяння співробітництву між організаціями членами МКА на регіональному рівні, а також забезпечення форуму для обговорення регіональних питань, регіональні асамблеї є частиною структури управління МКА. Міжнародні організації члени можуть повною мірою брати участь у роботі інших регіональних асамблей за умови, що вони мають членів у цих регіонах. Засідання регіональних асамблей відбуваються, як правило, щонайменше один раз на два роки, чергуючись із засіданнями Генеральної Асамблеї. Вони працюють у межах Стратегічного плану МКА та реалізують пріоритети регіональних органів влади.

Регіональні та секторальні асамблеї МКА можуть створювати організації з правами юридичних осіб за умови затвердження їх статутів Генеральною Асамблеєю, а також затвердження правлінням та Генеральною Асамблеєю угод, що регулюють відносини між МКА та регіональною або секторальною організацією.

Регіональні правління обираються відповідно до статутів своїх регіонів і мають складатися щонайменше з одного президента та інших членів, обраних регіональною асамблеєю.

Президент МКА є головним представником МКА і головує під час засідань Генеральної Асамблеї та правління Альянсу. У співпраці з

Генеральним директором він забезпечує реалізацію політики та організаційне лідерство МКА.

Чинний президент МКА

Президент МКА — Пауліна Грін (Велика Британія) — є першою жінкою на цій посаді за всю 116річну історію Міжнародного кооперативного альянсу. Обрана на посаду в 2009 р. на Генеральній Асамблеї МКА. Виступає за радикальні зміни в пріоритетах діяльності МКА і закликає членів Альянсу згуртуватися і докласти спільних зусиль для перетворення МКА на глобальний впливовий орган. Попередня посада — глава Федерації кооперативних організацій «Кооперативи Великої Британії» (2000–2009 рр.).

Віцепрезиденти МКА представляють відповідний регіон. Разом з Генеральним і Регіональним директорами вони допомагають та надають підтримку президенту в реалізації політики і забезпеченні організаційного лідерства МКА, слугують єдальною ланкою між регіональними асамблеями та правлінням.

Генеральний директор є головною посадовою особою МКА, яка підзвітна перед правлінням та відповідальна за керівництво і ефективне управління процесом імплементації Стратегічного плану всіма структурами Альянсу. Він також виступає з ініціативами подання на розгляд правління та Генеральної Асамблеї будь-яких питань дотичних до між народного кооперативного руху; звітує перед правлінням за використання фінансових ресурсів, імплементацію Стратегічного плану МКА та робочої програми, а також здійснює зміни у кадровому складі; у співпраці з регіональним директором підтримує стосунки з чинними і потенційними організаціями-членами МКА та надає Правлінню регулярні звіти з питань членства в Альянсі.

Регіональні директори є головними посадовими особами на рівні регіонів, які підзвітні обраним органам регіону та відповідальні за керівництво і ефективне управління регіональною організацією.

Секторальні та тематичні органи МКА. Генеральна Асамблея може засновувати або розпускати секторальні організації та тематичні комітети, визнавати або відкликати їх визнання. За необхідності секторальні організації можуть бути засновані у сфері соціально-економічної діяльності кооперативів.

На сьогодні у складі МКА функціонують 8 секторальних організацій:

- 1) Міжнародна кооперативна сільськогосподарська організація (ICAO);
- 2) Міжнародна кооперативна банківська організація (ICBA);
- 3) Світові споживчі кооперативи (CCW);
- 4) Міжнародна організація рибальських кооперативів (IFCO);
- 5) Міжнародна організація кооперативів охорони здоров'я (IHCO);
- 6) Міжнародна організація житлових кооперативів (ICA Housing);
- 7) Міжнародна федерація кооперативів та спілок взаємного страхування (ICMIF);
- 8) Міжнародна організація промислових, ремісничих та сервісних виробничих кооперативів (CICOPA).

Секторальні організації (мають власні асамблеї та виборні органи, що складаються з представників організацій відповідної галузі) беруть участі у розробці Стратегічного плану та багаторічної робочої програми МКА, через своїх представників у правлінні пропонують теми для обговорення на глобальному рівні та інформують про події у відповідній галузі, сприяють сталому розвитку кооперації у відповідних галузях.

На сьогодні у складі МКА функціонують такі тематичні комітети:

- 1) Комітет з питань гендерної рівності (ICA GEC);
- 2) Комітет з глобального розвитку людських ресурсів (ICA HRD);
- 3) Комітет з питань досліджень у сфері кооперації (ICACCR);
- 4) Комітет з питань комунікації (ICACC);
- 5) Світова молодіжна мережа.

Тематичні комітети, які працюють у межах Стратегічного плану МКА, співпрацюють з центральним офісом і регіональними органами та секторальними організаціями МКА, сприяють сталому розвитку кооперації. Діяльність тематичних комітетів є функціональною або багатофункціональною.

Міжнародний кооперативний альянс як незалежна неурядова організація об'єднує кооперативи з усього світу, представляє і захищає їх інтереси. МКА є охоронцем кооперативних цінностей та принципів, відстоює інтереси та захищає добробут кооперативів, зміцнює їх спроможність та здійснює моніторинг діяльності, поширює передовий досвід і ноу-хау кооперативного руху.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає місія Міжнародного кооперативного альянсу?
2. Назвіть складові організаційної будови МКА.
3. Назвіть та стисло охарактеризуйте основоположні принципи кооперації, визначені Міжнародним конгресом МКА. В якому році відбувся цей Конгрес?
4. Назвіть та стисло охарактеризуйте керівні органи МКА.
5. Скільки кооперативних організацій України є членами МКА?

Тема 2. Історія становлення та розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні.

1. Зародження кооперативного руху в Україні
2. Розвиток кооперації за часів революції та визвольних змагань
3. Розвиток кооперації на західноукраїнських землях між двома світовими війнами
4. Кооперація за часів СРСР

1. Зародження кооперативного руху в Україні

Наприкінці XIX ст. кооперативний рух, що зародився в Західній Європі, досяг українських земель. Тут він зустрів благодатне підґрунтя для всіх форм свого розвитку серед населення, яке з ентузіазмом сприйняло його. Проте подібний тип господарської діяльності не був новим для українців, найстарішими різновидами якої ще у XVI — XVIII ст. були столярні, мулярські, ковальські та крамареві артілі. Можливість розвитку кооперації на теренах Австро-Угорщини дав закон від 1873 р., а вже наступного 1874 р. Товариство «Просвіта» у Львові надрукувало, відповідно до вказаного закону зразки статутів і ведення справ «забір ковогосподарських спілок». Вони стали юридичною підставою розвитку кооперації в Галичині до Першої світової війни. Згодом кооперативні господарства почали поширюватися на всьому західноукраїнському терені.

В основу ідеології української кооперації була покладена теза про злиття кооперативного руху в одне ціле з національно-визвольною боротьбою українського народу заради здобуття державної самостійності власними силами.

Саме такі мотиви прозвучали у виступах відомих кооперативних діячів з Наддніпрянщини, Галичини, Буковини на Першому просвітньо-економічному конгресі, що проходив 1–2 лютого 1909 р. у Львові. Зокрема, висловлюючи свої погляди на кооперацію та її роль у національному житті українського народу, А. Ільченко (Жук) переконував учасників конгресу, що важливість кооперації полягає в тому, що вона «згуртує українців у націю». За несприятливих політичних обставин український кооперативний рух, вважав він, «мусить мати характер боротьби національної, боротьби за національне самостійне існування».

У резолюціях конгресу було чітко визначено засадничі ідеї ідеології українського кооперативного руху: «1) в основу народної самодіяльності в області економічній треба покласти ідею демократичної кооперації; 2) кооперативна організація праці, утворюючи центри національного економічного життя, буде становити матеріальну основу для

національнополітичного визволення українського народу і для культурного й економічного його розвитку; 3) кооперація, поліпшуючи економічне становище працюючих тепер, кладе одночасно підвалини для заміни в будучині існуючого ладу суспільного».

Першу кооперативну крамницю міського типу «Народна Торгівля» було засновано в 1883 р. у Львові інженером Василем Нагірним (1847– 1921 рр.). Велику роль у становленні кооперації в Галичині відіграли західноукраїнський політик Юліян Павликовський (1888–1948 рр.), а також Кость Левицький (1859–1941 рр.). К. Левицький керував «Крайовим союзом кредитовим» та «Центробанком», був співзасновником Товариства взаємних обезпечень і кредиту «Дністер», а також довголітнім членом його дирекції. Ці установи відіграли важливу роль у розвитку кооперативного руху в Західній Україні.

На Великій Україні кооперація розпочала свою боротьбу за право на існування як різновиду економічної формації також наприкінці ХІХ ст., але юридичні підстави для її розвитку з'явилися значно пізніше. Порівняно широке розгалуження української кооперації вимагало згуртування її в кооперативні союзи, які невдовзі й було створено. Втім, вони виявились недовгочасними через ворожу політику і заходи московського Центросоюзу. Як наслідок у 1913 р. перші українські кооперативні союзи були змушені самоліквідуватися і відродилися лише після Лютневої революції 1917 р.

Першим вітчизняним організованим кооперативом було споживче товариство, засноване 1864 р. у Харкові М. Беліним (1829–1904 рр.) та В. Козловим (1842–1920 рр.), які були обізнаними з практикою західноєвропейської кооперації. В 1866 р. В. Козлов приїжджає до Миколаєва, де намагається започаткувати кооперативний рух. Тим часом в 1868 р. у Києві молодий доцент університету Святого Володимира М. Зібер організовує друге споживче товариство.

Споживчий кооперативний рух починає швидко ширитися в Україні. Подібні товариства виникають у Харкові, Одесі, Полтаві, Миколаєві,

Херсоні, Чернігові, Катеринославі, але їх потенційний розвиток гальмують господарськоекonomічні умови тогочасної Росії, що призводило до частого занепаду новоутворених товариств.

Особливому сплеску зростання споживчих кооперативів сприяла революція 1905–1907 рр. Так, якщо в 1905 р. в Україні діяло 480 споживчих кооперативів (1/2 сільські), то в 1912 р. їх налічувалося вже 2 500, а в 1914 р. в губерніях України, що входили до складу Російської імперії, було 3 052 споживчих товариства (усього в імперії було 14 500 споживчих товариств).

Кооперативи України почали шлях свого об'єднання і загальної координації господарчої діяльності ще з 1908 р., коли в Києві утворився перший Союз споживчих кооперативів, а згодом і другий — вже у Вінниці. Проте, як вже зазначалося, вони були змушені самоліквідуватися внаслідок тиску центральної влади.

Кооперативний рух, який постав у вигляді спілок, сколихнув село, яке тільки-но почало звільнятися від кріпацтва. Диференціація селянської маси сприяла зародженню двох типів сільськогосподарських кооперативних спілок: загального характеру і таких, що займалися розвитком окремих галузей сільського господарства. Перша в Україні загальна сільськогосподарська спілка була створена в 1880 р. у Харкові і згодом (до 1912 р.) перетворилася в міцну життєздатну організацію.

Сільськогосподарські спілки загального типу неоднорідно опановували терени Великої України. З 1 020 сільськогосподарських спілок (з них спеціальних — 122) найбільше діяло на Полтавщині — 345, про те наступна за їх чисельністю губернія — Чернігівська була заповнена ними вже у значно меншому обсязі (132 спілки), а найменше сільськогосподарські спілки були представлені на Волині — лише 19 кооперативних спілок. Інша форма організації сільськогосподарської кооперації об'єднувала переважно заможну частину населення. Перша така спілка виникла в 1897 р. і на 1915 р. їх чисельність сягнула 150, найбільше на Поділлі (32) та Київщині (30). Ці спілки займалися здебільшого постачанням та збутом продукції, виданням

позик під товари тощо, а пізніше розвинулися й спеціалізовані спілки, що займалися молочарством, заготівлею курей, вирощуванням буряків тощо.

Виробнича кооперація в Україні не набула до 1917 р. свого потенційного розвитку через відсутність юридичних підстав. Першу хліборобську артіль не лише в Україні, а й в усій Російській імперії, заснував у 1894 р. у с. Федвар на Херсонщині Микола Левитський (1859–1934 рр.) — активний учасник майбутніх з'їздів українських кооператорів і кооперативного руху в Україні в цілому. Артіль за статутом, який розробив М. Левитський, нагадувала товариство спільного обробітку землі, у якому усупільнення засобів виробництва було умовним, а колективна праця мала сезонний характер.

У Галичині склалася дещо інша ситуація. Найбільш поширеними на західноукраїнських землях були молочарські спілки, перша з яких була заснована у 1904 р. у с. Завадові біля Стрия. Організація молочарських спілок у Галичині також відбувалася за безпосередньої участі Товариства «Просвіта», яке займалось організацією постачання і збуту продукції та інших предметів, необхідних для ведення сільського господарства. Для цього було створено спеціальний відділ. Згодом функції «Просвіти» у сфері організації постачання та збуту предметів сільського господарства перебрало на себе товариство «Сільський господар».

Найважливіше хліборобське товариство «Сільський господар» було створене у 1898 р. в м. Олеську на Львівщині священиками Томою та Юліаном Буткевичами. В 1902 р. воно було реформоване і перенесе не до Львова, як крайова центральна спілка. В 1904 р. реорганізоване у двоступеневе крайове товариство з правом закладати філії в Галичині. Інтенсивний розвиток розпочався з 1909 р., а в 1910 р. «Сільський Господар» мав вже 85 філій, 317 гуртків, 12 500 членів. У своїй діяльності передбачав правовий захист селян державою і поміщиками, самоврядування, влаштування доповідей і курсів для селян, поширення найновіших знарядь праці тощо. «Сільський Господар», був видавцем двотижневика

«Господарський часопис» (з 1910 р.), серії брошур «Бібліотека сільського господаря».

Після занепаду під час Першої світової війни «Сільський господар» відновив і розширив (філія діяла на Волині) свою діяльність у міжвоєнний період. Ліквідований радянською владою в 1939 р., «Сільський господар» частково відновив діяльність під час німецької окупації. Остаточно закритий в 1944 р.

Найпершим сільськогосподарським постачально-збутовим кооперативом у Галичині вважають створену в 1899 р. у Перемишлі «Спілку для господарства і торгівлі». Спочатку вона обмежувала свою діяльність лише околицями міста, а згодом стала центральною (кооперативом другого рівня, однак без відповідного юридичного оформлення свого статусу) для постачання мінеральних добрив, залізних виробів тощо в кооперативні крамниці «Просвіти» по всій Галичині.

З ініціативи «Сільського господаря» в Галичині почали виникати й товариства із збуту худоби. Перший такий кооператив із змішаними функціями було організовано у 1910 р. у с. Яйківцях Жидачівського повіту. Згодом з'явилися такі товариства у Стрию, Жидачеві, Галичі, Чорткові, Радехові та інших містах. А вже в березні 1911 р. у Львові було засновано «Крайовий союз для хову і плекання худоби», який зі своїх прибутків фінансував потреби «Сільського господаря». Завданням Союзу було надавати всебічну допомогу товариствам, зокрема у веденні діловодства та в пошуках ринків збуту худоби. В 1911 р. у Львові відбулось об'єднання торговельного відділу товариства «Сільський господар» із перемишльською «Спілкою для господарства і торгівлі» у Синдикат товариства «Сільський господар» — центральну спілку української сільськогосподарської кооперації.

Хоча довоєнна сільськогосподарська кооперація в Галичині виникла значно пізніше, вона послідовно розвивалась і намагалась охопити майже всі галузі сільського господарства. Спілки були змішаного характеру і не завжди у своїй діяльності дотримувались кооперативних принципів, оскільки більше

покладались на допомогу австропольської влади, аніж на пропагування належним чином самодопомоги. Повітові союзи були практично відсутні, а краєві були неправильно побудовані, оскільки об'єднували часто більше фізичних осіб, ніж спілок.

Таким чином, починаючи від 60х рр. XIX ст. і до 1917 р. (в Галичині до початку Першої світової війни) відбулося формування трьох головних видів української селянської кооперації: споживчої, кредитної і сільськогосподарської. Однак у другій половині XIX ст. різниця між поняттями сільська (або селянська) і сільськогосподарська кооперація була ще не такою відчутною.

Є принципова різниця між кооперативами, які функціонують на селі і обслуговують потреби частини сільського населення чи створені на селі для цих самих цілей, і сільськогосподарськими кооперативами, які мають завданням полегшити працю сільськогосподарських товаровиробників та селян у процесі виробництва продукції сільського господарства. Сільськогосподарська кооперація як організація спільних зусиль та самодіяльності хліборобського населення з'являється там, де дрібні сільськогосподарські виробники починають розуміти значення та користь такого об'єднання своїх сил.

Спочатку кількість виробничих кооперативів швидко зростала й станом на 1902 р. у Великій Україні налічувалося вже понад 125 виробничих артілей, але жодна з них не проіснувала більше ніж три роки. Певного поштовху розвитку міським трудовим артілям (перша виникла 1906 р. в м. Києві) надали «Закон про трудові товариства» (1902 р.) та «Статут про трудові товариства» (1904 р.). Втім, виробничі артілі інженерів, службовців та інших міських кооперацій так і не змогли масово розвинутися.

Проте стрімко почала поширюватися кредитна кооперація, яка взяла на себе роль основного партнера для співпраці із щойно визволеним з кріпацтва селянством. Зародилася вона у вигляді ощаднопозичкових товариств, перше з яких утворилося в 1869 р. поміж міщанами м. Гадяча, що

на Полтавщині. Велика потреба в грошових кредитах для звільненого села зумовила появу й сільських ощаднопозичкових товариств, а перша така кооперація постала в 1871 р. у с. Вереміївці на Катеринославщині. Того ж року Григорій Галаган створив ощаднопозичкове товариство в с. Сорочинці Прилуцького повіту на Полтавщині, яке найбільш вдало розвинуло свою діяльність. На 1908 р. це товариство мало 11 924 члени й здійснювало господарчу діяльність у восьми волостях, а саме — у 25 селах. Проіснувало воно майже 60 років, і лише прихід до влади більшовиків призвів до припинення діяльності товариства. Загалом на Полтавщині виникло 14 ощаднопозичкових товариств. У 80х рр. XIX ст. в Україні, що перебувала під владою династії Романових, їх діяло 120 (причому 76 — на Чернігівщині й Херсонщині), чисельність яких до кінця століття зросла до двох сотень.

Перше вітчизняне кредитне товариство (згідно із законом від 1895 р.) було створене в 1897 р. в с. Іванківці на Полтавщині. До 1905 р. кредитових товариств налічувалося вже 370, а протягом вказаного року з'явилося ще 150 подібних товариств. Кредитна кооперація набула в Україні широкого розвитку, і через 10 років вона охоплювала вже 3 412 товариств. Перший же Союз кредитної кооперації було створено в 1901 р. в м. Бердянську. Проте, згідно із тогочасним російським законодавством, такі союзи не мали змоги здійснювати банківські операції аж до 1911 р., коли з'явився відповідний дозвіл. Взагалі ж у Російській імперії Державна Дума лише в 1916 р. ухвалила закон про кооперативні спілки та їх союзи. Відсутність належної правової бази не давала довгі роки українським кооператорам Російської Імперії згуртуватися також й у національну спілку. Закон про з'їзди кооперативних інституцій (за умови реєстрації їх статутів) було випущено Тимчасовим урядом 1 вересня 1917 р., тобто вже після перемоги Лютневої революції.

Напередодні революції 1917 р. численні кооперативні товариства Великої України (понад 10 тис. товариств) не мали власної кооперативної системи. Водночас у Галичині швидке зростання чисельності

сільськогосподарських кооперативів супроводжувалось організацією спілок кооперативів різного рівня. Спільним, однак, є те, що в Росії (до складу якої входила і частина українських земель), на відміну від Західної Європи, кооперація виникла переважно на кошти держави. В Галичині кооперативна ініціатива теж залежала значною мірою від підтримки, зокрема фінансової, польськоавстрійської влади.

2. Розвиток кооперації за часів революції та визвольних змагань

Революційні події в Російській імперії створили сприятливі умови для подальшого розвитку кооперативного руху. Одним із перших законодавчих актів Тимчасового уряду було «Положення про кооперативні товариства та їх спілки» від 20 березня 1917 р., яке було чинним і на території України.

Згідно з Положенням кооператив вважався створеним і набував статусу юридичної особи з моменту реєстрації статуту в реєстраційному відділенні окружного суду. Кооперативом визнавалось «будь-яке товариство із змінним статусом і капіталом, яке, діючи під особливою формою, має на меті сприяння матеріальному та духовному благополуччю своїх членів шляхом спільної організації різноманітних господарських підприємств чи праці своїх членів». Для об'єднання кооперативів у різноманітні спілки необхідно було не менше ніж три товариства одного чи різних видів діяльності. Спілка вважалась створеною і набувала статусу юридичної особи з моменту реєстрації статуту в окружному суді. Демократичні принципи організації і діяльності кооперативних товариств та їх спілок, закріплені в Положенні, послужили поштовхом для подальшого вдосконалення української кооперативної системи.

Нового поштовху розвитку української кооперації надала Українська Центральна Рада, яка 20 березня 1917 р. видала кооперативний закон, який створював правову підставу діяльності та проведенню з'їздів вітчизняних кооператорів. Вже у березні 1917 р. відбулись повітові та губернські з'їзди представників кооперативних товариств. Визнаним лідером і теоретиком

кооперативного руху вже тоді був професор М. Туган-Барановський, який став й одним з організаторів першого з'їзду українських кооператорів.

Перший Всеукраїнський з'їзд кооперативних спілок розпочав свою роботу в Києві 9 квітня 1917 р. На з'їзді визнали за необхідне організувати Всеукраїнські кооперативні центри: організаційно-ревізійний, культурнопросвітній, фінансовий, торговельний, промисловий. Обговорювалися також плани подальшої розбудови кооперації в Україні. Однак головним рішенням з'їзду було створення Українського центрального кооперативного комітету (УЦКК) — головної тимчасової організації всієї вітчизняної національної кооперації, що зосереджувала у своїх руках головні юридичні повноваження й відчутні дійові права щодо організації та координації кооперативного руху в колишніх російських губерніях України. УЦКК став також провідним ідеологічним центром української кооперації.

Другий кооперативний з'їзд, що відбувся у серпні 1917 р., ухвалив постанову про заснування українського кооперативного народного банку «Українбанку» — центральної фінансової установи всієї української кооперації. На третьому кооперативному з'їзді (травень 1918 р.), який відбувся вже за часів Гетьманату П. Скоропадського, йшлося про необхідність створення центральних спілок різних видів кооперації — кредитної, споживчої, сільськогосподарської. Б. Мартосом було вперше порушено питання про розмежування функцій між трьома видами кооперації. На цьому ж з'їзді був прийнятий статут УЦКК, який став головним кооперативним центром української кооперації.

Установчі збори УЦКК відбулися у вересні 1918 р. Головою Ради УЦКК було обрано професора Михайла Туган-Барановського, а Головою Управи став Борис Мартос. Членами комітету могли бути виключно союзи та об'єднання всіх видів кооперації, а також ради кооперативних з'їздів. УЦКК складався з трьох головних секцій: організаційно-юридичного, економіко-статистичного і культурноосвітнього. Були також створені відділи та допоміжні комісії (статистична, фінансова, правнича, освітянська і

соціальна). На установчих зборах було ухвалено заснувати Всеукраїнську Раду інструкторів та Кооперативний інститут — перший у світі вищий навчальний заклад для кооперації. Друкованим органом УЦКК став «Український кооператор», а з жовтня 1918 р. — «Бюлетень УЦКК».

Наприкінці 1918 р., за часів української державності, УЦКК об'єднував 252 кооперативні союзи: 45 кредитових, 110 споживчих, 31 мішаний, 4 сільськогосподарських та 62 союзи різного характеру. УЦКК було ліквідовано в 1921 р.

Отже, 1917 рік дав могутній поштовх розвитку всіх галузей кооперації в Україні. За цей рік чисельність, наприклад, споживчих товариств збільшилася до 4 873, а центром споживчої кооперації стала створена 6 травня 1917 р. організація під назвою «Дніпровський союз споживчих товариств» («Дніпросоюз»), яка, за задумом її фундаторів, мала стати осередком споживчої кооперації, союзом всіх союзів і товариств, який зобов'язаний мати великий вплив на розвиток споживчої кооперації на українських землях. Крім великої торговельної роботи (до 1 січня 1918 р. сума проданого краму становила близько 6,5 млн крб.), «Дніпросоюз» проводив значну неторговельну діяльність, перш за все допомагаючи і поширюючи кооперативні ідеї та сприяючи національному відродженню українського народу; видавав часопис «Кооперативна зоря».

У середині 1917 р. створюється фінансовий центр української кооперації з філіями в усіх великих містах країни — «Українбанк».

Організатором цієї центральної фінансової інституції вітчизняної кооперації і головою її правління був відомий український урядовець, перший генеральний секретар фінансових справ УНР Х. Барановський. При «Українбанку», як і при «Дніпросоюзі», діяли спеціально створені ревізійні комісії — так звані надзирні ради (членом обох з них, наприклад, був також й інший політичний і державний діяч УНР, член Центральної Ради Б. Мартос).

Керівним центром української сільськогосподарської кооперації був Центральний український сільськогосподарський кооперативний союз

(«Централ»). Він розпочав свою діяльність ще в 1915 р. під назвою «Київське центральне сільськогосподарське товариство», а 2 січня 1918 р. отримав статус всеукраїнської спілки сільськогосподарської кооперації. Організатором і головою Ради «Централу» був відомий урядовий діяч УНР К. Мацієвич. У липні 1919 р. зборами уповноважених було ухвалено новий статут «Централу», який відтоді став спілкою спілок сільськогосподарських товариств. Головним його завданням стало надавати допомогу селянському господарству шляхом його кооперування, а також об'єднання сільськогосподарських кооперацій у єдину структуру. Крім організаційних питань, «Централ» сприяв налагодженню збутовопостачальної і заготівельної роботи системи сільськогосподарської кооперації, а також будівництву млинів, сушарень, складів тощо. Видавав двотижневик сільськогосподарської кооперації та практики сільського господарства «Сільський господар» (від 1 липня 1918 р. до кінця 1919 р.).

Складовою частиною української кооперативної системи була сільськогосподарська кооперація. Її становлення розпочалось ще до революції 1917 р., але найбільшого розвитку вона досягла в роки українського державотворення. Положення Тимчасового уряду про кооперативні товариства і спілки, крім кредитних, споживчих та ощаднопозичкових, передбачало можливість створення об'єднань з виробництва сільськогосподарської продукції, для спільних закупівель, для збуту та переробки продукції.

На нараді кооперативних установ, яка відбулася 12 грудня 1918 р. у Харкові, було обговорено структурні проблеми сільськогосподарської кооперації. Сільськогосподарська кооперація розглядалася як основний вид селянської кооперації, яка має сприяти сільськогосподарському товаровиробнику. Посередницькі операції кредитної і споживчої кооперації, які теж обслуговували сільське господарство, мали зосереджуватися виключно у сільськогосподарських товариствах. Для успішної діяльності

сільськогосподарських товариств були розіслані інструкції, зразкові статuti, різні посібники з практичними порадами.

В 1918 р. з метою пропаганди колективних форм господарювання при кооперативних товариствах почали створюватись школи та курси. Ініціатором організації вищого навчального закладу для підготовки кадрів кооперації був відомий економіст, міністр фінансів в уряді Української Центральної Ради, голова УЦКК М.І. Туган-Барановський. Він брав активну участь у кооперативному русі, присвятивши його роз витку своє дослідження «Соціальні основи кооперації», редагував журнали «Вестник кооперации» та «Українська кооперація».

М.І. Туган-Барановський виступив з пропозицією створення кооперативного інституту та розробив його концепцію наприкінці 1918 р. Однак здійснити свій задум він не встиг через смерть у січні 1919 р. по до розі до Парижу, куди був відряджений як радник Директорії УНР. Але ідея авторитетного економіста була активно підтримана Управою УЦКК.

1 січня 1920 р. відбулося урочисте відкриття Українського кооперативного інституту (УКІ), якому було присвоєне ім'я професора М.І. Туган-Барановського. Відразу Всеукраїнський кооперативний з'їзд затвердив Статут нового навчального закладу та обрав його Піклувальний комітет на чолі з головою правління «Дніпросоюзу» Д.В. Коліухом. Першим директором УКІ став відомий фахівець з демографії та статистики, академік М.В. Птуха.

За часів Гетьманату «Дніпросоюз» до кінця 1918 р. збільшив свої обортові капітали з 5 млн крб. (у січні 1918 р.) до 70 млн крб., вкладаючи їх у різні галузі народного господарства, зокрема, у торговельну, промислову (велику миловарню з річною продукцією близько 200 тис. пудів у с. Куренівка під Києвом, фабрику взуття у столиці, що виробляла 100 тис. пар на місяць, фабрики білизни, трикотажу тощо). У споживчій кооперації було задіяно близько 4 млн. членів (майже 11,5 % населення тогочасної Української Держави), що були об'єднані у 15 тис. кооперативних товариств.

Нова влада, поклавши в основу своєї економічної політики збереження приватної власності і широкої економічної ініціативи, сприяла подальшому розширенню кооперативного руху в Україні.

Зростала й пересічна чисельність членства на один споживчий кооператив: 1914 р. — 112 членів, 1917 р. — 227 членів, 1918 р. — 303 члени. Крім того, в 1918 р. було створено ще два загальнорегіональних споживчих кооперативних союзи: «Одеський обласний союз» («Одобсоюз») та «Чернігівський центральний союз кооперативів півночі Лівобережної України і Білорусі» («Крайсоюз»). Міцнішали й кредитні спілки. Так, у 1918 р. з 300 кредитних спілок розпоряджалися основним капіталом у 8,5 млн крб., а його балансова сума становила більш як 185,5 млн крб. Однак найбільше розгорнулися сільськогосподарські кооперативи, які були об'єднані у 7 окружних союзів. Головний серед них, «Централ», у 1918 р. навіть викупив за 17 млн німецьких марок фабрики сільськогосподарських машин відомого підприємця Івана Гена.

Зростала кількість і виробничих кооперативів, хоча й темпи її були меншими за потенційно можливі. У 1918 р. в Україні діяло понад 300 виробничих кооперативів у вигляді різноманітних артілей. Перші подібні кооперативи — «Співробітники Автоділа» в Києві та фабрично-промисловий «Фанроко» на Катеринославі — були офіційно зареєстровані в червні 1918 р. Влітку 1918 р. в столиці постали будівельний кооператив «Оселя» і більш потужне «Будівельнотехнічне транспортне та комісійне товариство у Києві». Головний центральний орган виробничої кооперації «Всеукраїнське об'єднання виробничих кооперативів» («Трудсоюз») — було утворено лише влітку буремного 1919 р. в Одесі за ініціативи відомого вітчизняного кооперативного та громадського діяча С. Бородаєвського, який очолив його Раду. Основною метою «Трудсоюзу» була допомога виробничим кооперативам України.

По всій країні набули великої популярності різні та змішані кооперативи. У 1918 р. змішані кооперації становили об'єднання з 41

кооперативного союзу, а різні становили 42 кооперативні союзи, з яких було: на Харківщині — 53, Київщині — 43, Поділлі — 33, Чернігівщині — 28, Херсонщині — 26, Катеринославщині — 26, Полтавщині — 17, Волині — 15, у Таврії — 12 кооперацій. Серед різних і змішаних були й інтернаціональні кооперативи, як, наприклад, україночеськопольське кооперативне товариство «Укчеполь» у Сумах, що діяло в 1918 р.

Для вирішення проблеми виходу української кооперації на міжнародний ринок в 1918 р. для представництва вітчизняних союзів і провадження операцій за кордоном було створено «Асоціацію кооперативних централь союзів України» (АЦУКС). До її складу увійшли три велетні тогочасної української кооперації — «Дніпросоюз», «Українбанк» та «Централ».

Крім вищенаведених, на початку 1919 р. в Києві виник також «Український кооперативний страховий союз» («Страхсоюз»), що мав завдання організовувати загальне кооперативне страхування. Особливістю статуту «Страхсоюзу» було те, що його членами могли стати будь-які кооперативні союзи та товариства, але розмір обов'язкового паю, що сплачувався членом Союзу, визначали загальні збори, а відповідальність членів дорівнювала подвійній сумі гарантованих премій. У поле діяльності «Страхсоюзу» входила не тільки Україна, а й ті країни за кордоном, де він мав свої представництва.

У травні 1918 р. у Києві був створений Всеукраїнський кооперативний видавничий союз «Книгоспілка», що налічував 36 членів (кооперативних організацій і союзів із 474 паями). Втім, через листопадовий протигетьманський заколот Директорії та Січових Стрільців і спричинене ним повстання, «Книгоспілка» спромоглася видати лише 43 різноманітні книги і не встигла розширити свою діяльність. Загалом же під час короткого періоду існування (сім з половиною місяців) Гетьманату за даними УЦКК кооперативні союзи видали 36 журналів та газет.

Найвпливовішими з них серед кооперативів були, окрім часописів різних окружних кооперацій та союзів, «Сільський господар» («Централ»), «Кооперативна зоря» («Дніпросоюз»), «Українська кооперація» (УЦКК) і, звичайно, «Бюлетень УЦКК». Крім того, протягом 1918 р. кооперативні союзи відкрили 14 книгарень, а 70 кооперативних видавництв випустило періодично і з перервами 273 назви газет, журналів, бюлетенів, листків. Багато було надруковано і книг, з яких тільки «Книгоспілка» видала 43 назви, «Дніпросоюз» — 40, Полтавська кооперативна спілка — 41 назву книг.

1918 р. став найбільш плідним для всілякого виду кооперативної діяльності й відзначних в історії українського кооперативного руху його найбільш динамічним зростанням. Цього року у Великій Україні діяло 22 тис. кооперативних товариств, що охоплювали 60% населення, об'єднаних у 253 окружних союзи різних типів та ступенів. Серед них: споживчих — 120, кредитових — 43, різних — 42, мішаних — 41, сільськогосподарських — 7 окружних союзи. З усіх кооперативних союзів 7 було Всеукраїнськими, а у 127 кооперативних союзах налічувалося 11 млн. 667 тис. членів з основним капіталом у 14 млн крб.

1919 р. не приніс кооперативному руху відчутних успіхів. То був час великої і запеклої громадянської і зовнішньої війни в Україні та інтервенції Червоної (більшовицької) та Добровольчої (денікінської) ар мій. Після проголошення на терені України більшовиками Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) вже в 1920 р. кооперація потрапила під жорсткий контроль держави. Із встановленням більшовицького режиму кооперативний рух почав підпорядковуватися державним структурам. Невдовзі 7 квітня 1920 р. офіційний Кооперативний комітет України скасував так звані обласні союзи, у тому числі й «Дніпросоюз».

Українська кооперація народилася із зародженням національно-політичного руху, розквітла в часи його перемоги і втратила свою незалежність разом із втратою її Україною. Українська кооперація ніколи не була

державною, проте завжди залишалася державотворчою, державницькою і загальнонародною.

3. Розвиток кооперації на західноукраїнських землях між двома світовими війнами

На західноукраїнських землях, які не входили до складу Радянської України, кооперація, зокрема сільськогосподарська, продовжувала активно розвиватися. Сільськогосподарська кооперація Галичини почала відроджуватися на початку 1920х рр. на підставі закону «Про кооперативи», схваленого в 1920 р. польським урядом. Закон визначав поняття кооперативу, порядок його організації та діяльності, припинення кооперативу, врегульовував майнові, управлінські та інші відносини кооперативу з його членами, визначав правові рамки створення кооперативних об'єднань — союзів.

Однак повоєнна кооперація в Галичині розвивалася дещо іншим шляхом. Якщо в довоєнний період перевага була на боці кредитних кооперативів, то споживчі кооперативи, які лише зароджувалися перед Першою світовою війною, вийшли в цей період на перше місце. Сільськогосподарська кооперація розвивалася повільно, а основним видом сільськогосподарських кооперативів були кооперативи із збуту і постачання. Їх чисельність невпинно зростала, і за п'ять років (1925–1930 рр.) їх кількість зросла втричі. Сільськогосподарська кооперація із збуту і постачання характеризувалась триступеневою організаційною структурою: 1) місцеві низові кооперативи в селах; 2) повітові (окружні) спілки (ПСК і ОСК); 3) Центросоюз — крайове об'єднання.

Молочарська кооперація в Галичині почала відновлюватися, починаючи від 1920 р. А вже в березні 1922 р. свою діяльність відновлює Маслосоюз, за активної підтримки якого вдалося відновити майже 30 молочарських спілок. Однак уже наприкінці 1922 р. спостерігається значний занепад молочарської кооперації в Галичині. Причиною цього є як

несприятливі погодні умови, так і переслідування українських кооператорів з боку польського уряду.

Ініціатором відродження українських кооперативних організацій після Першої світової війни став «Крайовий комітет організації кооперативів» (ККОК), створений 4 січня 1921 р. У 1922 р. ККОК припинив своє існування, і його функції перебрав на себе створений ще до війни «Крайовий союз ревізійний» (КСР), який став головною організаційною і контролюючою установою західноукраїнського кооперативного руху.

Протягом 1924–1926 рр. було проведено реорганізацію передвоєнних українських крайових спілок і на їх базі створено:

- «Центросоюз» — центральний союз повітових союзів — головна кооперативна установа закупівельно-збутової кооперації; «Масло союз» — крайовий союз молочарських кооперативів; «Народна торгівля» — центральна установа міських споживчих кооперативів;

- Центробанк — крайова спілка кредитної кооперації.

У другій половині 20х рр. завершив внутрішню перебудову «Крайовий союз ревізійний», який було перейменовано в «Ревізійний союз українських кооперативів» (РСУК). Новий економічний закон польського уряду від 1934 р. обмежив діяльність РСУК лише трьома воєводствами — Львівським, Станіславським і Тернопільським. Як наслідок, було втрачено 430 кооперативів, які змушені були влитися в центральні союзи у Варшаві. Такою постала організаційна структура української кооперації в Галичині, очолювана РСУК. Ця система проіснувала до початку Другої світової війни.

Успішний розвиток кооперації на західноукраїнських землях був перерваний приєднанням їх до Української РСР. РСУК, кредитна кооперація і споживча міська були ліквідовані майже одразу без будь-яких пояснень і в адміністративному порядку, їх майно повністю перейшло до держави. Масова примусова колективізація сільського господарства знищила останні осередки сільськогосподарської кооперації на західноукраїнських землях.

4. Кооперація за часів СРСР

За часів Української Народної Республіки на 1 вересня 1919 р. в Україні діяло понад 3 300 кредитних та ощаднопозичкових товариств. Встановлення в Україні радянської влади наприкінці 1919 р. та перехід до політики «воєнного комунізму» стали початком ліквідації кооперації на українських землях. Особливо негативним було ставлення радянської влади до широко розгалужених в Україні кооперативнокредитних організацій. Керівництво «Українбанку» звинуватили у відвертих симпатіях до національних органів влади. Участь кооперативнокредитних організацій у вирішенні суто господарських питань загально державного характеру в часи Центральної Ради та Директорії видавалась як обслуговування політичних потреб сил, ворожих радянській владі. Тому не дивно, що перший удар радянської влади по «куркульській, буржуазнонаціоналістичній українській кооперації» було завдано кредитній сільськогосподарській мережі.

Циркулярним листом Наркомфіну УСРР від 9 квітня 1920 р. «Пропоря док ліквідації кредитних установ» в Україні юридично була припинена діяльність кредитної кооперації. Декретом «Про об'єднання всіх видів кооперативних організацій» від 10 серпня 1920 р., яким Раднарком УСРР фактично продублював положення аналогічного декрету РРФСР від 27 січня 1920 р., було встановлено, що кредитні, ощаднопозичкові та інші товариства і їх об'єднання мали влитися у споживчі організації даної місцевості та передати їм своє майно. Водночас голова уряду УСРР Х. Раковський підписав декрет, за яким припинялась діяльність губернських рад кооперативних з'їздів і УЦКК, а також інших українських кооперативних центрів. Їх майно передавалось у розпорядження «Вукоопспілки».

Головний кооперативний комітет УСРР, що діяв при Раднаркомі УСРР, своїм рішенням припинив діяльність «Централу», «Харківського обласного союзу сільськогосподарських кооперативів», «Союзбанку». Окремою постановою від 9 грудня 1920 р. було ліквідовано Українбанк, а його капітали передано до державного бюджету. Підприємства Українбанку

некредитного характеру, після відповідної оцінки Наркомату фінансів, підлягали підпорядкуванню центральній споживчій організації або, за її вказівками, губернським спілкам.

Українська самодіяльна система української кооперації, у тому числі сільськогосподарська, яка формувалась до революції і з'явилася в роки українського державотворення, перестала існувати восени 1920 р. Однак такі непопулярні заходи радянської влади призвели до того, що населення відсахнулося від такої кооперації і воліло мати справу з приватними перекупниками, воно також не могло пробачити владі націоналізації тих тяжко зароблених копійок, які довірливо вкладали у кредитні та інші кооперативи і які тепер безконтрольно розтринькувалися людьми, які «не сіяли і не жали».

7 липня 1920 р. в Харкові представниками «Дніпросоюзу», «Об'єднання української робочої кооперації», «Союзу споживчих спілок Півдня Росії» та Південного управління Центрсоюзу створено «Всеукраїнський союз споживчих кооперативних організацій» — «Вукоопспілка». Головою правління «Вукоопспілки» був обраний професійний революціонер Іван Саммер. У січні 1923 р. на засіданні виконкому МКА, яке відбувалося в Генті (Бельгія), «Вукоопспілку» було прийнято до складу Альянсу.

Назви «Вукоопспілки» змінювалися кілька разів, але вказівка на кооперативну основу цієї організації залишалась завжди. 22 червня

1935 р. Президія правління «Вукоопспілки» прийняла рішення про перейменування спілки в «Українську спілку споживчих кооперативних організацій» — Укоопспілку. Через 11 років рішенням Центрсоюзу СРСР від 12 серпня 1946 р. №768 спілка була знову перейменована на «Українську республіканську спілку споживчих товариств України».

Останній раз спілка змінила свою назву після розпаду СРСР. 17 червня 1992 р. п'ятими зборами Ради «Укоопспілки» XV скликання «Українську республіканську спілку споживчих товариств» було перейменованій в

«Центральну спілку споживчих товариств України» зі збереженням аббревіатури «УКООПСПІЛКА».

У березні 1921 р. було проголошено нову економічну політику (НЕП). X з'їзд ВКП(б), який проголосив НЕП, забезпечив право приватної власності на предмети особистого користування й на засоби виробництва дрібних ненаціоналізованих підприємств, на вільну економічну ініціативу, вільний товарообіг. З проголошенням НЕПу розпочався процес створення кооперативної системи в умовах радянської дійсності. Це був початковий період становлення нової кооперативної системи, а не відродження попередньої — дореволюційної та післяреволюційної. В організаційній діяльності запанували не демократичні принципи роз будови кооперації, а адаптовані до нових соціальноекономічних умов ідеологічні догми більшовиків.

За умов НЕПу найефективніше розвивалась сільськогосподар ька кооперація. Так, у жовтні 1921 р. Всеукраїнські ЦВК і РНК ухвалили Декрет «Про сільськогосподарську кооперацію», який повністю дублював прийнятий у серпні того ж року російський декрет. Згідно з Декретом селянам дозволялось засновувати кооперативні товариства для спільного господарювання, для організації праці, переробки і збуту продукції. Первинною ланкою сільськогосподарської кооперації, її організаційноправовою формою були кооперативні товариства. Після Декрету від 18 жовтня 1921 р. розпочалося стихійне відродження кооперативних товариств і їх спілок. Зокрема, ще до заснування «Сільського господаря» в Україні відновили свою діяльність 2 654 товариства, які вийшли з підпорядкування сільсекцій губспілок. Упродовж року тривав період стихійного відродження сільськогосподарської кооперації.

Переломним став 1922 р., коли було запропоновано триступеневу систему радянської кооперації, визначено провідне місце в ній колгоспів, з'ясовано виробничий характер первинної ланки і погоджено умови взаємин кооперативних установ з державними органами. Був створений

Всеукраїнський союз сільськогосподарськокредитної та кустарно промислової і промисловокредитної кооперації «Сільський господар», який виробив і поширив нові статuti для універсальних сільськогосподарських товариств, що вели кредитну роботу під назвою «сільськогосподарське кредитне товариство». Відродження різних форм кооперації стало стратегічним напрямком НЕПу.

У травні 1923 р. була опублікована стаття В. Леніна «Про кооперацію», в якій глава радянського уряду не лише закликав переглянути ставлення до кооперації і визнавав, що нова влада забула думати про кооперацію і недооцінює її значення для побудови повного соціалістичного суспільства, а й підкреслив, що соціалізм є «кладом цивілізованих кооператорів», тому підтримка соціалістичною державою цього нового принципу організації населення має полягати в наданні кооперації «ряду привілеїв економічних, фінансових і банківських». На думку В. Леніна, в кооперації «ми знайшли ту ступінь поєднання приватного інтересу, приватного торгового інтересу, перевірки та контролю його державою, ступінь підпорядкування його спільним інтересам, яка раніше була каменем спотикання для багатьох і багатьох соціалістів». Серед праць теоретиків кооперації (всього 7 книг), які В. Ленін використав під час написання статті, була й книга М. ТуганБарановського

«Соціальні основи кооперації».

Наприкінці 20х рр. комерційна посередницька діяльність кооперації остаточно перетворилася на діяльність зі збору сировини від селян і доставки до держпромисловості за заздалегідь встановленими планами і цінами. У період колективізації сільського господарства в СРСР колгоспи зображувалися як «вершина» розвитку кооперації, до якої еволюціонують всі інші, «найпростіші», види кооперативів. Стара мережа сільгоспкооперації була ліквідована.

Промислова кооперація продовжувала існувати в СРСР до кінця 50х рр. і певною мірою компенсувала постійний дефіцит товарів народного

споживання. На той час в її системі налічувалося понад 114 тис. майстерень та інших промислових підприємств, де працювали 1,8 млн осіб. Вони виробляли 5,9% валової продукції промисловості, наприклад: до 40% всіх меблів, до 70% усього металевого посуду, більше ніж третину верхнього трикотажу, майже всі дитячі іграшки. У систему промислової кооперації входило 100 конструкторських бюро, 22 експериментальні лабораторії та два науководослідних інститути.

14 квітня 1956 р. з'явилася постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про реорганізацію промислової кооперації», відповідно до якої до 1960 р. промислову кооперацію повністю ліквідували, а її підприємства передали у відання державних органів. При цьому пайові внески підлягали поверненню в 1956 р. відповідно до статутів артілей. Замість виборного керуючого, управляти підприємствами стали призначені ди ректори — представники партійної номенклатури.

Таким чином, до середини 80х рр. в СРСР залишилася лише система споживчої кооперації, житлобудівельна кооперація, артільні народні промисли, а також старательські артілі з видобутку золота.

Новий етап розвитку радянської кооперації розпочався з проголошенням у квітні 1985 р. новообраним Генеральним секретарем ЦК КПРС М. Горбачовим стратегічного курсу на перебудову всіх сфер суспільного життя та прискорення соціальноекономічного розвитку країни. На першому після смерті Л. Брежнєва XXVII з'їзді КПРС (25 лютого — 6 березня 1986 р.) було визнано, що кооперативна власність «далеко не вичерпала своїх можливостей в соціалістичному виробництві, кращому задоволенні потреб людей», «багато колгоспів, інших кооперативних підприємств демонструють ефективне ведення справ», а тому «там, де є потреба, слід всіляко підтримувати формування кооперативних підприємств і організацій». Початку відродженню кооперативного руху посприяв заклик до «подолання упередження стосовно товарногрошових відносин», що пролунав у доповіді М. Горбачова.

Оскільки сутність перебудови полягала в поверненні до «ленінської спадщини з питань радянського державного будівництва, використанні її у вирішенні завдань, що постали перед суспільством сьогодні», бачення В. Леніним ролі та значення кооперації в розбудові соціалізму, висловлене ним в статті «Про кооперацію», стало ідеологічним підґрунтям для її відродження на «новому етапі життя радянського суспільства».

5 лютого 1987 р. Рада Міністрів СРСР видала постанову «Про створення кооперативів з виробництва товарів народного споживання». У постанові констатувалося, що, незважаючи на зусилля щодо прискореного розвитку виробництва товарів народного споживання, рівень забезпечення ними населення, їх якість та асортимент не відповідають сучасним вимогам. Згідно з постановою одним із шляхів більш повного задоволення потреб населення мала стати організація кооперативів, які «в доповнення до діючої системи державних підприємств могли б організувати дрібносерійне виробництво товарів, що користуються підвищеним попитом у населення, та гнучко реагувати на його зміну».

Виробничі кооперативи стали основною організаційноправовою формою легалізованої підприємницької діяльності в СРСР. Будучи альтернативою неефективному суспільному сектору народного господарства, кооперативи дуже швидко стали наповнювати ринок дефіцитними товарами та послугами. У суспільстві з'явилася і стрімко збільшувалася категорія людей, які отримували надвисокі доходи.

У відповідь на цю тенденцію 14 березня 1988 р. був підписаний Указ Президії Верховної Ради СРСР щодо оподаткування громадян, що працюють в кооперативах з виробництва та реалізації продукції та надання послуг, яким запроваджувалася прогресивна шкала оподаткування членів кооперативів та громадян, які працювали в кооперативах за трудовою угодою та договором підряду. Ряд експертів та масмедіа, що ставали все більш вільними у висловленні своїх думок, вкрай негативно оцінили це нововведення, порівнявши дію прогресивного податку із «залізною завісою» на шляху

розвитку кооперації. Уряд аргументував запровадження прогресивного оподаткування тим, що в соціалістичному суспільстві не можна допускати значну диференціацію доходів населення.

Згідно з указом кооператори платили податок за ставками, встановленими для оподаткування робітників та службовців (13%) поки сума їх доходів не перевищить 500 карбованців (крб.). На заробітну плату більше ніж 500 крб. сума податку встановлювала ся 60 крб. 20 коп. + 30% з суми, що перевищувала 500 крб., більше ніж 700 крб. — 120 крб. 20 коп. + 50% з суми, що перевищувала 700 крб., більше ніж 1 000 крб. — 270 крб. 20 коп. + 70% з суми, що перевищувала 1 000 крб., більше ніж 1 500 крб. — 620 крб. 20 коп. + 90% з суми, що перевищувала 1 500 крб.

Розробники указу вирішили, що надприбутком слід вважати дві з половиною середні заробітні плати (в 1988 р. середня зарплата в СРСР — 205 крб.), оскільки більше ніж 500 крб. в СРСР заробляло менше від 1% населення (шахтарі, академіки, міністри, сталевари).

26 травня 1988 р. був прийнятий Закон СРСР «Про кооперацію в СРСР», який визначив економічні, соціальні, організаційні і правові умови діяльності кооперативів «на основі розвитку ленінських ідей про кооперацію відповідно до сучасного етапу будівництва соціалізму в СРСР». На переконання розробників закону, він мав розкрити «величезні потенційні можливості кооперації», забезпечити зростання її ролі в прискоренні соціально-економічного розвитку країни, посилити процес демократизації господарського життя, надати нового імпульсу колгоспному рухові, створити умови для залучення до кооперативів широких верств населення.

У ст. 5(1) Закону «Про кооперацію в СРСР» соціалістичний кооператив визначався як: «організація громадян СРСР, які добровільно об'єднались на основі членства для спільного провадження господарської та іншої діяльності на базі належного йому на праві власності, орендованого або наданого в безплатне користування майна, самостійності, самоврядування і самофінансування, а також матеріальної заінтересованості членів

кооперативу і найбільш повного поєднання їх інтересів з інтересами колективу і суспільства».

Згідно із законом кооператив як первинна ланка системи кооперації в СРСР був покликаний брати активну участь в економічному і соціальному розвитку країни і «досягненні найвищої мети суспільного виробництва при соціалізмі — найбільш повного задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб людей». Послідовний розвиток кооперативного руху в країні мав перетворити кооперацію в широко розгалужену систему, органічно пов'язану з державним сектором економіки та індивідуальною трудовою діяльністю населення.

У законі зазначалося, що соціалістична кооперація є прогресивною формою суспільно корисної діяльності, яка відкриває перед громадянами широкі можливості для докладання своїх сил і знань до продуктивної праці відповідно до покликання, бажання і здібностей кожного, одержання доходів залежно від кількості і якості праці, внеску в кінцеві результати діяльності кооперативу і для задоволення по треб його членів. Однак підкреслювалося, що кооперативна форма власності розвивається в умовах політичної і економічної системи СРСР при провідній ролі державної (загальнонародної) форми власності.

Кооперативам було надано право приймати будь-які рішення, які не суперечили чинному законодавству та їх статутам. Кооператив мав статус юридичної особи і самостійний баланс. У складі кооперативу могли створюватися структурні підрозділи (включаючи територіально відокремлені): відділення, цехи, ферми, майстерні, ательє, магазини та інші, що могли діяти, як правило, на засадах колективного, сімейного або індивідуального підяду, в тому числі з орендою майна. Кооператив мав право відкривати свої філії (відділення) і представництва.

Законом визначалися два основних типи кооперативів: виробничі і споживчі. Виробничі кооперативи могли здійснювати виробництво то варів, продукції, робіт, а також надавати платні послуги підприємствам,

організаціям, установам і громадянам. Діяльність таких кооперативів ґрунтувалася на особистій трудовій участі їх членів. Споживчі кооперативи могли створюватися для задоволення потреби своїх членів та інших громадян у торговельному і побутовому обслуговуванні, а також членів

кооперативів у житлі, дачах і садових ділянках, гаражах і стоянках для автомобілів, у соціальнокультурних та інших послугах. Поряд із зазначеними функціями споживчі кооперативи могли також розвивати різноманітну виробничу діяльність, тобто бути кооперативами змішаного типу.

До трудового колективу кооперативу згідно із законом належали його члени, які беруть участь своєю працею в його діяльності, а також особи, які працюють у кооперативі за трудовим договором. Передбачалося, що трудовий колектив, здатний в умовах повного господарського розрахунку і самофінансування досягати високих кінцевих результатів, має дбати про підвищення професійної майстерності членів кооперативу та інших осіб, які працюють у ньому, розподіляти між ними роботи з урахуванням їхньої кваліфікації та економічних інтересів кооперативу.

На підставі закону СРСР №1540–1 від 6 червня 1990 р. з тексту закону «Про кооперацію в СРСР» був вилучений п. 3 ст. 6., в якому зазначалося, що політичним ядром кооперативу є його партійна організація, яка сприяє підвищенню виробничої ініціативи і соціальної активності членів трудового колективу, зростанню їх політичної самосвідомості, почуття господаря і відповідальності за результати діяльності кооперативу.

У цілому, закон був спрямований на всебічне використання кооперативних форм для задоволення зростаючих потреб народного господарства і населення в продовольстві, товарах народного споживання, житлі, різноманітній продукції виробничотехнічного призначення, роботах і послугах. Однак на той час було втрачено всі навички самоорганізації радянських громадян, тому надії на те, що кооперативи швидко ліквідують товарний дефіцит, сприятимуть поліпшенню якості обслуговування, виявилися невиправданими. Значна частина кооперативів зайнялася

відвертою спекуляцією, або фінансовими операціями з пере ведення безготівкових коштів у готівку.

Проблеми кооперації в СРСР часів перебудови

Після прийняття Закону про кооперацію в розвитку кооперативного руху в СРСР поряд із позитивними тенденціями почали виникати і загострюватися серйозні проблеми:

- суттєво поглибилися суперечності в самому народногосподарському комплексі країни, розбалансувалася система ціноутворення, безготівкового обігу грошей, централізованого матеріально-технічного постачання тощо; між державним сектором і кооперацією виникла гостра конкуренція за трудові ресурси, зростало невдоволення працівників державного сектору низьким рівнем заробітної плати;

- набирало обертів тіньове переведення різних ресурсів з державного в кооперативний сектор економіки внаслідок суттєвої різниці між державними та кооперативними (по суті — ринковими) ціна ми, широке застосування в кооперативах праці найманих працівників, перетворення значної частини кооперативів в приватні підприємства, що суттєво деформувало соціальні основи та принципи кооперації, призводило до її переродження;

- виникли й поглиблювалися протиріччя між кооперативами і населенням, які стали конкурувати між собою в придбанні багатьох видів, часто дефіцитних, товарів (будматеріали, напівфабрикати, промислові вироби тощо), що посилювало товарний дефіцит у системі державної торгівлі, спричинило до передачі кооперативам приміщень закладів торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування населення; особливе невдоволення населення викликали високі ціни на продукцію кооперативів;

- внаслідок відсутності цілеспрямованих та послідовних загально економічних реформ відбувався процес деформування ринкових механізмів, що формувалися в ході розвитку кооперації, оскільки державний регуляторний вплив не відповідав вимогам ринку, що народжувався; держава

стала стримувати, обмежувати ринковий вплив кооперації на державний сектор, що негативно вплинуло на становлення ринкових відносин у цілому.

Закон СРСР «Про кооперацію в СРСР», прийнятий в 1988 р., залишався правовою основою діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні до серпня 1997 р. (діяв у тій частині, яка не суперечила чинному законодавству України), коли Президент України підписав прийнятий Верховною Радою Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію». Цей закон відкрив широкі можливості для сільськогосподарських товаровиробників у створенні своїх власних, повністю ними контрольованих структур агробізнесу, а отже, являє собою нову віху на шляху до цивілізованого ринку. Законом вперше в історії нашої держави були законодавчо закріплені міжнародні принципи кооперації.

У радянські часи кооперація пройшла складний шлях від повної ліквідації в період воєнного комунізму, певного відродження в часи НЕПу, майже повного занепаду в результаті колективізації та подальшої реорганізації в 1950х рр. соціалістичної економіки до нового етапу розвитку в умовах перебудови.

На хвилі проголошеної КПРС в 1985 р. політики перебудови кооперація почала стрімко розвиватися як альтернатива неефективній адміністративно-командній соціалістичній економіці, неповороткому державному сектору. Фактично, кооперативи стали законною формою приватного підприємництва, забороненого в СРСР з часів НЕПу.

Питання для самоконтролю

1. Хто з провідників українського кооперативного руху виступив з пропозицією створення кооперативного інституту та розробив його концепцію?
2. Назвіть схожі й відмінні риси розвитку кооперації у Великій Україні та західноукраїнських землях.

3. В якому році відбувся перший Всеукраїнський з'їзд кооперативних спілок? У чому його значення?
4. Чому перший удар радянської влади по українській кооперації було завдано по кредитній сільськогосподарській мережі?
5. У чому полягала державотворча роль української кооперації?
6. Чому Закон «Про кооперацію в СРСР» був прийнятий саме за часів перебудови? Яка роль йому відводилася?
7. Назвіть основні проблеми кооперації в СРСР часів перебудови. Чим вони були викликані?

Тема 3. Розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації: зарубіжний досвід

1. Сучасний стан сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в зарубіжних країнах
2. Нормативно-правова база сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в зарубіжних країнах
3. Державна політика у сфері сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в зарубіжних країнах
4. Державні та регіональні програми підтримки сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в зарубіжних країнах
5. Оподаткування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів: зарубіжний досвід
6. Інструменти та комунікаційні стратегії, спрямовані на створення та розвиток сільськогосподарських кооперативів в зарубіжних країнах

1. Сучасний стан сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в зарубіжних країнах

Європейський Союз. Кооперативи є важливою частиною економічного життя та промисловості Європи. Нині в державах-членах ЄС налічується 250

тис. кооперативних підприємств, власниками яких є 163 млн громадян (кожен третій громадянин ЄС), які дають роботу 5,4 млн осіб.

Кооперативи займають значну частку ринку у важливих галузях промисловості в більшості державах-членах ЄС, особливо в сільському господарстві (83% у Нідерландах, 79% у Фінляндії, 55% в Італії та 50% у Франції), лісовому господарстві (60% ринку у Швеції і 31% — у Фінляндії), банківському секторі (50% у Франції, 37% на Кіпрі, 35% у Фінляндії, 31% в Австрії і 21% в Німеччині), роздрібній торгівлі (ринкова частка споживчих кооперативів у Фінляндії становить 36%, та у Швеції — 20%), фармацевтиці та охороні здоров'я (21% в Іспанії і 18% у Бельгії), а також у сфері інформаційних технологій, житлового будівництва і ремісничого виробництва. В Італії кооперативи становлять майже 15% від загальної економіки.

Кооперативи також надають такі послуги, як громадське харчування, бухгалтерський облік, юридичне консультування або маркетинг для групи підприємств (наприклад, сантехніків, перукарів, власників таксі тощо). Останніми роками кооперативи також присутні в таких секторах, які становлять спільний інтерес, це освіта, транспорт, забезпечення енергією.

У державах-членах ЄС найчисленнішою є група кооперативів, що займаються заготівлею, переробкою і збутом (оптовим і роздрібним) сільськогосподарської продукції. Ці види діяльності характерні, наприклад, для кооперативів молочної та м'ясної спеціалізації. Такою ж діяльністю займаються кооперативи власників лісу, з виробництва крохмалю, зі збуту яєць і птиці, з реалізації насіння сільськогосподарських культур та деяких інших продуктів. На даний час збутові кооперативи в чистому вигляді трапляються досить рідко. У всіх кооперативних об'єднаннях цієї сфери продукція, одержана від товаровиробників, піддається певній обробці, пакуванню тощо.

Щодо кооперативних об'єднань з переробки і збуту сільськогосподарської продукції, то слід відзначити, що в багатьох

розвинутих країнах кооперативами здійснюється переробка майже всього товарного молока. У Данії, наприклад, вони переробляють 90% усього товарного молока, виробляють стільки ж відсотків масла і сиру на експорт. У країнах Скандинавії, зокрема Фінляндії, вони беруть найбільшу участь у переробці м'яса та молока. На них припадає 80% реалізованої на внутрішньому і зовнішньому ринках сільськогосподарської продукції, що є од ним із найвищих показників серед кооперативів інших західних країн.

Крім того, в Нідерландах, які в Європі вважаються «законодавця ми мод» у сфері обслуговуючої кооперації, більше ніж половина реалізованої продукції припадає на переробно-збутові кооперативи, до сить високою є їх частка в переробці м'яса, овочів і фруктів. Зокрема, кооперативи реалізують понад 80% товарного молока, майже всі овочі, 95% фруктів і 90% вовни. Кооперативи з переробки та збуту виробляють і реалізують майже 90% вершкового масла, майже 85% сиру, 80% молочного порошку, 60% згущеного молока і 65% цукру. У Фінляндії кооперативи переробляють 90% товарного молока, а їхня частка в забої худоби і виробництві різноманітної м'ясної продукції досягає 80%.

Хоча у Франції та Німеччині фермерські господарства не повністю охоплені кооперативами, ними реалізується на внутрішньому та зовнішньому ринках половина продукції аграрного сектору. Французькі кооперативи випускають і збувають на міжнародному ринку до 70% вина, висока їх участь і у випуску спирту та оливкової олії.

Працюючи на внутрішній і зовнішній ринки в умовах перевиробництва аграрної продукції і гострої конкуренції, кооперативи з переробки сільськогосподарської сировини постійно вдосконалюють технологію виробництва, досягають глибокої переробки сировини на основі безвідходних технологій. Наприклад, у Данії, окрім великих м'ясокомбінатів, кооператорам належать і невеликі підприємства з переробки відходів цих комбінатів (крові, вовни, нутроців і кісток). На таких підприємствах виробляють і цінну сировину для фармацевтичної промисловості (наприклад,

екстракт гормонів з підшлункової та інших залоз). Ефективність і високу рентабельність цих допоміжних підприємств у Данії засвідчує той факт, що вартість виробленої ними продукції становить близько 20% сумарної вартості продукції всіх м'ясокомбінатів країни.

До другої великої групи входять кооперативні товариства, головною функцією яких є оптова закупівля засобів виробництва з наступним постачанням їх у господарства своїх членів. У ряді випадків ці кооперативи займаються також і реалізацією окремих видів сільськогосподарської продукції, переважно рослинницької: картоплі, зерна, насіння різних культур. Ця група надає надзвичайно вагомую допомогу своїм членам у виробничо-технологічному забезпеченні процесу виробництва. Зокрема, у Швеції та Фінляндії вона постачає сільським товаровиробникам майже 60% засобів виробництва. Високі показники постачання характерні для Франції та Німеччини, де значну роль відіграють кооперативи в постачанні добрив та кормів (близько 50%), а у Франції за допомогою кооперативів фермерам постачається майже 2/3 насіння зернових. У Німеччині на кооперацію фермерів припадає 36% поставок машин та обладнання і 44% пального.

Там, де кооперативи зуміли створити відповідну виробничу базу, постачання фермерам окремих видів засобів виробництва (головним чином мінеральних добрив та кормів) здійснюється переважно з власних кооперативних підприємств. Наприклад, у Нідерландах кооперативний сектор забезпечує третину мінеральних добрив і більшу частину (до 55%) кормів. У Німеччині кооперативні підприємства постачають до 40% комбікормів. Центральне галузеве постачальницьке об'єднання фінської сільськогосподарської кооперації поряд з постачанням фермерам великого асортименту засобів виробництва займається також переробкою та збутом зерна, виробничим обслуговуванням фермерських господарств тощо. Понад 240 великих підприємств, торгових складів, овочесховищ та елеваторів із системи шведської постачальницької кооперації здійснюють не лише

постачання фермерам засобів виробництва, але й переробку та збут зерна, картоплі, насіння різних культур.

Канада. Кооперативи відіграють ключову роль у сільськогосподарському секторі канадської економіки, зокрема в постачанні продукції для ферм, переробці та збуті зерна і олійних культур, молочної продукції, птиці, фруктів, овочів, худоби, меду, кленового сиропу.

Проте, така ситуація була не завжди. Побудові потужної кооперативної мережі в цій державі передували декілька важливих дій з боку держави: по-перше, всебічне вивчення кращого зарубіжного досвіду кооперації, його узагальнення та аналіз, як результат — обрання найбільш підхожої моделі кооперації, її адаптація та впровадження; по-друге, широка просвітницька та пропагандистська робота, до якої були залучені широкі верстви населення, вона проводилась за допомогою як держав

них інституцій, так і церкви. Слід зазначити, що кооперативна модель господарювання пропагується в цій країні ще з дитячого садка і школи.

Як результат, Канада є однією з країн світу, де кооперація досягла величезного поширення у всіх галузях економіки, а ефективність кооперативної моделі господарювання повністю доведена і ніким не ставиться під сумнів.

В аграрному секторі Канади функціонує понад 500 кооперативів, членами яких є понад 2/3 фермерів. Серед них виділяються сільськогосподарські збутові (переробнозбутові) кооперативи, які є сучасними організаціями зі своєю експертизою і спільним ринком аграрної продукції, що дає їм можливість конкурувати з великими приватними підприємствами. Ці кооперативи утримують суттєву частку товарного ринку Канади.

Канадські кооперативи є некомерційними стосовно своїх членів організаціями, вони діють не в інвестиційних цілях, а задля того, щоб забезпечити надання послуг своїм членам. Кооперативи повертають надлишок (кооперативні виплати) своїм членам пропорційно їхній економічній

діяльності. Вони також організовують процес навчання своїх членів і працюють для досягнення спільної, насамперед, економічної мети.

У сфері постачання продукції для ферм кооперативи відіграють помітну роль у забезпеченні фермерів широким асортиментом необхідних товарів, а саме: добривами і хімікаліями (38%), кормами для тварин (27%), насінням (19%), зерноочисним обладнанням, сільськогосподарськими машинами, а також будівельними матеріалами, на фтопродуктами. Сім з перших десяти кооперативів Канади є збутовими, а решта — постачальними. 218 врахованих постачальних кооперативів повідомили про загальний дохід у розмірі 5,1 млрд дол. США

Фінансові кооперативи, такі як кредитні спілки, формально юридично легалізовані як аграрні кооперативи, забезпечують фермерів широкою мережею пунктів банківського та страхового обслуговування.

Сільськогосподарські збутові кооперативи здебільшого є сучасними підприємствами, які використовують найновіші технології для переробки сільськогосподарської продукції та додавання їй вартості. Най більша частина загальних доходів припадає на декілька великих кооперативів (Agropur та Gay Lea Foods у переробці молочної продукції, La Coop Federee у переробці м'яса і птиці та Exceldor у забої та переробці птиці). У Канаді врахований 161 збутовий кооператив, що являє собою значну економічну силу — загальний обсяг їх ділових операцій становить понад 8,9 млрд дол. США, а вартість активів — 3,2 млрд дол. США у 2007 р. ці кооперативи збули в Канаді і за її кордонами сільськогосподарської продукції на суму понад 7,3 млрд дол. США.

Виробничими є кооперативи, що займаються відгодівлею, випасом, сільськогосподарською механізацією, розведенням тварин, лісництвом та ремеслами. Двома основними сферами діяльності виробничих кооперативів були відгодівля (123 підприємства) та випас (128 підприємств). У цій сфері діють 44,4% всіх виробничих кооперативів. Найбільша кількість виробничих

кооперативів зареєстрована у Квебеку — 192. Доходи кооперативів, що походять з Квебеку, отримані насамперед від продажу продукції лісництва.

Найстарішими в Канаді є так звані степові кооперативи, що беруть свій початок з 20х рр. минулого століття. Це «Пшеничний кооператив Саскачевану» (Saskatchewan Wheat Pool), «Кооператив елеваторів Манітоби» (Manitoba Pool Elevators), «Пшеничний кооператив Альберти» (Alberta Wheat Pool). До створення цих кооперативів монополістами на ринку зерна були приватні компанії-трейдери, які жорстко диктували фермерам свої умови купівлі продажу. З огляду на це, фермерські степові кооперативи були створені з метою забезпечення контролю за ланцюжком «виробництво — транспортування — складування — продаж зерна» без посередників, що дозволило фермерам отримувати значно більші прибутки. Протягом останніх 20 років ці три кооперативи перейшли у форму публічних корпорацій і об'єдналися під назвою Вітерра (Viterra).

Досвід розвинених країн свідчить про те, що **основними перевагами об'єднання дрібних сільгоспвиробників у кооперативи є:**

- посилення впливу виробника на рівень закупівельних цін на сировину та ціну реалізації сільськогосподарської продукції перероб ним підприємствам, оскільки кооператив як єдина потужна організація, здатен закуповувати і реалізовувати значні обсяги товарів і послуг;
- зростання рівня дохідності виробництва (одержаний прибуток розподіляється рівномірно між членами кооперативу) завдяки перевагам у закупівлі сировини та реалізації продукції, а також за рахунок зниження в цілому по підприємству вартості постійних витрат;
- зростання рівня економічної захищеності від змін ринкової кон'юнктури на певний вид продукції, що стимулює її виробництво і дозволяє розробляти довгострокові стратегічні плани розвитку;
- можливість спільного інвестиційного кредитування розвитку виробництва, оскільки об'єднані в кооперативи фермери можуть нарощувати

виробництво за рахунок одержання кредиту на власний розвиток, а також використання засобів виробництва орендова них у інших членів кооперативу;

- можливість одержання фінансової допомоги як з державного бюджету, так і в межах програм розвитку сільського господарства, що фінансуються ЄС;

- можливість одержання матеріальнотехнічної та організаційно-інформаційної підтримки (професійні тренінги, модернізація ферм, сертифікація продукції тощо) від держави.

2. Нормативно-правова база сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в зарубіжних країнах

Національне законодавства більшості країн світу базується на принципах, рекомендованих МКА. Статути кооперативних організацій визначають мінімальну кількість членів, географію діяльності, умови виходу з кооперативу. Щоб ускладнити розпад кооперативів через вихід з них членів, встановлюються мінімальні строки членства (від 2 до 20 років); у ряді випадків не можна вийти з кооперативу до виконання прийнятих на себе зобов'язань (наприклад, постачання продукції на переробку). В інших випадках фермер зобов'язаний відшкодувати втрати, які понесе кооператив у разі виходу члена з нього. Кооператив може затримати повернення пайового внеску (на строк від 2 до 10 років у різних країнах), якщо негайна його виплата завдасть збитків кооперативу.

Канада. Згідно із законодавством Канади кооперативи, які бажають працювати у двох або більше провінціях, мають можливість, але не зобов'язані, бути зареєстрованими відповідно до федерального законодавства. Кооперативи, які зареєстровані в одній провінції та працюють на території іншої провінції, як правило, повинні зареєструватися в Корпоративних реєстрах провінцій, в яких вони хочуть працювати, й

сплатити номінальний річний внесок (як правило, у розмірі 100–200 дол. США на рік). Такі ж зобов'язання мають підприємницькі корпорації та неприбуткові корпорації, які реєструються в інших провінціях.

До набуття чинності в середині 1990х рр., Кооперативний акт Канади пройшов крізь ретельний загальнодержавний процес консультацій, до якого був залучений широкий спектр зацікавлених сторін, які представляли весь кооперативний сектор. Цей закон справді являє собою першу сучасну загальну схему діяльності кооперативів у Канаді; до нього було включено багато положень стосовно структури капіталу й корпоративного управління, звичайних для підприємницьких корпорацій, у той же час він визнає відмінну природу принципів кооперації. До цього часу він виступає в ролі основи для зусиль провінцій, спрямованих на реформування їхнього кооперативного законодавства.

Хоча Кооперативний Акт провінції Онтаріо зараз серйозно застарів та потребує модернізації, в ньому міститься ряд нещодавно внесених положень, які заслуговують на увагу: у розділах 34–37 містяться положення про захист інвестора в разі розміщення цінних паперів кооперативів; розділ 1 закону передбачає законодавче визнання кооперативів з декількома акціонерами, які можуть приймати у члени різні групи акціонерів. Підрозділи 61(2.1), 75.1 та 95.1 встановлюють деякі вимоги щодо членства й управління кооперативами з декількома акціонерами. Розділи 171.1–171.25 встановлюють систему правил для неприбуткових житлових кооперативів. Хоча деталі відносин між орендодавцем і орендарем, викладені тут, безпосередньо не стосуються сільськогосподарських кооперативів, механізми створення неприбуткових кооперативів та запобігання зловживання цією моделлю, безумовно, заслуговують на увагу у зв'язку з певними побоюваннями стосовно потенційного зловживання кооперативною моделлю в Україні.

Заслуговує на увагу закон про кооперацію провінції Квебек, оскільки в ньому, напевне, найвиразніше з усіх канадських законів викладені кооперативні принципи, особливо в тому, що стосується визначення

кооперативу (розділи 3 і 4) та вимоги до кооперативів відкладати резервний еквівалент у розмірі мінімум 10% від щорічного прибутку кооперативу (розділ 146) до того моменту, поки кооператив не накопичить резервний еквівалент 40% своїх боргів. Цей неподільний резерв не можна розподіляти серед членів при розпуску кооперативу та не можна розподіляти у формі виплат постійним покупцям. Хоча обмеження такого роду поширені в кооперативному законодавстві ЄС, подібні вимоги провінції Квебек є унікальними для Канади. Розділи 194–211 закону також заслуговують на увагу, оскільки вони встановлюють процедури, притаманні сільськогосподарським кооперативам.

У провінції Саскачеван прийнято закон про кооперативи нового покоління. Ця провінція унікальна в Канаді тим, що в ній прийнято окремий кооперативний статут спеціально для сільськогосподарських кооперативів нового покоління.

Кооперативи нового покоління — це, як правило, кооперативи, які належать фермерам і які бажають додати вартості продукції, виробленій своїми членами, шляхом певної трансформації чи переробки цієї продукції (наприклад, забій худоби, переробка молочної продукції тощо). Кооперативи нового покоління ґрунтуються на принципі того, що члени повинні укласти обов’язкові угоди про постачання, відповідно до яких вони мають право і зобов’язані поставити кооперативу визначену кількість сільськогосподарської продукції (що загалом називається «права і зобов’язання щодо постачання»). Від них також вимагається інвестувати в кооператив пропорційно до кількості продукції, яку вони збираються поставити кооперативу.

Хоча цей закон являє собою значне зусилля з боку провінції Саскачеван, спрямоване на підтримку кооперативів нового покоління, насправді дуже мало кооперативів було створено відповідно до цього закону. Найбільш імовірно, що це відображає природні складнощі, пов’язані зі

створенням переробного кооперативу, який додає вартість, оскільки такі кооперативи вимагають великих капіталовкладень.

Кооперативний Акт провінції Альберта є подібним до Федерального закону про кооперативи. Цей закон відзначається деталізованими положеннями про корпоративні фінанси (частина 5 закону), які передбачають широкі можливості для випуску інвестиційних акцій, а також положеннями, які регулюють сільськогосподарські кооперативи нового покоління (розділи 422–430). Що стосується законотворчості, то даний закон являє собою сучасний корпоративний статут, який разом із Кооперативним Актом Канади може стати хорошим прикладом для Міністерства аграрної політики і продовольства під час розроблення ним змін до кооперативного законодавства України.

Європейський Союз. Хоча в ряді держав-членів ЄС є загальний закон про кооперацію, який застосовується для всіх секторів бізнесу, у деяких з них кожен сектор економіки може покладатися на власне кооперативне законодавство. Незважаючи на існування певних відмінностей, зумовлених різноманітними культурними, економічними та історичними умовами, національні закони про кооперацію поділяють кооперативні цінності і принципи МКА, що і робить кооперативи єдиними в багатоманітності.

На рівні ЄС багатоманітність форм підприємництва офіційно визнана в ст. 54 Договору про функціонування Європейського Союзу.

Розділ IV «Вільний рух осіб, послуг та капіталу», глава 2 «Право на заснування», ст. 54: «Для цілей цієї Глави товариства, створені відповідно до законодавства держави-члена, які мають юридичну адресу, центральну адміністрацію або основне місце здійснення діяльності в межах Союзу, розглядаються так само, як і фізичні особи, що є громадянами держав-членів.

«Товариства» — це товариства, створені згідно з цивільним або торговельним правом, включаючи кооперативні спілки та інші юридичні особи, діяльність яких регулюється публічним або приватним правом, окрім неприбуткових».

Крім того, в липні 2003 р. Європейська Комісія прийняла постанову про Статут європейського кооперативного товариства, яка встановила правила для кооперативних підприємств, які бажають розширити свою діяльність за межі національних кордонів. Постанова дозволила юридичним та фізичним особам створювати нові кооперативні організації на європейському рівні. Вона гарантувала членам та найманим працівникам європейських кооперативних товариств право на інформацію, консультування та участь.

Згідно з постановою, Європейське кооперативне товариство може бути сформоване:

- п'ятьма або більше фізичними та / або юридичними особами, що є резидентами щонайменше двох держав-членів Європейської економічної зони (ЄЕЗ), утворені відповідно до законодавства держави-члена Європейського Союзу, регулюється законами щонайменше двох різних держав-членів ЄС;
- у результаті злиття кооперативів, утворених відповідно до законодавства держави-члена ЄС, які мають зареєстровані і головні офіси в цій державі-члені, за умови, що діяльність щонайменше двох з них регулюється законодавством різних держав-членів;
- шляхом конверсії кооперативу, утвореного відповідно до законодавства держави-члена ЄС, який має свій зареєстрований офіс і головний офіс у державі-члені ЄЕЗ, якщо пройшло щонайменше два роки від дня його утворення або він субсидіарно регулюється законодавством іншої держави-члена ЄС.

Прийнявши статут Європейського кооперативного товариства, Європейський Союз офіційно визнав, що існують різні способи ведення бізнесу, які внаслідок їх різної природи потребують різних підходів. Однак ЄС закликає кооперативи Європи до горизонтального визнання кооперативної бізнесмоделі в межах усіх спільних політик Союзу: від політики у сфері підприємництва до конкурентної політики.

Зараз в ЄС все більшого поширення набувають терміни «організація виробників» та «група виробників» (рис.1.1.). Термін «організація виробників» (ОВ) вперше був використаний у ЄС у 1996 р. Організація виробників є «кооперативним товариством», а колишнє поняття «кооперативна форма» використовується рідко. При цьому на перший план виходить принцип субсидіарності — те, що може бути зроблено ефективно на більш низькому рівні, планується на цьому рівні.

Термін «Група виробників» (ГВ) введено в законодавство ЄС у 2007 р. Причиною стало те, що в нових державах-членах ЄС (переважно зі Східної Європи) фермери мали значні труднощі під час створення ОВ, згідно з критеріями визнання, визначеними законодавством ЄС. Сьогодні ГВ використовується переважно в секторі овочів та фруктів. Термін «група виробників» найчастіше вживається, коли мова йде про «кооперативне підприємство». ГВ — це попередній етап перед отриманням статусу ОВ, тому критерії визнання є менш суворими, ніж для ОВ. У секторі овочів та фруктів, ГВ має протягом 5 років набути статусу ОВ.

Водночас згідно з постановою 2003 р. Комісія звітуватиме про стан виконання постанови перед Радою ЄС та Європейським Парламентом. Для підготовки цього звіту Комісія доручила консорціуму в складі європейського регіонального офісу МКА «Кооперативи Європи», Європейського дослідницького інституту питань кооперативних та соціальних підприємств (Euricse) і дослідницького інституту «EKA Center» дослідити стан виконання постанови. За результатами дослідження Комісія провела консультації з основними зацікавленими сторонами і представила доповідь учасникам Європейської конференції з питань кооперативів (28–29 вересня 2012 р., Кіпр).

3. Державна політика у сфері сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в зарубіжних країнах

Канада. Регуляторна діяльність на федеральному рівні регулюється Директивою Кабінету щодо спрощення регулювання, яка вимагає консультування із зацікавленими сторонами з питань розроблення або внесення змін до регуляторних документів, здійснення регуляторних програм та оцінки досягнення заявлених цілей регуляторною діяльністю. Міністерства і установи уряду мають робити систематичні кроки для забезпечення того, щоб зацікавлені сторони мали можливість взяти участь у відкритих, змістовних та збалансованих консультаціях на всіх стадіях регуляторного процесу, а саме: розробленні, здійсненні, оцінці та перегляді політики.

Консультації із зацікавленими сторонами мають починатися задовго до прийняття рішення про застосування регуляторного підходу. Вони мають проводитись на всіх етапах вироблення політики, зокрема під час обговорення того, який саме інструмент (тобто законодавство, регуляторні документи, добровільні механізми, керівні принципи або політика) у найкращий спосіб забезпечить досягнення цілей державної політики.

Ступінь залучення зацікавлених сторін у процес консультування значною мірою різниться від простого надання їм інформації щодо залучення їх до справжнього партнерства зі спільним прийняттям рішень. Регуляторні консультації, як правило, знаходяться десь посередині цього діапазону, оскільки остаточне рішення стосовно регуляторного документа приймає конкретна особа (міністр) або орган (уряд). У вищезазначеній Директиві мова здебільшого йде про процес консультацій, який передбачає двосторонній обмін думками, в ході якого зацікавленим сторонам надається можливість висловити власну позицію і вплинути на долю регуляторної пропозиції. Належний процес консультацій допомагає розробити якісні регуляторні документи й мінімізувати ризики під час здійснення політики.

Не існує універсального підходу до регуляторних консультацій. Масштаб та обсяг консультативного процесу залежать від запропонованого регуляторного документа, а також кількості людей або груп, на яких він вплине. Регуляторний документ може мати широку сферу застосування та впливати на всіх канадців (наприклад, Пенсійний план Канади), впливати на велику групу зацікавлених сторін (наприклад, Авіаційні правила Канади), або впливати на відносно невелику кількість осіб (наприклад Положення про присягу). Таким чином, процес може бути широким (наприклад, багато зацікавлених сторін у декількох регіонах) або більш сфокусованим (наприклад, конкретні заінтересовані сторони в конкретних регіонах).

Коли міністерство вирішує, що найкращим інструментом для досягнення урядових цілей є регуляторний документ, воно розпочинає процес планування й громадського обговорення. Після цього воно розробляє проект регуляторного документа й звіт про аналіз регуляторного впливу (АРВ). Звіт про АРВ є звітуванням перед громадськістю про те, як проект регуляторного документа пройшов кожен етап Директиви Кабінету щодо спрощення регулювання, зокрема інформація про консультації, що вже відбулися (серед іншого — з ким консультувалися, їх погляди, та у який спосіб їх думка була врахована), а також короткий опис очікуваного впливу запропонованого регуляторного документа.

Звіт про АРВ — це сам по собі консультативний інструмент, що попередньо публікується в Частині I Canada Gazette (офіційний друкований орган Уряду Канади, що видається з 1841 р.). Він має бути повним та бути написаним простою, зрозумілою, лаконічною мовою, легко зрозумілою для широкої громадськості.

Від посадових осіб міністерства вимагається надіслати проект звіту про АРВ до сектору з регуляторних питань секретаріату Казначейської ради Канади (Секретаріат) для отримання відгуку на проект регуляторної пропозиції, підтвердження відповідності Директиві Кабінету щодо

спрощення регулювання та забезпечення його очевидності, повноти й зрозумілості для тих, на кого вплине регуляторний документ.

Якщо не передбачено інше, проект регуляторного документа має бути затверджений відповідним урядовим комітетом (зараз це Казначейська рада) до того, як він буде попередньо опублікований в Canada Gazette. Попередня публікація здійснюється з метою забезпечення останньої можливості для отримання коментарів щодо запропонованого регуляторного документа, виявлення будь-яких упущених у процесі консультацій зацікавлених сторін, а також визначення ступеня відповідності пропозиції результатам первинних консультацій.

Після попередньої публікації проекту регуляторного документа зацікавленим сторонам надається час (як правило, 30 днів) на висловлення власних поглядів. Період на надсилання коментарів після попередньої публікації може також визначатися міжнародними договорами, такими як угоди СОТ і НАФТА. Директива Кабінету щодо спрощення регулювання вимагає, щоб період на надсилання коментарів для регуляторних документів, які потенційно можуть вплинути на міжнародну торгівлю, становив мінімум 75 днів.

Спеціальна увага приділяється консультаціям з групами корінного населення.

Посадові особи мають забезпечити відповідність регуляторних консультацій всім законодавчим актам, пов'язаним із запропонованим регуляторним документом. Усі регуляторні консультації мають відповідати Закону про офіційні мови.

4. Державні та регіональні програми підтримки сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в зарубіжних країнах

Канада. За винятком програм сільськогосподарського страхування та управління ризиками, мало які інші урядові програми в Канаді передбачають

автоматичне право на отримання фермерами або сільськогосподарськими підприємствами підтримки в рамках програми.

Як правило, заявки на отримання фінансування в рамках урядових програм оцінюються не лише з погляду наявності грошей протягом фінансового року, а й з погляду обґрунтованості заявки на фінансування. Заявники можуть відповідати всім формальним критеріям отримання підтримки в рамках програми, але не отримати допомоги через те, що інші заявники надали більш переконливу аргументацію.

Хоча рівні фінансування є різними в різних програмах і провінціях, як правило, більшість програм не покривають більш, ніж 50% вартості проекту. Крім того, загальна сума фінансування одного проекту з усіх джерел федерального і провінційного бюджету, як правило, не перевищує 75% загальної вартості проекту. Щодо цього правила може існувати певна гнучкість стосовно проектів, які здійснюються неприбутковими організаціями, що представляють виробників або переробників сільгосппродукції, але загалом від сільськогосподарських кооперативів очікується покриття власними коштами мінімум 25–50% загальної вартості проекту. Це фінансування може включати в себе гроші зовнішніх інвесторів або традиційних фінансових установ, а також інвестиції членів кооперативу.

Більшість програм вимагає, щоб успішні заявники спочатку ви тратили власні кошти на проектні затрати, після чого уряд надає компенсацію проектному заявнику за умови надання оплачених рахунків. Деякими програмами передбачаються авансові платежі після схвалення проекту, хоча сума таких авансових платежів, як правило, обмеже на 10–25% загальної вартості проекту.

Уряд Канади та уряди провінцій розміщують всеохоплюючу інформацію про свої програми на власних вебсторінках, зокрема основні напрямки програми, форми заявок, контактні особи у відповідних міністерствах, а також, як правило, список заявників, які успішно отримали фінансування.

Ініціатива з розвитку кооперативів — це програма уряду Канади, що здійснюється в партнерстві з кооперативним сектором. Ініціатива з розвитку кооперативів допомагає людям створювати кооперативи, а також досліджувати і випробовувати інноваційні способи використання кооперативної моделі. Успішні заявники можуть отримати фінансування у розмірі до 75 тис. дол. США. До програми включено три взаємопов'язані компоненти:

1) дорадчі послуги — цей компонент забезпечується кооперативною галуззю за допомогою мережі експертів з розвитку кооперативів, створеної в межах всієї країни і має на меті забезпечення доступу до професійних і технічних послуг, необхідних для успішного відкриття чи посилення кооперативу;

2) розвиток досліджень і знань — має на меті заохочення досліджень та поширення проектів, які сприяють розумінню внеску кооперативів у вирішення проблем у трьох пріоритетних сферах програми: 1) економічний розвиток місцевих громад; 2) зміни демографії громади; 3) створення громад з низькими викидами вуглецю;

3) інноваційні кооперативні проекти — передбачає фінансування інноваційних проектів, які здійснюються у пріоритетних сферах, визначених державою, і внаслідок реалізації яких накопичується передовий досвід і набуваються необхідні навички.

Польща. Питання підтримки кооперативів та інших об'єднань виробників регулює закон «Про групи сільськогосподарських виробників та їх об'єднання». Крім того, постановою міністра сільського господарства та сільського розвитку Польщі від 20 квітня 2007 р. встановлено перелік продуктів (груп продуктів), що підпадають під заходи фінансової допомоги.

Кооперативи сільськогосподарських виробників можуть сподіватись на фінансову допомогу коштами, які призначені на організацію і підтримку їх адміністративної діяльності в перші 5 років від дня адміністративного рішення, яке б підтверджувало виконання групою умов, визначених законом.

Кооперативи оформляють відповідні документи на фінансову допомогу до державного Агентства реструктуризації та модернізації сільського господарства, яке веде реєстр всіх форм господарювання, що підпадають під зазначений закон. Даним законодавчим актом передбачено державну **підтримку діяльності об'єднань, яка реалізується в таких формах:**

1. Допомога на створення і підтримку управлінської діяльності. Кошти виділяються не лише на управлінську діяльність, а й на інвестиції. Допомога може виплачуватись максимум 5 років від дня прийняття рішення. Кооператив, який бажає отримати допомогу, має підтвердити документально, що понад половину обсягів реалізації становлять ті продукти, для виробництва яких він утворений і які вироблені в господарствах його членів.

2. Кредитна лінія для кооперативів. На отримання кредиту можуть сподіватися ті кооперативи, які утворені згідно із вищезазначеним законом з урахуванням їх місцезнаходження. Кредит може бути наданий, наприклад, на такі інвестиції, як: закупівлю, модернізацію, адаптацію, будівництво і розбудову господарських об'єктів; купівлю, будівництво, пристосування та модернізацію елеваторів та ін. Кредит надається на певних умовах (наприклад, його розмір не може перевищувати 80% вартості інвестиційних вкладів). Для оцінки кредитоспроможності кооперативу банки вимагають інвестиційний проект.

Закон передбачає податкове звільнення кооперативів (як й інших форм) від податку на нерухомість (будівлі і споруди, які використовують кооперативи винятково для ведення статутної діяльності) і прибуткового податку для юридичних осіб.

Франція. Законом про орієнтацію сільського господарства (1999 р.) фермери визнані не тільки виробниками продовольства, а й творцями соціальних благ і агроландшафтів. Інакше кажучи, фермери є єдиною ефективною організаційною формою, здатною успішно реалізовувати концепцію багатofункціональності сільського господарства (концепцію, що включає комплекс взаємопов'язаних економічних, соціальних та екологічних

функцій, реалізація яких забезпечує сталий розвиток аграрного сектору і сільських територій).

Для зміцнення кооперативної основи сільського господарства у Франції визнана необхідність посилення ролі кооперативів на ринках шляхом підтримки розвитку кооперативних союзів (некомерційні юридичні особи, які є формою об'єднання сільськогосподарських кооперативів) та груп (неюридичні особи, які можуть об'єднувати кооперативні союзи) як форм посилення захисту інтересів фермерів і споживачів продовольства від диктату монопольного агробізнесового капіталу.

На кооперативні союзи та групи поширюються всі основні форми підтримки первинних кооперативів (державне фінансування упродовж п'яти років спеціалістів кооперативу, які допомагають членам кооперативів опановувати і застосовувати передові технології підвищення якості та безпеки продукції; надання позик під знижений відсоток для фінансування складування, збереження і пакування кооперативної продукції та ін.). Водночас із розширенням сфери діяльності і функцій кооперативи одержали доступ до участі в багатьох програмах, які фінансуються бюджетами різних рівнів:

Переорієнтація використання сільськогосподарської продукції на непродовольчі цілі;

- підтримка виробництва біопалива кооперативними заводами;
- підтримка придбання устаткування, безпечного для довкілля;
- проведення окремих програм з підтримки флори і фауни, очищення довкілля;
- підтримка дій з підвищення якості кооперативної продукції;
- підтримка соціальних акцій кооперативів (наприклад, доставка дітей до школи).

Форми підтримки кооперативів у ЄС:

- законодавче унормування особливостей некомерційних (неприбуткових) організаційних кооперативних форм;
- забезпечення кооперативів типовими статутами і правилами внутрішньогосподарської діяльності;
- унормування державного контролю створення і функціонування кооперативних структур;
- участь у формуванні матеріально-технічної бази;
- співпраця з кооперативами на ринках (державне замовлення, оплата складування продукції до формування вищих цін, вилучення з продажу тощо); – оплата праці спеціалістів кооперативів упродовж 3–5 років становлення;
- участь у формуванні статутних фондів кооперативних банків;
- консультаційна підтримка, навчання, підготовка кадрів.

5. Оподаткування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів: зарубіжний досвід

Канада. Згідно з податковим законодавством Канади, кооперативи можуть бути зареєстровані як комерційні або ж як некомерційні організації, залежно від їх цілей. Відповідно до Закону про податок на прибуток канадські комерційні кооперативи вважаються «оподатковуваними канадськими корпораціями» (акціонерними компаніями з обмеженою відповідальністю, підприємствами), що означає, що вони підлягають оподаткуванню податком на прибуток підприємств. Некомерційні кооперативи, як і інші некомерційні підприємства, як правило, звільняються від сплати податку на прибуток підприємств. Житлові кооперативи, кооперативи з догляду за дітьми та охорони здоров'я, зазвичай, реєструються як некомерційні кооперативи.

Сільськогосподарські кооперативи, як правило, реєструються як комерційні підприємства, що дає їм можливість сплачувати дивіденди на акціонерний капітал та патронажні виплати залежно від обсягу участі члена

кооперативу в діяльності цього кооперативу. Комерційні кооперативи, зазвичай, мають сплачувати такі самі федеральні податки та податки на рівні провінцій, як і будь-які комерційні підприємства, включно з податком на прибуток підприємств та податком на товари та послуги (або гармонізований податок з продажу), що є податком на додану вартість. Комерційні кооперативи оподатковуються за такою ж ставкою, як і інші бізнесові корпорації; малі підприємства (річний чистий дохід яких становить менше ніж 500 тис. канадських дол.) оподатковуються за такою ж заниженою податковою ставкою, як і інші бізнесові корпорації.

Кооперативи, зареєстровані як комерційні чи некомерційні корпорації, мають також сплачувати такі самі соціальні внески, як і інші юридичні особи, включаючи платежі до національного пенсійного плану (Пенсійний план Канади), страхування на випадок безробіття (страхування зайнятості) та страхування на робочому місці, яке передбачає страхування робітників від нещасного випадку чи травмування на робочому місці.

Єдина основна відмінність між податковими режимами для комерційних кооперативів та інших суб'єктів підприємницької діяльності полягає в тому, що патронажні дивіденди, які кооперативи сплачують своїм членам, розраховуються як витрати кооперативу і, таким чином, віднімаються від чистого доходу кооперативу для цілей оцінки їх рівня податку на прибуток підприємств.

У споживчих кооперативах від членів не вимагається сплати податків на доходи, які вони отримують у формі патронажних дивідендів, оскільки патронажні дивіденди вважаються просто знижкою на придбання споживчих товарів; оскільки такі споживчі товари купуються споживачами з доходу після вирахування податків, патронажні дивіденди більше не оподатковуються.

У сільськогосподарських кооперативах члени кооперативу зазвичай сплачують податок на дохід (особисто або ж через їх фермерські корпорації) з доходу, який вони отримують у формі патронажних дивідендів. Це

обґрунтовується тим, що всі фермери здатні вираховувати собівартість власних затрат з чистого доходу; якщо вони отримують патронажні дивіденди зі свого кооперативу, вони ефективно зменшують собівартість власних витрат і, таким чином, зменшують суму витрат, яку вони можуть заявляти як вирахування з їх доходу.

Це саме є характерним і для маркетингових та обробних кооперативів: патронажні дивіденди в таких кооперативах розглядаються як додаткові платежі за товари, доставлені в кооперативи, збільшуючи, таким чином, чистий дохід фермера.

З метою сприяння капіталізації сільськогосподарських кооперативів уряд Канади нещодавно вніс поправку до закону про податок на прибуток, щоб дозволити членам кооперативів відкладати сплату податку на дохід, який вони мають сплатити на патронажні дивіденди, отримані від кооперативу, членами якого вони є, якщо патронажні дивіденди виплачуються у формі кооперативних акцій, а не готівкою. Це дає можливість сільськогосподарським кооперативам виплачувати патронажні дивіденди з прибутків, не сплачуючи жодних податків на прибуток підприємств стосовно таких патронажних дивідендів, у той же час дозволяючи кооперативам ефективно зберігати ці прибутки у формі членських реінвестицій таких патронажних дивідендів в акції кооперативу. Члени кооперативу мають сплачувати податок на прибуток на ці патронажні дивіденди, лише якщо вони продають акції, придбані за допомогою таких паронажних дивідендів.

Дивіденди на акції кооперативів виплачуються з доходу після сплати податків. Члени/учасники кооперативу, які отримують ці дивіденди, оподатковуються за ставкою нижчою від ставки щодо трудового доходу, усвідомлюючи той факт, що дивіденди вже виплачуються з корпоративних прибутків після сплати податків. Це такий самий режим оподаткування, який застосовується щодо дивідендів, які виплачують ся комерційними структурами.

Франція. Насамперед слід зазначити, що французькі сільськогосподарські кооперативи звільнені від податків з прибутку.

Це обумовлено тим, що:

- фермери члени кооперативу не мають платити податок двічі: перший раз у рамках власного господарства і другий раз у рамках колективного об'єднання, оскільки результати кооперативу поновлюються в доходах його членів;

- члени кооперативу не можуть реалізовувати ніякої додаткової вартості на власному капіталі, який вони вклали в кооператив.

Кооператив може здійснювати свою діяльність лише зі своїми членами. Водночас закон надає йому право на операції з третіми особами, які не є членами, в обсязі до 20% від обороту, але в даному випадку ця діяльність підлягає оподаткуванню відповідно до загальної юрисдикції в частині, що стосується податку з прибутку.

Стосовно професійного мита кооперативи, SICA і кооперативні союзи його сплачують, але оподатковувана база зменшена наполовину. CUMA (кооперативи зі спільного використання техніки) від цього податку повністю звільнені. Непрямі податки, такі як ПДВ, оплачуються кооперативами на загальних з іншими суб'єктами господарювання засадах.

Контрольна функція держави включає, насамперед, контроль за додержанням обмежень, обумовлених у статусі кооперації. Контроль здійснюється одночасно податковими службами і відповідними службами Міністерства сільського господарства. Якщо в результаті контролю діяльність кооперативу буде розцінена як діяльність класичного комерційного підприємства, то дозвіл на діяльність буде скасовано.

Контрольна функція держави має й інші аспекти. Так, щороку сільськогосподарські кооперативні органи мають передавати властям, які їм видали дозвіл, контрольні документи (єдина копія протоколу загальних зборів, копії документів, наданих компаньйонам до проведення загальних зборів, щорічні рахунки, доклади компаньйонам, за необхідності

консолідовані звіти і звіт щодо управління групою, ревізійні звіти щодо щорічних рахунків і консолідованих рахунків), які дозволяють оцінити функціонування структури з позиції правових норм, відповідно до яких здійснюється управління кооперативами.

Крім того, державним структурам необхідно повідомляти про всі зміни в статутах, щоб погоджувати дозвіл протягом місяця, наступного за відповідними змінами. Якщо кооперативи беруть участь у товариствах загальної юрисдикції, вони також зобов'язані про це інформувати служби Міністерства сільського господарства. У такій участі у відомих випадках їм може бути відмовлено.

Дозвіл може бути скасовано, якщо кооператив надалі припиняє слідувати призначеним розпорядженням або якщо він розширює предмет своєї діяльності або свій округ без узгодження з владою, відповідальною за видачу дозволу. Дозвіл також скасовується, якщо контроль виявляє або непридатність адміністраторів, або порушення законодавчих, нормативних чи статутних положень, або незнання інтересів кооперативного формування.

Державні органи під час ухвалення рішень, що регламентують діяльність кооперативів, прагнуть:

- зберегти і посилити кооперативний рух з урахуванням інтересів як виробників, так і сільського господарства Франції в цілому;
- забезпечити ефективне управління кооперативним сектором сільського господарства;
- зберегти умови лояльної конкуренції і рівноваги між кооперативним сектором і приватним сектором.

6. Інструменти та комунікаційні стратегії, спрямовані на створення та розвиток сільськогосподарських кооперативів в зарубіжних країнах

Канада. У Канаді діє Секретаріат з питань кооперативів, який був створений в 1987 р. з метою надання допомоги для ефективнішого реагування федерального уряду на проблеми і потреби кооперативів.

Секретаріат надає поради уряду щодо політики, яка стосується кооперативів, координує втілення такої політики та заохочує використання кооперативної моделі для соціально-економічного розвитку громад Канади. Секретаріат також забезпечує зв'язок між кооперативним сектором і багатьма федеральними міністерствами й агентствами, з якими він взаємодіє. Його місією є забезпечення економічного зростання і соціального розвитку канадського суспільства за допомогою кооперативних підприємств.

Сферою відповідальності Секретаріату є:

- забезпечення врахування федеральним урядом потреб кооперативного сектору, особливо в ході розробки політики і програм;
- інформування відповідальних співробітників федерального уряду про роль і потенціал кооперативів у розвитку канадського суспільства та його економіки;
- сприяння корисному обміну думками між федеральним, провінційними та територіальними урядами, кооперативами, вченими та іншими заінтересованими сторонами, задіяними у процесі розвитку кооперативів;
- сприяння взаємодії між кооперативами та федеральним урядом;
- забезпечення уряду, ключових зацікавлених сторін в економічній галузі та широкої громадськості інформацією, що сприяє точному розумінню кооперативів та кооперативної моделі підприємництва.

Основними напрямками діяльності Секретаріату є:

1. Ініціатива з розвитку кооперативів — програма уряду Канади націлена на підтримку і розвиток кооперативів.

2. Дослідження і аналіз політики. Головною особливістю сфери відповідальності Секретаріату з питань кооперативів є забезпечення загального охоплення і підтримки кооперативної моделі підприємництва урядовою політикою. Це вимагає регулярного моніторингу політики, а також досліджень з метою підтримки аналізу політики і розвитку. У рамках цієї діяльності Секретаріат тісно співпрацює з кооперативним сектором та великою кількістю урядових партнерів, як це можна побачити в рамках наступного огляду дослідно-аналітичної роботи:

- Вивчення кооперативів. Статистичні дані про 7 700 не фінансових кооперативів Канади у сферах сільського господарства, роздрібної торгівлі, охорони здоров'я, сфері послуг та інших галузях збираються в рамках щорічного дослідження. Ця інформація публікується в щорічній «Доповіді про кооперативи в Канаді» та в інших форматах. Інформація про фінансові кооперативи Канади надається Федеральним агентством статистики Канади та національними агентствами, які представляють кредитні спілки та народні каси.

- Профілі секторів. Секретаріат здійснює глибокий аналіз своїх статистичних даних з метою створення профілів кооперативної діяльності у сферах стратегічної важливості, таких як сільське господарство, охорона здоров'я та аборигенні громади.

- Ініціатива з розвитку кооперативів та інші дослідження.

Секретаріат часто замовляє дослідження нових або перспективних галузей чи питань, пов'язаних з розвитком кооперативів. Нещодавні сфери вивчення включали в себе кооперативи в соціальній роботі, стратегії розвитку робітничих кооперативів, нові варіанти кооперативного житла та питання, пов'язані з фінансуванням боргів сільськогосподарських кооперативів.

У рамках Ініціативи з розвитку кооперативів також фінансувалися дослідження в таких сферах, як житло і догляд для осіб похилого віку, розвиток у громадах іммігрантів, нові моделі забезпечення охорони здоров'я та медичного догляду на дому, а також ряд можливостей економічного розвитку в сільських та віддалених регіонах Канади.

- Старші посадові особи, які відповідають за кооперативи на федеральному, провінційному і територіальному рівнях. Це група посадових осіб, які проводять щорічні зустрічі для обміну інформацією стосовно політичних, законодавчих та регуляторних новин, які впливають на кооперативи в різних регіонах Канади. На сьогодні спільними зусиллями двох рівнів уряду вдалося гармонізувати законодавче середовище для кооперативів, а також ці зусилля допомогли стимулювати нову еру розвитку кооперативів.

У Канаді широко використовуються різні інструменти та комунікаційні стратегії, спрямовані на створення та розвиток кооперативів. Розроблено багато посібників та інструментів, спрямованих на сприяння й розвиток кооперативів, але більшість із них не фокусується саме на сільськогосподарських кооперативах. Посібники містять перелік питань, які становлять інтерес для кооперативів. Вони, як правило, публікують ся державними департаментами або профільними кооперативними асоціаціями. Перелік державних і галузевих ресурсів, створених допомогти заснувати кооперативи, розміщені на відповідних вебсторінках.

Є декілька канадських посібників, які спрямовані на надання інструментарію для розвитку сільськогосподарських кооперативів: «Сільськогосподарський кооператив: як його створити» — видання Міністерства сільського господарства й продовольства провінції Британська Колумбія та Програми управління фермерського бізнесу Канади/провінції Британська Колумбія; «Створення кооперативу нового покоління в Манітобі» — видання Університету Манітоби; «Створення кооперативу: інформаційний посібник» — публікація Кооперативного секретаріату Канади; «Створюючи

кооператив» — публікація Асоціації кооперативів Онтаріо. Держфінпослуг та агенція Міністерства фінансів провінції Онтаріо публікують дуже корисні посібники для членів кооперативів з метою допомогти їм дотриматися правових вимог кооперативного законодавства провінції Онтаріо.

Зважаючи, що мережа Інтернет в Північній Америці є поширеною, фактично всі матеріали зі сприяння та розвитку кооперативів є до ступними безкоштовно онлайн, на вебсторінках державних установ і профільних кооперативних організації. Крім того, друковані матеріали, які дуже часто посилаються на більш детальну інформацію на веб сторінках, розповсюджуються в різних місцях, де їх потенційно зможуть отримати групи, які створюють кооперативи: регіональних офісах міністерств сільського господарства, а також інших міністерств, які присутні в сільській місцевості, районних та муніципальних офісах, публічних бібліотеках, місцевих центрах розвитку бізнесу та інших консультаційних організацій для бізнесу, у коледжах, кооперативних асоціаціях та безпосередньо кооперативах, а також інших державних і недержавних організаціях, куди можуть звернутися люди за інформацією щодо кооперативів.

Публікація інформаційних матеріалів онлайн та розповсюдження друкованих матеріалів зазначеними вище шляхами є в цілому досить дешевими методами поширення інформації.

Польща. У Польщі, де зміни в сільському господарстві були проведені динамічно, а в деяких аспектах — і революційно, інформаційно-консультативну функцію взяли на себе державні сільськогосподарські дорадчі служби, створені відповідно до закону про систему сільськогосподарського дорадництва, прийнятого у 2004 р.

Управління державною дорадчою службою здійснюється з елементами самоврядування і полягає у визначенні цілей, пріоритетів і завдань.

Дорадництво є тим полем, де перетинаються та стикаються завдання, поставлені державою перед сільськогосподарськими товаровиробниками і сільським населенням, з інтересами селян.

Метою дорадчих служб є проведення такої роботи, яка б дозволила реалізувати завдання державного управлінського органу в інтересах бенефіціарів (землеробів та сільських працівників).

Форми і методи дорадчих послуг поділяються на три основні форми послуг:

1) Масові. Головними каналами надання масових дорадчих послуг є брошури, газети, зокрема сільськогосподарська преса, радіо, телебачення, мережа Інтернет, ярмарки інформаційних товарів.

2) Групові. Головні методи групового дорадництва використовуються для окремих груп сільськогосподарських товаровиробників, об'єднаних спільними потребами в одержанні інформації і консультацій. Для цього використовуються: спеціалізовані курси, практичні семінари з виїздом на ферми і кооперативні підприємства, демонстрації технологічних процесів, конкурси на вироблення найефективніших проектів співпраці фермерів в об'єднаних групах, зокрема на кооперативних засадах, тематичні виставки інформаційних матеріалів.

3) Індивідуальні. Індивідуальні моделі дорадництва використовують ся для роботи з кожним фермером окремо і включають: діагноз рекомендації, переказ інформації, спільне розв'язання проблем.

Для виявлення проблем і вироблення пропозицій щодо їх усунення в системі дорадництва поширено створення цільових дискусійних груп, до яких може бути залучено від 5 до 30 осіб. Основною метою створення дискусійних груп є вербальне вирішення проблем землеробів, ініціювання прийняття індивідуального або колективного рішення. Дискусія в групі, яку проводить дорадник (експерт) дозволяє учасникам дискусії збагатити свої знання або обмінятися досвідом. Групова дискусія може змінити погляди її учасників на прийняття рішень через усвідомлення проблем і їх оцінку. Цей процес вимагає постійних змін способів діяльності, що виробляються внаслідок дискусій і сприяє формуванню поглядів, змінює поведінку. Досить часто результатом групових дискусій є прийняття індивідуального або

колективного рішення, яке торкається суспільних інтересів у цілому. Дискусійні групи з часом перетворюються в групи програмних порад.

Програмне дорадництво стосується груп землеробів, які мають схожі проблеми. Основою такого методу є дорадча програма, яка складається з таких етапів: 1) аналіз ситуації (виявлення проблеми); 2) аналіз проблеми (визначення мети); 3) опрацювання та реалізація плану діяльності; 4) контроль і оцінка ступеня реалізації програми.

Дорадник бере участь у дискусіях на всіх етапах розв'язання проблем, починаючи від точного аналізу ситуації, виявлення проблеми і з'ясування причин аж до визначення мети і розробки альтернативних розв'язань проблем. Роль дорадника полягає в тому, що він ставить питання, проводить дискусію, розробляє пропозиції, надає інформацію, пропонує альтернативні рішення, визначає плюси і мінуси запропонованих рішень, використовує і коментує досягнення в цьому питанні інших землеробів.

Усі ці дії покликані допомогти землеробам прийняти незалежне рішення і вибрати спосіб розв'язання своїх проблем. Ця модель розвиває та навчає не тільки землероба, а й дорадника, що сприяє підвищенню кваліфікаційного підходу обох сторін до усунення проблемних ситуацій, які виникають як у самих фермерських господарствах, так і в їхніх кооперативних об'єднаннях.

Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація займає суттєву частку в національних економіках розвинених країн. Досвід Канади та державчленів ЄС свідчить про значну увагу, яка нині приділяється сільськогосподарській кооперації, зокрема обслуговуючій, у формі прийняття відповідного законодавства, у тому числі податкового, інструментів та механізмів надання державної підтримки. У демократичних країнах нормативно-правові акти у сфері кооперації розробляються після проведення ретельних консультацій з усіма зацікавленими сторонами та приймаються з урахуванням їхньої думки.

У Канаді та державахчленах ЄС також широко використовуються різні інструменти та комунікаційні стратегії, спрямовані на створення та розвиток

кооперативів. До послуг кооператорів державними департаментами або профільними кооперативними асоціаціями розроблено багато навчально-методичних матеріалів (посібників, інструкцій тощо), спрямованих на розвиток кооперації та сприяння створенню кооперативів, зокрема сільськогосподарських.

Питання для самоконтролю

- 1) Яка з держав-членів ЄС є «законодавцем мод» у сфері сільськогосподарської обслуговуючої кооперації?
- 2) Перелічіть основні переваги об'єднання дрібних виробників сільськогосподарської продукції в кооперативи в розвинених країнах.
- 3) Що являють собою так звані кооперативи нового покоління? Яка з провінцій Канади прийняла закон про такі кооперативи?
- 4) Назвіть основні умови створення Європейського кооперативного товариства.
- 5) Назвіть основні компоненти урядової програми Канади «Ініціатива з розвитку кооперативів». Яка мета цієї програми?
- 6) Назвіть основні форми державної підтримки кооперативів у ЄС.
- 7) З якою метою в Канаді був створений Секретаріат з питань кооперативів?
- 8) Чим обумовлено звільнення сільськогосподарських кооперативів Франції від податків з прибутку?

МОДУЛЬ II. Державна політика у сфері сільськогосподарської обслуговуючої кооперації

Метою модульної теми є удосконалення аналітичних умінь слухачів щодо правових та інституційних засад діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, механізму надання їм державної підтримки, ролі обслуговуючої кооперації в розвитку українського села.

Тема спрямована на досягнення таких навчальних цілей:

- ознайомити з правовими та інституційними засадами діяльності СОК;
- ознайомити з механізмом надання державної підтримки СОК, його основними інструментами, напрямками та проблемами;
- дати уявлення про роль СОК у розвитку сільських територій України.

Тема 1. Правові та інституційні засади діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

1. Правові та інституційні засади діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів
2. Загальне та галузеве законодавство у сфері сільськогосподарської обслуговуючої кооперації
3. Спеціальне законодавство у сфері сільськогосподарської обслуговуючої кооперації

1. Правові та інституційні засади діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів

Правовідносини у сфері сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні регулюються Конституцією України, Господарським, Цивільним, Податковим, Земельним, Бюджетним кодексами України, Законами України «Про кооперацію», «Про фермерське господарство», «Про особисте селянське господарство», «Про сільськогосподарську кооперацію» та іншими нормативно-правовими актами України з питань кооперації.

З набуттям Україною незалежності були здійснені реальні кроки для відродження кооперативного сектору економіки, чіткого визначення правових, економічних та соціальних основ діяльності кооперації. Серед перших законів у сфері кооперації було прийнято Закон України «Про споживчу кооперацію» (квітень, 1992 р.). Згодом були прийняті закони, що

регулюють діяльність сільськогосподарської кооперації (липень 1997 р.) та кредитних спілок (грудень 2001 р.), а в липні 2003 р. — Закон України «Про кооперацію». У такий спосіб у державі була створена законодавча база для розвитку національного кооперативного руху та реалізації соціальних, економічних, громадсько-політичних і культурно-просвітницьких аспектів його діяльності.

2. Загальне та галузеве законодавство у сфері сільськогосподарської обслуговуючої кооперації

До загального законодавства, що регулює правовідносини у сфері сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні, належать Конституція України, Господарський, Цивільний, Податковий кодекси України, Кодекс законів про працю України.

Конституція України як основний закон держави гарантує право власності на землю (ст. 14), передбачає право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (ст. 41), закріплює право на підприємницьку діяльність (ст. 42).

Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. №436IV (ГКУ) встановлює відповідно до Конституції України правові основи господарської діяльності (господарювання), яка базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

ГКУ покликаний забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва і на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальну спрямованість відповідно до вимог Конституції України, утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України, сприяти гармонізації її з іншими економічними системами.

Безпосередньо стосується діяльності СОК, як організацій, що не ставлять за мету отримання прибутку, наприклад, ст. 52 ГКУ, в якій вперше дається визначення некомерційної господарської діяльності («самостійна систематична господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку»), а також суб'єктів її здійснення.

Загальне положення про те, що підприємства можуть створюватися як для здійснення підприємництва, так і для некомерційного господарювання, закріплене у ч. 2 ст. 62 ГКУ.

Цивільним кодексом України (від 16 січня 2003 р. №435IV) регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

Наприклад, ст. 86 Кодексу встановлює, що непідприємницькі товариства (кооперативи, крім виробничих, об'єднання громадян тощо) та установи можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені та сприяє її досягненню.

Практика засвідчила, що в Господарському та Цивільному кодексах містяться істотні недоліки та розбіжності в регулюванні кооперативних відносин.

Серед недоліків та розбіжностей кодексів можна виділити такі:

- кодекси взагалі не передбачають можливості заснування кооперативу юридичними особами;
- кодекси не містять визначення обслуговуючого кооперативу, а отже, фактично ототожнюють правовий статус обслуговуючого та споживчого кооперативів;

– Цивільний кодекс не дає визначення поняття «споживчий кооператив», а визначення, яке дається в Господарському кодексі, суперечить ст. 1 Закону України «Про кооперацію»;

– Цивільний кодекс дає поняття та класифікацію юридичних осіб, а Господарський кодекс оперує категорією «суб'єкт господарювання» та дає класифікацію таких суб'єктів;

– Господарський кодекс вказує на існування комерційної діяльності (підприємництва) та, відповідно, некомерційного господарювання, водночас Цивільний кодекс — на існування підприємницьких товариств та непідприємницьких;

– Цивільний кодекс відносить кооперативи до юридичних осіб приватного права, а Господарський кодекс визнає їх підприємствами колективної власності, тобто корпоративними підприємствами, що діють на основі колективної власності засновників.

Бюджетний кодекс, ст. 20, ч. 7, визначає, що за бюджетними програмами, здійснення заходів за якими потребує нормативно-правового визначення механізму використання бюджетних коштів, головні розпорядники коштів державного бюджету розробляють проекти по рядків використання коштів державного бюджету та забезпечують їх затвердження в терміни, визначені Кабінетом Міністрів України. За рішенням Кабінету Міністрів України порядки використання коштів державного бюджету затверджуються Кабінетом Міністрів України або головним розпорядником коштів державного бюджету за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної бюджетної політики. Таким чином, дана норма регулює порядок використання коштів, передбачених у Державному бюджеті на підтримку сільськогосподарських кооперативів. З метою її реалізації Кабінет Міністрів своєю постановою затверджує відповідні порядки, наприклад ПКМ №272 від 9.03.2012 р. із змінами згідно з ПКМ №949 від 17.10 2012 р.

До галузевого законодавства, що регулює правовідносини у сфері сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні, належать Земельний кодекс України, Закон України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років», Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року».

Земельним кодексом України (від 25 жовтня 2001 р. №2768ІІІ) регулюються земельні відносини з метою забезпечення права на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави, раціонального використання та охорони земель.

У Земельному кодексі, наприклад, залишилось неврегульованим питання стосовно набуття права власності на землю сільськогосподарськими кооперативами, оскільки вони складають окрему категорію суб'єктів підприємницької діяльності та не мають статутного фонду. Крім того, на відміну від господарських товариств, земельні ділянки, передані до пайового фонду кооперативу, повертаються власникам при виході з нього його членів.

Як уже зазначалося, нормативноправовими актами Кабінету Міністрів України (постанови, накази, розпорядження) вирішуються питання надання державної підтримки сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам, визначається та запроваджується механізм використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання цієї підтримки, затверджуються плани організаційних заходів щодо сприяння розвитку цих кооперативів, їх примірні статuti тощо.

3. Спеціальне законодавство у сфері сільськогосподарської обслуговуючої кооперації

Спеціальними для обслуговуючої сільськогосподарської кооперації є закони України «Про кооперацію», «Про сільськогосподарську кооперацію» та «Про споживчу кооперацію».

Закон України «Про кооперацію» від 10 липня 2003 р. № 1087IV (із змінами) визначив правові, організаційні, економічні та соціальні основи функціонування кооперації в Україні.

Визначення основних термінів (ст. 1, 2. закону)

Кооперація — система кооперативних організацій, створених з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб своїх членів.

Кооперативна організація — кооператив або кооперативне об'єднання.

Кооператив — юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які добровільно об'єдналися на основі членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування.

Метою кооперації закон (ст. 3) визначає задоволення економічних, соціальних та інших потреб членів кооперативних організацій на основі поєднання їх особистих та колективних інтересів, поділу між ними ризиків, витрат і доходів, розвитку їх самоорганізації, самоуправління та самоконтролю.

Основними завданнями кооперації є:

- підвищення життєвого рівня членів кооперативів, захист їх майнових інтересів і соціальних прав;
- створення системи економічної і соціальної самопомоги населення та суб'єктів господарювання;
- залучення у виробництво товарів, робіт, послуг, додаткових трудових ресурсів, підвищення трудової і соціальної активності населення;
- створення і розвиток інфраструктури, необхідної для провадження господарської та іншої діяльності кооперативів з метою зростання матеріального добробуту їх членів та задоволення потреб у товарах і послугах;
- сприяння сталому розвитку та становленню засад демократичного розвитку суспільства.

Принципи кооперації (ст. 4. закону)

Кооперація базується на таких основних принципах:

- добровільності вступу та безперешкодного виходу з кооперативної організації;
- соціальної справедливості, взаємодопомоги та співробітництва;
- рівного права голосу під час прийняття рішень (один член кооперативу — один голос);
- вільного вибору напрямів і видів діяльності;
- демократичного контролю за діяльністю кооперативних організацій та їх посадових осіб з боку членів кооперативних організацій;
- безпосередньої участі членів кооперативної організації в її діяльності.

Згідно зі ст. 6. закону, кооператив є первинною ланкою системи кооперації, він створюється внаслідок об'єднання фізичних та/або юридичних осіб на основі членства для спільної господарської та іншої діяльності з метою поліпшення свого економічного стану.

Відповідно до завдань та характеру діяльності кооперативи поділяються на такі типи: виробничі, обслуговуючі та споживчі. За напрямками діяльності кооперативи можуть бути сільськогосподарськими, житлово-будівельними, садово-городніми, гаражними, торговельно-закупівельними, транспортними, освітніми, туристичними, медичними тощо.

Сільськогосподарський кооператив утворюється фізичними та/або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції.

Виробники сільськогосподарської продукції — юридичні особи всіх організаційно правових форм господарювання та їх відокремлені підрозділи, фізичні особи (фізичні особи-підприємці, домогосподарства), які займаються сільськогосподарською діяльністю, передбаченою класифікацією видів економічної діяльності, мають у володінні, користуванні або розпорядженні землі сільськогосподарського призначення чи сільськогосподарських тварин.

Чинники, що спонукають виробників сільськогосподарської продукції до кооперування:

- вигода від участі у великих за обсягом господарських операціях, створення конкуренції комерційним посередницьким фірмам та уникнення конкуренції між собою, використання професійного менеджменту;
- можливість отримувати прибуток не тільки від виробництва, а й від подальших стадій руху виробленої ними продукції в межах маркетингового ланцюжка певного товару (виробництво — збирання та зберігання — переробка — транспортування — оптова торгівля — роздрібна торгівля — споживання);
- вихід на вигідні ринки збуту, постачання і послуг, у тому числі міжнародні;
- переваги від координації дій, розподілу ризику і отримання ринкової вигоди, тобто забезпечення контролю ситуації на ринку.

Кооператив є юридичною особою, має самостійний баланс, розрахунковий та інші рахунки в установах банків, печатку із своїм найменуванням.

Законом передбачена можливість існування кооперативного об'єднання та визначено порядок його створення (ст. 30–33).

Кооперативне об'єднання — спілка, ліга, асоціація, альянс та інші форми добровільного об'єднання кооперативів за видами діяльності чи територіальною ознакою з метою створення сприятливих умов для діяльності кооперативів, що входять до його складу, та їх членів. Членом кооперативного об'єднання також може бути інше кооперативне об'єднання.

Зазначається, що кооперативні об'єднання створюються та діють із місцевим (сільським, селищним, міським, районним, обласним, республіканським в Автономній Республіці Крим) або загальнодержавним статусом і є некомерційними організаціями.

Члени кооперативного об'єднання будь-кого рівня — кооперативи, кооперативні об'єднання — зберігають статус юридичної особи.

Закон встановлює основні засади взаємовідносин між державою і кооперативними організаціями. Так, згідно зі ст. 37 закону держава гарантує додержання прав і законних інтересів кооперативних організацій та їх членів, максимально сприяє розвитку і зміцненню їх господарської самостійності, а також сприяє підготовці висококваліфікованих кадрів для системи кооперації, розвитку мережі кооперативної освіти, проведенню наукових досліджень з питань кооперації.

Кооперативні організації взаємодіють з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування в питаннях виробництва продукції та надання послуг з метою зниження рівня безробіття, розв'язання інших економічних і соціальних проблем.

Власність кооперативних організацій є недоторканною, перебуває під захистом держави і охороняється законом. Забороняється використання майна кооперативних організацій на цілі, не пов'язані з їх статутною діяльністю. Держава не відповідає за зобов'язаннями кооперативних організацій, а кооперативні організації не відповідають за зобов'язаннями держави.

Законом забороняється втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування у фінансово-господарську та іншу діяльність кооперативних організацій, крім випадків, безпосередньо передбачених законом.

У ст. 37 зазначається також, що збитки, завдані кооперативній організації внаслідок виконання рішень органів державної влади, органів місцевого самоврядування або їх посадових осіб, а також внаслідок невиконання чи неналежного виконання органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування передбачених законодавством обов'язків щодо цієї організації, підлягають відшкодуванню у встановленому порядку. Спори з питань відшкодування збитків вирішуються в судовому порядку.

Контроль за діяльністю кооперативних організацій здійснюють від повідні органи державної влади в межах своєї компетенції, встановленої законом.

Хоча закон «Про кооперацію» був прийнятий значно пізніше за закон «Про сільськогосподарську кооперацію» його розробникам не вдалося зробити його базовим для кооперації та кооперативного руху в Україні. Більше того, закон мав низку суттєвих недоліків.

Недоліки Закону України «Про кооперацію»:

- фактично виконував тільки формальну функцію, визначаючи на рівні основ галузевого законодавства лише принципові засади діяльності кооперативів;

- більшість норм повністю відтворювали зміст законів України «Про споживчу кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію», водночас частина положень не узгоджувалася із змістом цих законів;

- не узгоджувався з положеннями чинних Цивільного та Господарського кодексів України, як на доктринальному рівні, так і на рівні визначення окремих термінів;

- взагалі не регулював окремих кооперативних відносин, зокрема пов'язаних з діяльністю сільськогосподарських, житлово-будівельних кооперативів та садівницьких і садово-городніх товариств (регулювання цих відносин, з поправкою на сучасний стан соціально-економічного розвитку нашої держави, здійснювалося на основі закону «Про кооперацію в СРСР»;

- не регламентував специфіки оподаткування і кредитування кооперативів, зокрема недопущення подвійного оподаткування до ходів від кооперативної діяльності, що стало підґрунтям для існування численних суперечностей між податковим та кооперативним законодавством, зокрема щодо визначення неприбуткового статусу СОК;

- недостатньо чітко пояснювалася доля неподільного фонду кооперативу в разі його ліквідації, зокрема невизначеною залишалась процедура визначення кооперативної організації (організацій), якій за

рішенням ліквідаційної комісії мало передаватися майно неподільного фонду.

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997 р. № 469/97ВР (із змінами) визначив правові, організаційні, економічні та соціальні умови діяльності кооперативів у сільському господарстві та їх об'єднань. До набуття чинності в серпні 1997 р. Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» в Україні не існувало законодавчого визначення сільськогосподарського кооперативу, а правовою основою діяльності українських сільськогосподарських кооперативів залишався прийнятий в 1988 р. Закон СРСР «Про кооперацію в СРСР» (у частині, яка не суперечила чинному законодавству України).

Хоча прийняття Законів України «Про сільськогосподарську кооперацію» та «Про кооперацію» стало свого часу важливим кроком уперед на шляху законодавчого забезпечення сфери кооперації, зокрема сільськогосподарської, сприяло відродженню кооперативного руху в Україні, з плином часу виразно проявилися недоліки та правові огріхи спеціального кооперативного законодавства, що почало стримувати розвиток кооперації, як у якісному, так і кількісному вимірах.

Сільськогосподарські кооперативи, зокрема обслуговуючі, змушені були довгий час працювати в недосконалому правовому середовищі, що характеризувалося, насамперед, неузгодженістю окремих норм, визначень понять та положень Законів України «Про кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію», а це, у свою чергу, давало підстави для їх довільного тлумачення та застосування на практиці (наприклад, деякі СОК були зареєстровані та діяли як неприбуткові організації, а деякі — як прибуткові). Однозначного законодавчого трактування та врегулювання потребувало визначення особливостей економічних засад діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Крім того, регулювання кооперативних відносин, яке здійснюється указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України,

відомчими наказами та інструкціями, характеризується відсутністю певної ієрархії нормативних актів, системи супідрядності норм і системи їх взаємодії, що призводить до виникнення серйозних правових колізій.

Проблеми кооперативного законодавства України:

- безсистемність кооперативного законодавства, недосконалість галузевих законів з погляду юридичної техніки та змісту, невідповідність їх сучасним вимогам, зокрема щодо розвитку СОК, що безпосередньо позначається на його ефективності;

- відсутність достатньої наступності у співвідношенні актів кооперативного законодавства, у зв'язку із чим відбувається процес утворення багаторівневого масиву нормативно-правових актів, часто неузгоджених та таких, що суперечать один одному тощо;

- неузгодженість термінології та норм кооперативного законодавства з положеннями Цивільного та Господарського кодексів України, що проявляється в істотній розбіжності в регулюванні ними кооперативних відносин;

- нечіткість визначення та закріплення на законодавчому рівні неприбуткового статусу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, що призводить до створення необґрунтованого податкового навантаження на їх діяльність;

- невідповідність процедури оподаткування СОК через неврахування чинним кооперативним та податковим законодавством особливостей їх правового статусу, як неприбуткових організацій.

З огляду на нагальну потребу формування та чіткого визначення правових засад політики держави щодо стимулювання діяльності дрібних виробників сільськогосподарської продукції та створених ними сільськогосподарських кооперативів, а також удосконалення механізму надання їм державної підтримки Кабінет Міністрів України виступив ініціатором розроблення законопроекту «Про внесення змін до Закону

України «Про сільськогосподарську кооперацію»», який у вересні 2012 р. було схвалено на засіданні Кабінету Міністрів України.

Згідно з проектом закону, уряд з метою створення більш сприятливих умов для роботи СОК, запропонував внести низку змін до законодавства. Однією з основних новацій законопроекту стало чітке розмежування сфер регулювання Законів України «Про кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію» шляхом суттєвого скорочення останнього.

Законопроект розроблявся з урахуванням пропозицій Спільного представницького органу сторони роботодавців на національному рівні, Спільного представницького органу всеукраїнських профспілок та професійних об'єднань, Всеукраїнської громадської організації «Союз учасників сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України».

Важливий внесок у його розробку та доопрацювання зробили фахівці проектів міжнародної технічної допомоги, що діють в Україні. У листопаді 2012 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»».

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» в новій редакції визначив правові, організаційні, економічні та фінансові особливості утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів.

До сфери регулювання Закону України «Про кооперацію» віднесені положення щодо загальних принципів, поняття та норм утворення, забезпечення функціонування, управління та ліквідації сільськогосподарського кооперативу і кооперативних об'єднань, контролю за їх діяльністю, прав та обов'язків їх членів, формування майна, фондів, цін і тарифів на продукцію та послуги, а також трудових відносин у таких кооперативах та об'єднаннях.

Законом були внесені зміни і доповнення до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» з метою приведення в повну відповідність його норм до норм Закону України «Про кооперацію» та врегулювання

наявних розбіжностей з нормами діючих законодавчих актів. Фактично, Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» був викладений у новій редакції (замість 38 статей він тепер містить 16).

Закон також виклав у новій редакції ст. 52 Господарського кодексу України, якою СОК були віднесені до суб'єктів, які здійснюють некомерційне господарювання, а також ст. 86 Цивільного кодексу України, якою СОК були віднесені до непідприємницьких товариств.

Основні поняття (ст. 1. закону)

- сільськогосподарська кооперація — система сільськогосподарських кооперативів, їх об'єднань, утворених з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб членів кооперативів;

- сільськогосподарський кооператив — юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції, що добровільно об'єдналися на основі членства для провадження спільної господарської та іншої діяльності, пов'язаної з виробництвом, переробкою, зберіганням, збутом, продажем продукції рослинництва, тваринництва, лісівництва чи рибництва, постачанням засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів членам, цього кооперативу наданням їм послуг, з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування;

- сільськогосподарський обслуговуючий кооператив — сільськогосподарський кооператив, що утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб — виробників сільськогосподарської продукції для організації обслуговування, спрямованого на зменшення витрат та/або збільшення доходів членів цього кооперативу під час провадження ними сільськогосподарської діяльності та на захист їхніх економічних інтересів;

- участь у господарській діяльності сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу — збут через такий кооператив сировини, продукції її переробки, закупівля засобів виробництва, користування

технологічними послугами кооперативу в обсязі та порядку, передбачених його статутом та/або правилами внутрішньогосподарської діяльності.

Закон визначає (ст. 3), що за цілями, завданнями і характером діяльності кооперативи поділяються на виробничі та обслуговуючі. Якщо сільськогосподарські виробничі кооперативи провадять господарську діяльність, основною метою якої є отримання прибутку, та реалізують свою продукцію за цінами, що встановлюються самостійно на договірних засадах з покупцем, і є суб'єктами підприємницької діяльності, то обслуговуючі — спрямовують свою діяльність на обслуговування своїх членів — виробників сільськогосподарської продукції, не маючи на меті одержання прибутку, і є неприбутковими організаціями.

Неприбутковість діяльності СОК визначається з огляду на такі ознаки:

- кооператив надає послуги тільки своїм членам;
- члени кооперативу несуть відповідальність за зобов'язаннями, взятими перед кооперативом щодо їх участі в господарській діяльності кооперативу;
- послуги надаються з метою зменшення витрат та/або збільшення доходів членів кооперативу.

Термін «неприбутковість» (на відміну від терміна «безприбутковість», який означає, що суб'єкт господарювання ставить собі як основну мету отримання прибутків, однак через об'єктивно-суб'єктивні фактори не може їх отримати) не означає відмови від отримання прибутку, чи швидше доходу, оскільки кооперативи мають бути не лише рентабельними, але і конкурентоздатними в умовах ринкової економіки.

В обслуговуючих кооперативах прибуток не є самоціллю, а способом досягнення іншої мети — задоволення потреб насамперед членів кооперативу шляхом надання їм послуг у найефективніший спосіб. Неприбутковість СОК стосується не ефективності його роботи, а розподілу коштів, які в некооперативних організаціях вважаються прибутком. Решта

ознак підприємства, таких як участь у процесах обміну, використання найманої праці та її економічне заохочення, в кооперативах є незмінними.

Залежно від виду діяльності СОК поділяються на переробні, заготівельно-збутові, постачальницькі та ін.

Обслуговуючі кооперативи можуть надавати такі види послуг:

- переробні — переробка сільськогосподарської сировини, що виробляється членами таких кооперативів (виробництво хлібобулочних, макаронних виробів, овочевих, плодоягідних, м'ясних, молочних, рибних продуктів, виробів і напівфабрикатів з льону, луб'яних культур, лісо і пиломатеріалів тощо);
- заготівельно-збутові — заготівля, зберігання, передпродажна обробка та продаж продукції, виробленої членами таких кооперативів, надання їм маркетингових послуг.
- постачальницькі — закупівля та постачання членам таких кооперативів засобів виробництва, матеріально-технічних ресурсів, необхідних для виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки, виготовлення сировини, матеріалів та постачання їх членам кооперативу.

У разі поєднання кількох видів діяльності утворюються багатофункціональні кооперативи.

СОК надають своїм членам й інші послуги, зокрема технологічні, транспортні, меліоративні, ремонтні, будівельні, з ветеринарного обслуговування тварин і племінної роботи, бухгалтерського обліку і аудиту, науково консультативного обслуговування.

Практика свідчить, що в сучасних економічних умовах найбільш життєздатними є багатофункціональні обслуговуючі кооперативи, оскільки диверсифікація ділової активності знижує підприємницький ризик таких кооперативів. Експерти вважають, що українському аграрному товаровиробнику необхідна досконала мережа багатогалузевих кооперативів.

Згодом можлива спеціалізація СОК за певними напрямками діяльності чи за певними видами послуг.

СОК не є власниками сільськогосподарської продукції, що вироблена, вирощена, відгодована, виловлена або зібрана (заготовлена) його членами — виробниками сільськогосподарської продукції. Власниками сільськогосподарської продукції, яка заготовлюється, переробляється, постачається, збувається (продається) таким кооперативом, є його члени. Обслуговуючі кооперативи можуть на добровільних засадах утворювати об'єднання, які є неприбутковими і провадять свою діяльність на тих самих засадах, що й окремі СОК.

За рішенням загальних зборів СОК може бути реорганізовано лише в інший СОК, а кооперативне об'єднання — в інше кооперативне об'єднання. В обслуговуючих кооперативах об'єднується тільки частина власності товаровиробників, необхідна для повноцінної роботи кожного такого кооперативу, шляхом передання йому грошового або натурального (у вартісній оцінці) внеску на основі вироблених принципів, зафіксованих в установчій угоді про створення кооперативу.

Особливістю обслуговуючого кооперативу є те, що він:

- належить сільськогосподарським товаровиробникам — своїм членам і водночас клієнтам та управляється ними на демократичних засадах;
- надає своїм членам ті послуги, які необхідні для їх власних колективних, фермерських чи особистих підсобних господарств;
- не ставить за мету отримання прибутку для себе, а передбачає збільшення прибутковості господарювання своїх членів.

Специфічною й найхарактернішою рисою СОК є те, що його члени поєднують в одній особі співвласника (засновника) кооперативного підприємства та його клієнта. Це має важливе стимулююче значення, сприяє орієнтації інтересів учасників кооперативного підприємства насамперед на пошук економічної вигоди у групових діях. Для члена кооперативу як

власника достатньо, щоб доходи кооперативу могли покрити витрати за послуги, на які він очікує як клієнт.

Прийняття нової редакції Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» має суттєво покращити законодавчі податкові, фінансово-кредитні, економічні умови діяльності кооперативів та їх членів, позитивно вплине на цінові коливання на продовольчому ринку, створить умови для функціонування прозорої мережі заготівлі та збуту сільськогосподарської продукції, що сприятиме зростанню обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, сприятиме забезпеченню продовольчої безпеки країни. Крім того, зазначені умови сприятимуть економічному розвитку дрібних виробників сільськогосподарської продукції, стимулюванню їх до об'єднання в кооперативи, створять сприятливе економічне середовище для формування на їх основі середніх виробників сільськогосподарської продукції — фермерів та позитивно вплинуть на соціальний розвиток сільських територій.

Підзаконними нормативними актами є Постанова Кабінету Міністрів України від 12 грудня 2002 р. № 1858 «Про затвердження Програми розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 2003–2004 роки»; постанова Кабінету Міністрів України від 3 червня 2009 р. № 557 «Про затвердження державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року» (втратила чинність внаслідок укрупнення державних цільових програм та діє в рамках Програми розвитку українського села на період до 2015 р.); наказ Міністерства аграрної політики України від 26 червня 2003 р. №191 «Про затвердження примірних статутів сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу», який може використовуватись, але з урахуванням змін у чинному законодавстві та поточної ситуації.

Правовідносини у сфері сільськогосподарської кооперації, у тому числі обслуговуючої, в Україні регулюються загальним, галузевим та спеціальним законодавством, а також рядом підзаконних актів Кабінету Міністрів України

та Міністерства аграрної політики та продовольства України, що в цілому створює достатнє правове поле для діяльності сільськогосподарських кооперативів.

Прийнятий в 1997 р. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» відродив історичну ідею кооперативного руху на селі, зробив її більш юридично повноцінною, що дало змогу різним типам і видам цих кооперативів, зокрема обслуговуючим, успішно розвиватись по ряд з іншими аграрними структурами.

Сучасне законодавство України у сфері кооперації характеризується безсистемністю, недосконалістю галузевих законів, суперечливістю в регулюванні кооперативних відносин, багаторівневістю нормативно-правових актів, неузгодженістю термінології та норм, що суттєво гальмує розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, знижує її ефективність. Прийняття нової редакції Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» покликано значною мірою вирішити вищезазначені проблеми.

Питання для самоконтролю

1. Які нормативно-правові акти, що регулюють правовідносини у сфері сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, належать до загального та галузевого законодавства?
2. Назвіть основні недоліки та розбіжності Господарського та Цивільного кодексів в регулюванні кооперативних відносин.
3. Які нормативно-правові акти, що регулюють правовідносини у сфері сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, належать до спеціального законодавства?
4. Пригадайте визначення термінів «кооперація» та «кооператив», які наводяться в Законі України «Про кооперацію»?
5. Назвіть та стисло охарактеризуйте основні завдання кооперації.

6. Пригадайте визначення термінів «сільськогосподарська кооперація», «сільськогосподарський кооператив» та «сільськогосподарський обслуговуючий кооператив», які наводяться в Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію»?

7. У чому полягає різниця між виробничими та обслуговуючими сільськогосподарськими кооперативами?

8. Які види послуг можуть надаватися СОК?

9. У чому полягає особливість СОК?

10. Що означає термін «неприбутковість» стосовно СОК?

11. Назвіть чинники, що спонукають сільськогосподарських товаровиробників до кооперування.

12. Що є специфічною й найхарактернішою рисою СОК?

Тема 2. Державна підтримка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні: основні напрями та перспективи

1. Основні напрями та перспективи державної підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів

2. Механізм державної підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні

1. Основні напрями та перспективи державної підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів

Агропромисловий комплекс України (АПК) — важливий сектор національної економіки, який об'єднує різні види економічної діяльності щодо виробництва сільськогосподарської продукції, продуктів харчування, а також доставки їх до кінцевого споживача. В АПК формується близько 17% ВВП, він є одним з основних бюджетоутворюючих та експортоорієнтованих секторів національної економіки.

Виробництво сільськогосподарської продукції посідає центральне місце в українському АПК. Посткризове відновлення економіки України вимагає розвитку аграрного виробництва на інтенсивній основі, що дозволить забезпечити продовольчу безпеку країни, гарантуючи кожній особі можливість повноцінного раціонального харчування якісними та безпечними продуктами харчування, а також реалізувати конкурентні переваги країни на світових ринках продовольства.

Особливості аграрного виробництва в незалежній Україні:

- стрімке зниження валового виробництва сільськогосподарської продукції першого десятиліття обернулося поступовим її нарощуванням у наступному, що пов'язано з формуванням багатоукладності на селі та створенням організаційно правових структур ринкового типу;
- створені сільськогосподарські підприємства ринкового типу сприяли реалізації підприємницької ініціативи селян у різних організаційно-правових формах господарювання, діяльність яких стає прибутковою;
- можливість реалізації підприємницьких здібностей сприяла підвищенню рівня продуктивності праці в сільськогосподарському виробництві;
- подолано негативну тенденцію збитковості виробництва продукції тваринництва, яке останніми роками є прибутковим;
- зростання прибутковості діяльності сільгосппідприємств сприяло підвищенню середньомісячної заробітної плати в сільському господарстві.

За період з 1990 р. в аграрному секторі України відбулися трансформаційні зміни, пов'язані з реформуванням земельних відносин та становленням ринкових відносин на селі. Однак затягування процесу паювання земель, обмеження підприємницької ініціативи селян у межах фермерських господарств, дезорганізація роботи аграрних підприємств та відсутність альтернативних колективним сільськогосподарським підприємствам (КСП) видів господарюючих структур призвели до зниження виробництва валової продукції сільського господарства.

У цілому за роки незалежності виробництво валової продукції сільського господарства знизилось на 31,1%, у тому числі — рослинництва — на 11,8%, тваринництва — на 47,2%.

З 2000 р. відбувається поступове зростання виробництва валової продукції галузі, приріст якої у 2010 р. становив 41,6% у порівнянні з 1999 р., у тому числі рослинництва — 65,8%, тваринництва — 17,7%.

В аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень «Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України» зазначається, що позитивні процеси в аграрному секторі є наслідком поступового становлення на селі нових організаційно правових структур ринкового типу внаслідок реалізації засад аграрного реформування, які, зокрема, були визначені прийнятим 3 грудня 1999 р. Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки».

У контексті становлення та розвитку в АПК різних організаційно правових форм господарювання, надзвичайно перспективним є розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, яка є ключовим механізмом самоорганізації сільських товаровиробників, захисту невеликих селянських, фермерських господарств від недобросовісних посередницьких структур та залежності від них.

Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація сприяє:

- підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва завдяки оптимізації витрат товаровиробників на придбання засобів виробництва, проведення окремих технологічних операцій, здійснення маркетингових досліджень, а також збільшення прибутку від реалізації продукції;
- розширенню доступу сільськогосподарських товаровиробників, особливо особистих селянських та фермерських господарств, до агросервісних послуг;

- удосконаленню для сільськогосподарських товаровиробників процесу реалізації продукції, більш ефективному використанню каналів збуту, досягненню міцних позицій на ринку, адаптації до ринкових умов;
- створенню додаткових робочих місць у сільській місцевості, поліпшенню соціального захисту сільського населення, підвищенню рівня життя на селі.

Основними проблемами функціонування і розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів є такі:

– низький рівень державної підтримки розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. Затверджені у 2000 р. Міністерством аграрної політики та продовольства України «Програма становлення і розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як неприбуткових організацій» та «Рекомендації щодо створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів з використанням майнових паїв або часток в майні, що знаходиться у спільній частковій власності колишніх членів реорганізованих колективних сільськогосподарських підприємств», не виконуються повною мірою, а «Державна цільова економічна програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 р.», яка діяла з 2009 р., з червня 2011 р. втратила чинність відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про скорочення кількості та укрупнення державних цільових програм»;

– низький рівень професійних знань управлінського персоналу обслуговуючого кооперативу щодо цілей і мети створення, особливостей оподаткування та господарської діяльності об'єднання, шляхів подальшого розвитку кооперативу, через відсутність спеціалізованої підготовки фахівців у цій сфері в системі вищої освіти.

Негативні чинники впливу на розвиток СОК:

- відсутність належної державної підтримки;
- недосконалість структури аграрного ринку, його монополізація та олігархізація;

- обмежений доступ до кредитних ресурсів;
- відсутність структур вертикальної кооперації, кооперативних оптових баз тощо;
- низький рівень знань або брак інформації про переваги кооперації;
- відсутність лідерства, брак досвіду управління спільними ресурсами;
- брак кваліфікованих працівників.

З огляду на існуючі проблеми виникає необхідність розробки комплексу заходів щодо створення ефективних умов для розвитку СОК як невід'ємної складової АПК.

В аналітичній записці «Щодо першочергових напрямів підтримки розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні», підготовленій відділом секторальної економіки Національного інституту стратегічних досліджень, Міністерству аграрної політики та продовольства України пропонується:

1) розробити державну цільову програму підтримки розвитку СОК в Україні, у якій передбачити: державну підтримку членам СОК на етапах створення та становлення, а також у процесі просування сільськогосподарської продукції на ринок; заходи щодо поліпшення матеріально-технічної бази обслуговуючих кооперативів; надання пільгових кредитів за схемами, що застосовуються для сільськогосподарських товаровиробників, під солідарну відповідальність членів кооперативу;

2) ініціювати внесення змін до Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів» від 11 серпня 2010 р. №794, передбачивши в ній включення обслуговуючих кооперативів до переліку позичальників, яким надається компенсація за кредитами та позиками;

3) спільно з Національною спілкою сільськогосподарських кооперативів України розробити інформаційно-просвітницький Інтернетресурс, який міститиме нормативно-правову базу щодо створення та регулювання діяльності сільськогосподарських кооперативів, навчально-практичні матеріали, збірники та посібники з розвитку кооперативного руху на селі, інформаційні матеріали щодо вітчизняного та світового досвіду сільськогосподарської кооперації;

4) спільно з обласними та районними державними адміністраціями, установами Національної академії аграрних наук та Сільськогосподарською дорадчою службою організовувати на постійній основі тренінги, семінари та курси для керівників і працівників сільськогосподарських підприємств, фермерів, селян з метою підвищення кваліфікаційних знань про сільськогосподарську кооперацію, зміни нормативно-правового поля, що регулює їхню діяльність, особливості ведення бухгалтерського обліку та оподаткування членів кооперативу, механізми державної підтримки їх розвитку;

5) ініціювати внесення змін до Закону України «Про кооперацію», якими передбачатиметься регламентування організації та по рядку діяльності створюваних сільськогосподарськими кооперативами підприємств з переробки їх продукції, де члени кооперативу є його засновниками та постачальниками сировини, а виробничий процес забезпечуватиметься найманими працівниками. При цьому одержаний прибуток розподілятиметься між членами кооперативу відповідно до обсягів продукції, поставленої підприємству кожним із них;

6) Аграрній біржі передбачити можливість акредитації сільськогосподарських кооперативів за спрощеною системою та надання канікул щодо сплати біржового збору на період до 12 місяців, що дозволить кооперативам одержати стабільний канал реалізації продукції за ринковими цінами та зарекомендувати себе на біржі як надійного постачальника продукції високої якості.

Важливим напрямом державної підтримки сільськогосподарської кооперації має стати розвиток підприємництва серед жінок, їх активне залучення у сферу сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. Встановлення гендерної рівності — одна із семи Цілей Розвитку Тисячоліття, які Україна зобов'язалась виконати до 2015 р. і закріпила законодавчо в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» №2866IV від 8 вересня 2005 р., інших нормативних актах, а також у «Розпорядженні Кабінету Міністрів України Про схвалення Концепції Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року» №1002р. від 21 листопада 2012 р.

Перешкоди, які заважають залученню жінок у сферу малого підприємництва на селі:

- низький рівень доходів жінок, відсутність збережень достатніх для інвестування, обмежений доступ до отримання кредитів;
- відсутність гендерної складової в місцевій політиці, зокрема у сферах розвитку малого підприємництва та кооперації;
- обмежений доступ до освітніх ресурсів та підвищення кваліфікації;
- наявність стійких стереотипів щодо поділу праці в родині та місця жінки в суспільстві;
- недостатній розвиток соціальнопобутової інфраструктури в сільських територіях;
- брак професійного управлінського досвіду.

За статистичними даними Державного комітету статистики в Україні спостерігається поступове зменшення кількості населення, у тому числі, сільського. При цьому більш інтенсивно відбувається скорочення чисельності жінок порівняно з чоловіками, що є наслідком міграції, зумовленої виробничим та соціальним перевантаженням селянок. Держава має приділити серйозну увагу розвитку жіночого підприємництва шляхом надання фінансової (зокрема, спрощений доступ до кредитування) та технічної підтримки жінкам підприємцям.

У межах проекту «Підвищення конкурентоспроможності молочного сектору України» (2008–2013 рр.), що реалізовується Дніпропетровською сільськогосподарською консультаційною службою у партнерстві з канадською організацією SOCODEVI за фінансової підтримки Канадської агенції з міжнародного розвитку (CIDA), засновано та розвинуто 7 кооперативів у Покровському та Апостолівському районах Дніпропетровської області та Обласне об'єднання сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів «Господар». Серед 468 членів (на кінець 2011 р.) 330 (70,5%) становлять жінки та 142 (29,5%) чоловіки. При цьому в органах управління (правління) кооперативами жінки становлять 42%, а в правлінні кооперативного об'єднання немає жодної жінки.

Переваги залучення жінок у сферу малого підприємництва:

- жінки-підприємці (члени кооперативу) є особливо потужною рушійною силою економічного розвитку, тому що вони більше інвестують отримані доходи в освіту, охорону здоров'я та благополуччя їх родин, особливо дітей, допомагаючи збагачувати людський капітал майбутнього покоління;

- жінки, які працюють, мають потужний позитивний вплив на прибутковість та результативність своїх підприємств; ряд досліджень засвідчили пряму залежність між кількістю жінок, що входять до керівництва підприємством (кооперативною організацією), та його фінансовими показниками, вартістю бізнесу та впевненістю інвесторів.

Одним із перспективних напрямів державної політики у сфері сільськогосподарської кооперації, зокрема обслуговуючої, є розвиток сільськогосподарської дорадчої діяльності, яка була створена в Україні у зв'язку із кардинальними змінами в аграрному секторі економіки України, що відбулися в процесі здійснення аграрної реформи, ініційованої Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» від 3 грудня 1999 р.

Сільськогосподарська дорадча діяльність — сукупність дій та заходів, спрямованих на задоволення потреб особистих селянських та фермерських господарств, господарських товариств, інших сільськогосподарських підприємств усіх форм власності і господарювання, а також сільського населення в підвищенні рівня знань та вдосконаленні практичних навичок прибуткового ведення господарства.

Дорадча діяльність в Україні регулюється Конституцією України, Господарським та Цивільним кодексами України, Законом України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» від 17 червня 2004 р. №1807IV та іншими нормативно-правовими актами України.

Згідно із законом **основними завданнями та методами дорадчої діяльності є:**

- підвищення рівня знань і вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення господарства суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільського населення в умовах ринкової економіки;
- надання суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільському населенню дорадчих послуг з питань економіки, технологій, управління, маркетингу, обліку, податків, права, екології тощо;
- надання дорадчих послуг органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування з питань підготовки та реалізації планів соціально-економічного розвитку, формування громадянського суспільства;
- поширення та впровадження у виробництво сучасних технологій, новітніх досягнень науки і техніки;
- сприяння розвитку несільськогосподарського підприємництва в сільській місцевості, у тому числі сільського зеленого туризму, зайнятості сільського населення тощо;
- робота з сільською молоддю, ініціювання та реалізація молодіжних програм;

- інші завдання, визначені законом.

Законом основними методами дорадчої діяльності визначені такі:

- навчання суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільського населення;
- дослідження соціально-економічних проблем сільської місцевості та розробка варіантів їх розв'язання;
- демонстраційні покази форм і методів роботи суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільського населення;
- інформаційне забезпечення суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, сільського населення тощо.

Право на отримання дорадчих послуг мають фізичні та юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність у сільській місцевості, сільське населення, а також органи місцевого самоврядування та органи виконавчої влади.

Дорадча діяльність може проводитися за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, а також коштів суб'єктів господарювання. Фінансування дорадчої діяльності може здійснюватися за рахунок грантів, міжнародної технічної допомоги, коштів міжнародних про грам та проектів, благодійних внесків фізичних та юридичних осіб, інших джерел, не заборонених законом.

Суб'єктами сільськогосподарської дорадчої діяльності є дорадники, експерти дорадники, дорадчі служби.

Професійна підготовка дорадників та експертів дорадників складається з навчання за програмами базової підготовки та підвищення кваліфікації. Навчання здійснюється вищими навчальними закладами на замовлення центрального органу виконавчої влади з питань аграрної політики, дорадчих служб, саморегулювальної організації тощо. Підвищення кваліфікації дорадників та експертів дорадників здійснюється не менше ніж один раз на п'ять років і є необхідною умовою для здійснення професійної діяльності у сфері сільськогосподарського дорадництва.

Міністерство аграрної політики та продовольства України створює і веде реєстри дорадників і дорадчих служб, визначає порядок надання інформації з них та забезпечує безоплатний доступ до даних цих реєстрів за допомогою своєї офіційної вебсторінки.

Перша сучасна сільськогосподарська дорадча служба почала формуватися у 1995 р. на Львівщині, коли фахівці Центру приватизації та аграрної реформи обласної державної адміністрації спільно з експертами Європейської Комісії вибудували у вигляді проекту міжнародної технічної допомоги модель створення і функціонування нової для аграрного сектору і селян структури. Львівська аграрна дорадча служба стала прообразом більшості дорадчих служб, які активно створювалися в Україні, особливо після 1999 р., в основному за підтримки міжнародного співтовариства — ЄС, Великої Британії, Німеччини, США, Канади, Швеції, Данії, Нідерландів, інших країн, а також проектів Світового банку, ООН, інших впливових міжнародних інституцій.

Сьогодні сільськогосподарські дорадчі служби створені та функціонують у 22 областях та Автономній Республіці Крим.

З огляду на завдання та основні методи сільськогосподарської дорадчої діяльності вона здатна відіграти важливу роль у розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, зокрема шляхом:

- поширення інформації про сільськогосподарську обслуговуючу кооперацію, її переваги;
- всебічного сприяння ініціативній групі у створенні СОК;
- організації та проведення навчання майбутніх членів кооперативу з питань створення СОК;
- надання допомоги в організації управління, складанні поточних і перспективних планів, розробці бюджету СОК;
- надання підтримки економічній діяльності СОК, його фінансовій та маркетинговій політиці;

- вирішення правових питань під час складання контрактів, договорів, розгляді конфліктних ситуацій тощо;
- надання допомоги в налагодженні контактів з діючими СОК з метою обміну досвідом.

Органи місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації відповідно до програм соціально-економічного розвитку щорічно мають передбачати у проектах місцевих бюджетів кошти для здійснення дорадчої діяльності.

Враховуючи вищезазначене, основними напрямками державної політики у сфері розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації можна визначити такі:

- посилення підтримки сільськогосподарської обслуговуючої кооперації шляхом розроблення та прийняття державних та регіональних цільових програм;
- подальше вдосконалення законодавства у сфері сільськогосподарської кооперації з урахуванням кращого світового досвіду;
- посилення наукового та експертного супроводу сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, розвиток дорадчої діяльності на селі;
- організація спеціалізованої підготовки фахівців у сфері сільськогосподарської кооперації, зокрема обслуговуючої, в системі вищої освіти;
- інформаційно-просвітницька підтримка та популяризація кооперативної ідеї самодопомоги.

2. Механізм державної підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні

Загальновизнано, що важливим напрямом розбудови аграрного сектору економіки є розвиток СОК. Проте на сьогодні за обсягами та якістю надання послуг вони не задовольняють зростаючих потреб виробників

сільськогосподарської продукції та її споживачів. В Україні по над 70% трудомісткої сільськогосподарської продукції повсякденного споживання — картоплі, інших овочів, фруктів, молока та м'яса — виробляється в особистих селянських і фермерських господарствах та фізичними особами — сільськогосподарськими товаровиробниками, які не мають постійно діючих каналів реалізації своєї продукції. Як результат, значна частина вирощеної сільськогосподарської продукції, особливо у віддалених від приміської зони селах, згодовується худобі або псується. Частина її потрапляє до кінцевих споживачів через посередників чи продається селянами на стихійних ринках.

У зв'язку із значною кількістю особистих селянських (4,7 млн), фермерських господарств (42,4 тис.) та фізичних осіб — сільськогосподарських товаровиробників державі доцільно сприяти формуванню за безпосередньою їх участю кооперативного сегмента аграрного ринку. Водночас його формування стримується недосконалістю законодавства, слабкою матеріальною базою, відсутністю кваліфікованих кадрів — організаторів кооперативного руху, недостатньою обізнаністю селян у перевагах об'єднання зусиль на умовах кооперації для подальшого розвитку, і відсутністю належної державної підтримки.

Як наслідок, протягом 2005–2009 рр. в Україні практично зупинився процес створення СОК, а в окремих регіонах вони припинили свою діяльність. Так, кількість зареєстрованих СОК зменшилася з максимального показника 1 127 (2005 р.) до історичного мінімуму — 645 (2010 р.). У 2011 р. (станом на 1 січня 2012 р.) зареєстровано вже 920 СОК (рисунок).

Вирішення зазначеного питання в Україні можливе за умови державної підтримки розвитку мережі СОК як важливого чинника підвищення конкурентоспроможності особистих селянських і фермерських господарств та фізичних осіб — сільськогосподарських товаровиробників, поліпшення їх соціально-економічного стану та розширення сфери їх самозайнятості.

На сучасному етапі методи державної підтримки поділяються на адміністративні й економічні; до адміністративних методів належить

встановлення державою правових відносин з метою контролю якості, кількості сільськогосподарської продукції, ціноутворення, планування, а до економічних — бюджетне фінансування.

Основними формами прямої державної фінансової підтримки є: пряме фінансування, бюджетні інвестиції, субсидії, дотації, субвенції, державний кредит, створення державних цільових та регіональних поза бюджетних фондів, формування спеціалізованих кредитних установ. Основними формами непрямой державної фінансової підтримки є: податкові пільги, прискорена амортизація, фінансування науково-дослідних робіт.

Згідно із Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» (ст. 15) основними завданнями державної політики з підтримки СОК є створення сприятливих умов для їх утворення, становлення і розвитку шляхом формування сприятливої податкової, фінансовокредитної, інвестиційної політики щодо діяльності СОК та їх членів, а також розроблення механізму їх державної підтримки.

Законом також визначено, що центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування сприяють розвитку і зміцненню економічної самостійності СОК та їх членів, підвищенню ефективності їх діяльності, не допускають будь-яких обмежень господарської активності та ініціативи таких кооперативів, вільної і рівноправної їх участі на ринках товарів, робіт і послуг. Державна підтримка СОК здійснюється відповідно до державних та регіональних програм за рахунок державного і місцевих бюджетів у порядку, встановленому законом.

Стратегія державної підтримки розвитку сільськогосподарської кооперації має базуватися на формуванні організаційно-економічного механізму, під яким слід розуміти сукупність організаційних та економічних важелів і стимулів цілеспрямованого впливу держави на задоволення правових, економічних та соціальних потреб сільськогосподарських товаровиробників, об'єднаних у кооперативні організації.

Зміст і форми поставлених перед організаційно-економічним механізмом державної підтримки розвитку кооперації завдань знаходять відображення в сукупності важелів та стимулів, за допомогою яких держава коригуватиме недоліки ринкового механізму і опосередковано, через кооперативи виконуватиме функції захисту соціально-економічних інтересів сільськогосподарських товаровиробників.

На даний момент державна підтримка діяльності СОК здійснюється за допомогою комплексу урядових програм та заходів, спрямованих на зростання ефективності та дохідності сільськогосподарського виробництва.

Проте невирішеними залишаються ще ряд питань, пов'язаних із формуванням інституційно-правової бази діяльності кооперативних організацій, їх фінансовою та науковою підтримкою, кадровим та інформаційно-консультаційним забезпеченням. Зазначені недоліки державного регулювання значно уповільнюють темпи розвитку кооперативного руху в аграрному секторі економіки країни та вказують на необхідність пошуку нових, більш ефективних напрямів державної підтримки кооперативних організацій.

В Україні дієвим інструментом надання державної підтримки окремим галузям економіки є державні цільові програми, які розробляють ся з метою сприяння реалізації державної політики на пріоритетних напрямках розвитку держави; забезпечення концентрації фінансових, матеріально-технічних, інших ресурсів, виробничого та науково-технічного потенціалу, а також координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій для розв'язання найважливіших проблем.

Державна цільова програма — це комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, здійснюються з використанням коштів Державного бюджету

України та узгоджені за строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням.

На підтримку СОК свого часу було розроблено і затверджено дві державні програми: «Програма розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 2003–2004 роки», затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 12 грудня 2002 р. №1858 та «Державна цільова економічна програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року», затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 червня 2009 р. №557.

«Програма розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 2003–2004 роки» була розроблена на виконання Указу Президента України від 8 серпня 2002 р. № 694 «Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку» і мала на меті активізацію розвитку на кооперативних засадах СОК, у тому числі агроторгових домів, розширення їх присутності на біржовому ринку, використання виробничого потенціалу та інфраструктури споживчої кооперації і на цій основі підвищення ефективності сільськогосподарської діяльності.

Серед заходів програми були: розроблення і затвердження примірних статутів СОК різних видів діяльності, запровадження проведення щорічного моніторингу діяльності СОК, компенсація кредитів, залучених СОК, підготовка проекту Державної програми розвитку СОК на період до 2010 р., формування мережі кооперативних агроторгових домів для використання можливостей виходу аграрних підприємств на внутрішній і зовнішній ринок тощо.

Однак зазначена програма не була профінансована за рахунок коштів Державного бюджету.

У 2009 р., у розпал фінансово-економічної кризи, Уряд, за порадою професійних аграрних організацій, науковців та експертів міжнародних проектів технічної допомоги, прийняв ряд рішень, спрямованих на державну підтримку СОК. Так, у лютому 2009 р. розпорядженнями Уряду була

схвалена концепція «Державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 р.» та затверджений «План організаційних заходів щодо сприяння розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та забезпечення доступу особистих селянських і фермерських господарств на ринок аграрної продукції».

На виконання цих рішень Міністерством аграрної політики України було підготовлено проект постанови «Про затвердження Державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року», який був затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 3 червня 2009 р. №557.

У програмі зазначалося, що важливим напрямом розбудови аграрного сектору економіки країни є розвиток СОК, які, проте, на сьогодні за обсягами та якістю надання послуг не задовольняють зростаючих потреб виробників сільськогосподарської продукції та її споживачів.

Серед проблем аграрного сектору країни, пов'язаних з розвитком СОК, програмою виділялись такі:

- відсутність постійно діючих каналів реалізації трудомісткої сільськогосподарської продукції повсякденного споживання, яка виробляється переважно в особистих селянських і фермерських господарствах та фізичними особами — сільськогосподарськими товаровиробниками, що призводить до її часткової втрати, продажу на стихійних ринках або через посередників;

- недосконалість законодавства, слабка матеріальна база, відсутність кваліфікованих кадрів — організаторів кооперативного руху, недостатня обізнаність селян у перевагах об'єднання зусиль на умовах кооперації для подальшого розвитку, відсутність належної державної підтримки, що стримує формування кооперативного сегмента аграрного ринку;

- призупинення процесу створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та припинення їх діяльності в окремих регіонах;

– недостатній рівень розвитку кооперативного сегмента аграрних ринків, що призводить до скорочення чисельності осіб, самозайнятих в особистих селянських господарствах, відпливу працездатного населення із сільської місцевості, руйнування її соціальних об'єктів та інженерної інфраструктури;

– підвищення цін на енергоресурси, сільськогосподарську техніку, добрива та корми, низький рівень закупівельних цін, відсутність стабільних та надійних каналів збуту, що призводить до збитковості виробництва сільськогосподарської продукції.

Метою програми було вдосконалення правових, соціально-економічних та організаційних умов для створення СОК, формування їх інфраструктури, зняття перешкод на шляху до організованого аграрного ринку особистим селянським, фермерським господарствам та фізичтоваровиробникам, підвищення рівня добробуту і зайнятості сільського населення.

Завданнями програми були визначені:

- 1) удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує діяльність СОК;
- 2) надання організаційної підтримки створенню СОК;
- 3) поліпшення матеріально-технічної бази СОК.

Заходами на виконання завдань програми, поміж іншого, передбачалося: внесення змін до нормативно-правових актів, а саме: щодо ви значення напрямів їх державної підтримки; запровадження державного реєстру СОК та моніторингу їх діяльності; розроблення примірного статуту і правил внутрішнього розпорядку СОК; надання державної підтримки для придбання техніки і обладнання вітчизняного виробництва.

Загалом на реалізацію Програми планувалося виділити з державного бюджету 6 489 млн. грн., з інших джерел — 720 млн грн.

Очікувалося, що виконання програми сприятиме збільшенню на 2015 р. кількості створених СОК до 10,5 тис., зростанню обсягу по слуг,

що надаються сільськогосподарським виробникам (порівняно з 2008 р.) до 2 250 млн грн., збільшенню кількості робочих місць у сільській місцевості на 107,5 тис., зростанню фонду заробітної плати СОК до 1 012 млн грн.

Виконання заходів програми мало сприяти інтеграції України до аграрного простору Європейського Союзу, а саме: розбудові інфраструктури кооперативного сегмента аграрного ринку, розвитку сільської місцевості, розширенню сфери зайнятості сільського населення та підвищенню рівня його добробуту.

У 2011 р. програма втратила чинність згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Про скорочення кількості та укрупнення державних цільових програм» від 22 червня 2011 р. №704.

Питання розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації ставилося й у «Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року», затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. №1158. У переліку заходів програми СОК відводиться одна із провідних ролей у вирішенні проблем українського села в таких важливих сферах, як: розвиток підприємництва, розв'язання проблем зайнятості на селі; побутове обслуговування сільського населення; розвиток тваринництва; матеріально технічних ресурсів та послуг; формування і розвиток інфраструктури аграрного ринку.

Слід відзначити також, що інструментами державної підтримки СОК є регіональні цільові програми, які розробляються з метою розв'язання найважливіших проблем розвитку області, здійснюються повністю або частково за рахунок коштів державного, обласного та місцевих бюджетів, а також інших джерел, не заборонених законодавством України, та узгоджені за термінами виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням, будучи складовою щорічної програми соціально-економічного та культурного розвитку області.

Так, на виконання Указу Президента України від 08.08.2002 №694 «Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку» в ряді областей

України (наприклад, Луганській, Івано-Франківській) були прийняті Регіональні програми розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 2002–2004 рр. Метою програм було забезпечення формування і функціонування СОК в області, залучення їх до виконання державних та регіональних програм розвитку аграрного сектору економіки. Фінансування програм передбачалося за кошти місцевих бюджетів.

У Державному бюджеті 2011 р. на підтримку обслуговуючої кооперації було передбачено 5 млн грн. бюджетних асигнувань. Порядок використання цих коштів був затверджений постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів» від 9 березня 2011 р. №272. Зі змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України №949 від 17 жовтня 2012 р., дана постанова регулює питання використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки СОК, і у 2012 р.

Згідно з Порядком головним розпорядником бюджетних коштів та відповідальним виконавцем бюджетної програми стало Міністерство аграрної політики та продовольства України, розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня — Міністерство аграрної політики АР Крим, головні управління агропромислового розвитку облдержадміністрацій (далі — управління).

Одержувачами бюджетних коштів були визначені СОК. Міністерство аграрної політики та продовольства здійснювало розподіл бюджетних асигнувань між регіонами з урахуванням чисельності осіб, що постійно проживали в сільській місцевості станом на 1 січня відповідного року.

Зазначалося, що бюджетні кошти спрямовуються на конкурсних засадах на фінансову підтримку СОК, членами яких є виключно особисті селянські, фермерські господарства та фізичні особи — сільськогосподарські товаровиробники, для придбання сільськогосподарської техніки, обладнання та устаткування вітчизняного виробництва. Фінансова підтримка надавалася

кооперативу в розмірі 90% вартості техніки без урахування сум податку на додану вартість за умови попередньої оплати кооперативом постачальнику техніки 10% її вартості та укладення з управлінням відповідного договору.

Міністерство аграрної політики та продовольства України затверджувало перелік техніки, для придбання якої надається фінансова підтримка, а також граничні суми бюджетних коштів, що спрямовуються на державну підтримку для придбання техніки кооперативом відповідно до напрямку його діяльності.

Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 6 жовтня 2011 р. №527 був затверджений перелік сільськогосподарської техніки, обладнання та устаткування вітчизняного виробництва і граничних сум бюджетних коштів, що спрямовуються на державну підтримку СОК у 2011 р. Перелік містив продукцію 39 вітчизняних підприємств.

Гранична сума бюджетних коштів для молочарського обслуговуючого кооперативу становила до 263,8 тис. грн, плодоовочевого — до 146,4 тис. грн, м'ясопереробного — до 183,2 тис. грн, зернового (потужністю 5 тис. тонн) — до 1256,3 тис. грн, багатофункціонального обслуговуючого кооперативу з обробітку землі та збирання врожаю — до 1001,9 тис. грн.

Закупівля техніки за рахунок бюджетних коштів мала здійснюватися в установленому законом порядку. У разі коли кооператив надавав у користування третім особам або відчужував придбану техніку до закінчення п'ятирічного строку її експлуатації (в тому числі у зв'язку з ліквідацією кооперативу), сума спрямованих на його фінансову підтримку бюджетних коштів підлягала поверненню до державного бюджету.

Бюджетні кошти не виділялися:

- кооперативам, які мають заборгованість із виплати заробітної плати, а також заборгованість перед державним та місцевими бюджетами (податкові платежі, позички тощо) та Пенсійним фондом України, а також тим, у яких виявлено факти нецільового використання бюджетних коштів;

- кооперативам, які визнані банкрутами, щодо яких порушено справу про банкрутство та які перебувають у стадії ліквідації.

Для проведення конкурсного відбору кооперативів, які мають право на фінансову підтримку за рахунок бюджетних коштів, управління ми утворюються регіональні комісії із проведення конкурсних відборів. До складу регіональної комісії мають входити представники управ лінь, регіональних органів Державної податкової служби, Державної фінансової інспекції та фінансових органів, регіональних відділень Українського державного фонду підтримки фермерських господарств, Всеукраїнської громадської організації «Союз учасників сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України» (за згодою). Порядок та умови проведення конкурсного відбору і примірне положення про регіональну комісію затверджується Міністерством аграрної політики та продовольства України.

Регіональна комісія:

- оприлюднює у друкованих засобах масової інформації строки проведення конкурсного відбору;

- проводить перевірку документів кооперативів учасників конкурсного відбору;

- визначає перелік кооперативів та розмір фінансової підтримки для придбання ними техніки згідно з переліком техніки в межах граничних сум коштів державної підтримки;

- за результатами конкурсного відбору приймає рішення про визначення кооперативів переможців та граничних сум коштів державної підтримки, яке оформлюється протоколом у двох примірниках;

- у триденний строк після проведення конкурсного відбору подає на погодження конкурсної комісії один примірник протоколу.

Згідно з Порядком основними критеріями визначення переможців конкурсного відбору кооперативів є наявність матеріально-технічної бази (будівлі, споруди, техніка); кількість та вартість послуг, які надає кооператив

своїм членам; відповідність заявленої до придбання техніки обсягу та переліку послуг, які надає чи планує надавати кооператив згідно з бізнес планом. Зазначалося також, що за рівних умов перевага надається багато функціональним кооперативам з більшою кількістю членів.

Для участі в конкурсному відборі кооперативи мали подати регіональним комісіям у двох примірниках такі документи:

- заявку на участь у конкурсі за формою, затвердженою Міністерством аграрної політики та продовольства України;
- копію статуту, завірену нотаріально;
- копію довідки про включення до ЄДРПОУ;
- виписку з банківського рахунка про наявність фінансових ресурсів, достатніх для оплати 10% вартості техніки, заявленої в кошторисі;
- баланс і звіт про фінансові результати за останній звітний період за встановленою формою (крім новостворених);
- довідку від державного реєстратора про те, що стосовно кооперативу не порушено справу про банкрутство, не прийнято рішення про ліквідацію;
- довідки, видані відповідним органом державної податкової служби та Пенсійним фондом України про відсутність (наявність) заборгованості за податковими зобов'язаннями та платежами до Пенсійного фонду України;
- довідку про відсутність (наявність) заборгованості перед місцевим бюджетом зі сплати податку на доходи фізичних осіб за підписом керівника, скріпленим печаткою кооперативу;
- проект розвитку (бізнес-план) із визначенням пріоритетного напрямку діяльності та кошторис на придбання техніки.

Для погодження підсумків конкурсного відбору і визначення переможців та пропозицій щодо розподілу між ними бюджетних коштів Міністерством аграрної політики та продовольства України утворюється конкурсна комісія з питань надання державної фінансової підтримки кооперативам та затверджуються її склад. Конкурсна

комісія розглядає подані регіональними комісіями документи та приймає рішення щодо затвердження результатів конкурсу (в межах виділених асигнувань), яке реалізується шляхом прийняття наказу Міністерства аграрної політики та продовольства, який доводиться до відома управлінь та оприлюднюється на вебсторінці міністерства.

Після затвердження наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України результатів конкурсного відбору управління:

а) у міру надходження бюджетних коштів укладають із переможцем конкурсного відбору та постачальниками техніки договори про надання фінансової підтримки, відповідно до яких кооперативи беруть на себе зобов'язання використовувати техніку виключно за цільовим призначенням, подавати інформацію та забезпечувати можливість огляду відповідальними працівниками управління техніки, придбаної із залученням бюджетних коштів;

б) на підставі підтвердних документів (рахунок-фактура, примірник платіжного документа про сплату 10% вартості техніки, скріпленого печаткою банку, копії договору), поданих переможцями конкурсного відбору, протягом п'яти банківських днів здійснюють відповідні видатки шляхом перерахування бюджетних коштів зі свого реєстраційного рахунка на рахунки постачальників техніки;

в) щокварталу до 5 числа наступного місяця надсилають Міністерству аграрної політики та продовольства України зведену в розрізі кооперативів інформацію про використання бюджетних коштів.

Наразі можна сказати, що в Україні не існує узгодженої стратегічної національної політики щодо розвитку СОК. Як наслідок, Міністерство аграрної політики та продовольства України не має достатніх важелів для забезпечення синергетичного ефекту зусиль усіх суб'єктів та зацікавлених учасників політики розвитку сільськогосподарської кооперації.

Більшість українських та закордонних фахівців схиляються до думки, що для того щоб надати потужного поштовху розвитку обслуговуючої

кооперації в Україні, необхідно розробити два стратегічно важливі документи: комплексну програму сталого розвитку сільських територій та державну цільову економічну програму підтримки розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, як важливої складової сталого сільського розвитку. Розробка таких документів, перехід на середньострокові кошториси та належне фінансування заходів у межах цих програм не тільки сприяли б поширенню обслуговуючої кооперації, підвищенню добробуту сільських жителів, а й дали б можливість Україні залучити кошти міжнародної технічної допомоги в аграрний сектор, як зробили протягом 2011–2012 рр. Молдова та Грузія.

Існуючі державно-правові, організаційно-економічні та соціально психологічні умови, що склалися у вітчизняному АПК, не сприяють розвитку кооперативного руху на селі. Водночас об'єднання селян у кооперативи сприятиме ефективній реалізації ресурсного потенціалу сільського господарства при збереженні робочих місць, соціальному розвитку сільських територій. Поряд зі зміцненням фермерства та крупнотоварного приватного виробництва необхідно розвивати кооперативний рух на селі, який має стати важливим фундаментом структурної перебудови сільського господарства.

Сьогодні державна підтримка діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів здійснюється за допомогою комплексу урядових програм та заходів, спрямованих на зростання ефективності та дохідності сільськогосподарського виробництва. Проте не вирішеними залишаються ще ряд питань, пов'язаних із формуванням інституційно-правової бази діяльності кооперативних організацій, їх фінансовою та науковою підтримкою, кадровим та інформаційно-консультаційним забезпеченням. Зазначені недоліки державного регулювання значно уповільнюють темпи розвитку кооперативного руху в аграрному секторі економіки країни та вказують на необхідність пошуку нових, більш ефективних напрямів державної підтримки кооперативних організацій.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть та стисло охарактеризуйте особливості аграрного виробництва в незалежній Україні.
2. Назвіть основні проблеми функціонування і розвитку СОК в Україні.
3. Які економічні чинники негативно впливають на розвиток СОК в Україні?
4. Яка нормативноправова база гарантує жінкам рівні права і рівні можливості, у тому числі в розвитку СОК в Україні?
5. Перелічіть основні напрями державної політики у сфері розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації на сучасному етапі.
6. Які методи державної підтримки галузі економіки є адміністративними, а які економічними?
7. Назвіть основні форми прямої і непрямой державної фінансової підтримки.
8. З якою метою розробляються державні цільові програми?
9. З яких джерел можуть фінансуватися регіональні цільові програми?
10. Хто є головним розпорядником бюджетних коштів та відповідальним виконавцем (центрального і нижчого рівнів) бюджетних програм з державної підтримки СОК?
11. Назвіть причини, через які сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам може бути відмовлено у виділенні бюджетних коштів.

Тема 6. Роль сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в розвитку сільських територій України

1. Основні соціально-економічні проблеми розвитку українського села

2. Роль сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в розвитку села

1. Основні соціально-економічні проблеми розвитку українського села

Ефективне сільськогосподарське виробництво є основою забезпечення продовольчої безпеки держави, задоволення населення країни високоякісними продуктами харчування в достатній кількості та різного асортименту. Нинішня аграрна структура, за якої збільшується концентрація земель агрохолдингів, які спеціалізуються на вирощуванні високорентабельних та монокультур переважно зернової та олійної груп, а виробництвом трудомісткої плодоовочевої та м'ясо-молочної продукції займаються дрібні особисті селянські господарства та фермери, є незбалансованою. Сільськогосподарська концентрація в такому вигляді не передбачає соціальний розвиток села, створення нових робочих місць, зниження цін на продукти харчування.

У зв'язку із цим в Україні прийнята і реалізовується згадана вже «Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року», затверджена Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» від 19 вересня 2007 р. №1158.

Основною метою програми є забезпечення життєздатності сільського господарства, його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринку, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності.

Програма визначає найгострішими проблемами села відсутність мотивації до праці, бідність, зниження демографічно відтворювального і трудового потенціалу села, трудова міграція, безробіття, занепад соціальної інфраструктури, поглиблення демографічної кризи та відмирання сіл. Загрозливих масштабів набула деіндустріалізація сільського господарства.

Складна економічна і соціальна ситуація на селі зумовлена:

- невідповідністю програм реформування економіки сільського господарства і результатів їх виконання визначеним соціальним пріоритетам;
- невизнанням при формуванні бюджетної політики об'єктивної нерівності умов відтворення сільськогосподарського виробництва порівняно з іншими галузями і сферами діяльності, що спричинено сезонністю виробництва, залежністю від природнокліматичних умов, тривалістю виробничих циклів і відповідно уповільненим оборотом капіталу;
- незадовільним законодавчим забезпеченням та захистом прав власності селян на землю і майно;
- недостатнім рівнем фінансової підтримки сільськогосподарського виробництва та соціальної сфери села;
- недостатнім стимулюванням впровадження інноваційних технологій та інвестицій в агропромислове виробництво;
- відсутністю паритетних економічних відносин між аграрним сектором та іншими галузями економіки;
- недостатнім рівнем державної підтримки облаштування сільських територій;
- передачею об'єктів соціальної сфери сільськогосподарських підприємств до державної та комунальної власності без належного фінансування їх утримання;
- відсутністю умов для підвищення рівня продуктивної зайнятості, створення додаткових робочих місць у сільській місцевості та підвищення рівня доходів;
- недостатнім рівнем розвитку інфраструктури аграрного ринку, тінізацією та монополізацією каналів реалізації сільськогосподарської продукції;
- проведенням неефективної державної політики щодо створення умов для розвитку кооперативних та інших некомерційних об'єднань сільськогосподарських товаровиробників у сфері заготівлі, переробки,

реалізації продукції та фінансового і транспортного обслуговування товарних потоків;

- відсутністю інформаційного забезпечення сільського населення з питань господарювання в ринкових умовах.

Основними завданнями програми визначені такі:

- створення організаційно правових та соціально-економічних умов для комплексного розвитку сільських територій, наближення та вирівнювання умов життєдіяльності міського та сільського населення;

- підвищення рівня ефективної зайнятості, посилення мотивації сільського населення до розвитку підприємництва в сільській місцевості як основної умови підвищення рівня життя населення;

- підтримка конкурентоспроможності аграрного сектору в умовах інтеграції України у світовий економічний простір;

- подолання стихійності та тінізації аграрного ринку;

- створення екологічно безпечних умов для життєдіяльності населення, збереження навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, особливо земель сільськогосподарського призначення.

Щодо сільськогосподарської кооперації, зокрема обслуговуючої, програма передбачає:

а) у сфері розвитку підприємництва, розв'язання проблем зайнятості на селі:

- стимулювання розвитку обслуговуючих кооперативів та інших об'єднань;

б) у сфері побутового обслуговування сільського населення:

- формування збалансованої мережі підприємств побутового обслуговування, організацію обслуговуючих кооперативів, надання підтримки малому підприємству, збереження існуючих та створення нових робочих місць;

- організацію обслуговуючих кооперативів, забезпечення підготовки кадрів для підприємств побутового обслуговування відповідно до потреб розвитку сфери обслуговування на селі, підвищення професійно-кваліфікаційного рівня працівників підприємств зазначеної сфери;

в) у сфері розвитку тваринництва:

- сприяння концентрації виробництва продукції тваринництва в особистих селянських господарствах шляхом формування кооперативних об'єднань з метою одержання високоякісної сировини та безпечної для здоров'я людини тваринницької продукції, розширення заготівельної інфраструктури, підвищення товарності продукції тваринництва;

- сприяти розвитку комбікормової промисловості на кооперативних засадах та створенню культурних пасовищ;

г) у сфері матеріальнотехнічних ресурсів та послуг:

- розвивати фірмовий технічний сервіс у гарантійний та післягарантійний період експлуатації сільськогосподарської техніки за участю заводів виробників та постачальників, забезпечити формування ринкової інфраструктури технічного сервісу, зокрема на кооперативних засадах;

д) у сфері формування і розвитку інфраструктури аграрного ринку:

- законодавче забезпечення діяльності оптових сільськогосподарських ринків як підприємств, зокрема кооперативних, що продовжують технологічний ланцюг виробництва і збуту сільськогосподарської продукції, з визначенням відповідного коду в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України (ЄДРПОУ), а також як суб'єктів господарської діяльності, що обслуговують сільськогосподарських товаровиробників і не мають на меті отримання доходів;

- державну підтримку формування кооперативних каналів збуту сільськогосподарської продукції, передусім для дрібних сільськогосподарських товаровиробників, як основи створення

сприятливого конкурентного середовища у сфері відносин розподілу, альтернативи посередницьких комерційних каналів;

- сприяння процесам кооперації, особливо за участю дрібних сільськогосподарських товаровиробників, з боку державних органів управління аграрним сектором шляхом виділення в їх структурі спеціальних підрозділів з функціями координації розвитку виробничої і обслуговуючої кооперації та інспектування ідентичності сільськогосподарських кооперативів, їх об'єднань з урахуванням кооперативних принципів та відповідно до актів законодавства;

- поліпшення матеріально-технічної бази обслуговуючих кооперативів;

- надання обслуговуючим кооперативам пільгових кредитів за схемами, що застосовуються для сільськогосподарських товаровиробників;

- створення умов для формування прозорих каналів просування продукції від виробника до споживача;

- ознайомлення сільськогосподарських товаровиробників з перевагами кооперативних та інших видів реалізації сільськогосподарської продукції, продуктів її переробки;

е) у напрямі розвитку організаційно правових форм господарювання:

- створення рівних умов для ефективного функціонування господарств усіх форм власності, а також стимулювання об'єднання товаровиробників як у виробничій, так і в обслуговуючій сфері, що сприятиме посиленню їх конкурентоспроможності;

- сприяння розвитку обслуговуючої кооперації сільськогосподарських товаровиробників, створення сприятливих умов для формування та реєстрації неприбуткових сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів;

- організаційної і фінансової підтримки створення кооперативних формувань сільськогосподарських товаровиробників;

– стимулювання участі переробних та інших підприємств агропромислового комплексу, а також споживчих товариств у формуванні кооперативних організацій на засадах асоційованого членства.

На жаль, фінансування заходів у рамках даної програми, зокрема розвитку обслуговуючих кооперативів, перебуває на доволі низькому рівні. Без комплексної підтримки кооперації на селі з боку держави неможливо побудувати дієву кооперативну систему. З цією метою в Україні розробляється та активно обговорюється ініціатива соціально-економічного розвитку «Рідне село», спрямована якраз на підтримку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації.

2. Роль сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в розвитку села

Проголосивши 2012й р. Міжнародним роком кооперативів під гаслом «Кооперативні підприємства будують кращий світ» Генеральна Асамблея ООН підкреслила внесок кооперативів у соціальноекономічний розвиток, зокрема їх вплив на зниження рівня бідності, насамперед серед сільського населення, створення робочих місць та соціальну інтеграцію, досягнення Цілей розвитку тисячоліття. ООН закликала уряди держав членів до сприяння формуванню та зростанню кооперативів серед окремих осіб та установ для вирішення спільних економічних потреб і соціальноекономічних прав і можливостей.

Кооперація відіграє помітну роль в економіці різних країн світу. У кооперативи, які діють у різних секторах економіки, в усьому світі об'єднано майже 1 млрд. осіб, тобто сьома частина населення планети. Кооперативи активно розвиваються в понад 100 країнах і за оцінками експертів вони створили понад 100 млн робочих місць.

Державичлени ЄС, США, Канада та деякі інші країни розв'язали проблему збуту продукції, вирощеної фермерами, шляхом підтримки створення ними прозорої постачальницької, заготівельно-збутової

інфраструктури на засадах кооперації та її інтеграції з торгівлею, підприємствами харчової і переробної промисловості.

У країнах Західної Європи кооперативи виробляють до 50% продукції харчової промисловості. В ЄС через кооперативи реалізується 60% товарної продукції аграрного сектору, у скандинавських країнах — 80%, в Японії та Китаї — 90%. У Європі кооперація забезпечує основні канали збуту продукції, а саме: у Скандинавії — 70%, у Нідерландах — 65%, у Німеччині, Франції — 52–55% (у першу чергу, кооперуються дрібні виробники молока, овочів, фруктів). У Канаді насамперед кооперуються виробники зерна.

Як свідчить зарубіжний та вітчизняний досвід діяльності сільськогосподарської кооперації, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи відіграють важливу роль у розвитку сільської місцевості, а саме:

1. Ведуть до стабільного процвітання сільськогосподарських товаровиробників. Завдяки збільшенню прибутку, отриманого за рахунок кооперативу, у виробників з'являється як мотивація, так і необхідні засоби для розвитку виробництва. Забезпечення матеріальнотехнічними ресурсами і надання послуг кооперативів сприяє зростанню продуктивності в аграрному секторі. Завдяки послугам, які надають обслуговуючі кооперативи, сільськогосподарські товаровиробники можуть реалізовувати вироблену ними продукцію за більш вигідними цінами і знижувати витрати на виробництво. У міру того, як кооператив посилює свої позиції на ринку, члени кооперативів будуть отримувати все більше переваг.

2. Забезпечують зростання продуктивності праці. У процесі реструктуризації сільськогосподарських підприємств створення сільськогосподарських кооперативів робить можливим підтримання цілого комплексу виробничої інфраструктури і робить його доступним для всіх новостворених сільськогосподарських підприємств. Обслуговуючий кооператив може надавати дрібним власникам послуги, яких вони потребують, стати з'єднувальною ланкою між ними і ринковою економікою, що дозволяє значно підвищувати продуктивність праці та отримувати

стабільний дохід. Кооперативи допомагають виробникам сільськогосподарської продукції протистояти комерційним структурам, які є посередниками в ланцюгу виробництва та збуту сільськогосподарської продукції.

3. Сприяють плавному та ефективному протіканню процесу реструктуризації сільськогосподарського сектору. На відміну від переробних підприємств, які часто працюють не на повну потужність, кооперативи можуть покладатися на своїх членів, які одночасно є їх клієнтами і власниками. Члени кооперативу не лише беруть зобов'язання з постачання виробленої ними продукції в кооператив, вони зацікавлені в цьому. Тому кооператив може спрогнозувати обсяг діяльності та задіяти своє обладнання на повну потужність.

Члени об'єднання сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів «Господар Підгір'я» Сторожинецького району Чернівецької області створили перше в Україні кооперативне молокопереробне підприємство, яке має назавжди вирішити проблему зі збутом молока в цьому районі. Починання кооператорів отримало фінансову підтримку від партнерів — Міжнародної благодійної організації «Добробут громад» (HeiferUkraine), Чернівецької обласної та районної (Сторожинецький район) рад.

Донедавна продукт можна було здавати лише на Чернівецький молокозавод — єдине діюче в області переробне підприємство, на якому, за словами селян, могли без попередження занизити ціну, затримати виплати за здане молоко, відмовитися приймати продукт від господарських корів через зниження обсягів виробництва. Селяни возили молоко на базар або згодовували його худобі.

Власниками нового підприємства стали члени трьох СОК, тобто по над 700 селян. На заводі планують за зміну переробляти до 12 т молока, випускати з нього молоко пастеризоване, кефір, сир, тверді сичужні та м'які розсільні сири, сметану, вершкове масло. Сировинну базу забезпечить найбільше в області поголів'я корів району — майже 11 тис. Молоко також

доставлятиметься із сусідніх Вижницького та Глибоцького районів. Для забезпечення регулярного постачання сировини «Господарі Підгір'я» планують створити мережу молокоприймальних пунктів і тим самим забезпечити селян стабільним ринком збуту. Кооперативне молокопереробне підприємство забезпечуватиме бюджетну сферу: дитячі садки, школи, лікарні. Розвиток кооперативів уже позначився на житті селян, які почали купувати худобу, тримати більше поголів'я — по три-чотири у дворі. За рахунок молока деякі господарі заробляють до трьох тисяч гривень на місяць.

4. Ведуть до оптимального використання виробничих потужностей. Завдяки послугам зі зберігання та переробки продукції, сільськогосподарські товаровиробники мають можливість реалізовувати продукцію на стабільних умовах. Кооператив може виступити на ринок з більш вигідною пропозицією, ніж кожен окремий виробник, що врівноважує сили між виробниками, переробниками та закупівельниками, які донедавна посідали домінуючі позиції. Кооператив — це система, яка з'єднує сільськогосподарських виробників з ринком і дозволяє їм адаптуватися до його вимог.

5. Забезпечують зайнятість, соціальну захищеність та інтеграцію селян. Для незаможних об'єднання в кооперативи є можливістю забезпечити себе роботою, отримувати стабільний заробіток, задовольнити свої потреби в навчанні, розвитку соціального капіталу в тій місцевості, де проживають. На міжнародному рівні сільськогосподарські кооперативи також визначаються як елемент самодопомоги, особливо в часи агресивних методів формування ринкової економіки, коли селяни часто залишаються незахищеними. Жодна організаційноправова форма виробників, приватних структур не зацікавлена настільки, як кооперативи, сприяти розвитку соціального капіталу на тих територіях, де розвивається ця структура.

6. Сприяють розвитку сфери послуг на селі. У світі особливого значення набувають сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, ощадні каси, спілки взаємодопомоги. У сільській місцевості немає розвиненої сфери

банківських, касових послуг. Тільки кооперативні структури можуть вирішити цю проблему.

7. Сприяють процесу екологізації сільськогосподарського виробництва та сталого розвитку сільських територій. СОК у своїй діяльності здатні ефективно вирішувати питання пов'язані із формуванням позитивного екологічного іміджу цих підприємств, високих стандартів якості та безпечності продукції та підвищенням рівня обізнаності населення шляхом розвитку органічного виробництва, сприяння щодо доступу до новітніх екологічно безпечних та ресурсозберігаючих технологій, полегшення процесу сертифікації виробників (в тому числі екологічної), забезпечення доступу до фінансування, наприклад для зменшення хімізації виробництва та вирішення вже існуючих проблем.

За належної державної підтримки та законодавчого забезпечення СОК спроможні відіграти суттєву роль у досягненні стратегічної мети державної аграрної політики — розвиток сільських територій і розв'язання економічних, соціальних та екологічних проблем на селі.

Аналізуючи роль сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в розвитку села, слід також звернути увагу на гендерні аспекти цього процесу. Проблема гендерної рівності є дуже актуальною як для аграрної галузі взагалі, так і для СОК зокрема, оскільки аграрне виробництво залишається однією з галузей народного господарства, де широко використовується праця жінок.

Оскільки СОК сприяють зростанню продуктивності праці виробників сільськогосподарської продукції, створенню нових робочих місць, розвитку сфери послуг на селі, забезпечують соціальну захищеність та інтеграцію селян, одним із основних бенефіціантів успішного розвитку СОК є жінки, зокрема фермери або малі підприємці, які завдяки кооперативам отримують можливість встояти в умовах маскулінічних, суто чоловічих жорстких правил поведінки та гри, що сформувалися в складних економічних реаліях України.

Ураховуючи соціальну орієнтованість СОК слід відзначити, що за кордонний досвід свідчить про їх високу роль у забезпеченні сталого розвитку сільських територій одним з компонентів якого є екологічна складова. Наразі в Україні цей напрямок лише набирає своєї актуальності. Водночас можна відзначити, що дедалі ця складова діяльності кооперативів має тенденцію до подальшого розширення та за умови належної правової, інформаційної та фінансової підтримки може стати одним з основних чинників сталості та конкурентоздатності самих СОК.

В Україні вже існують приклади успішної діяльності СОК щодо розвитку екологічної складової сталого розвитку. Так, серед переможців Всеукраїнського конкурсу «Органік2011», який проводився Федерацією органічного руху України, в номінації «Найкраще підприємство оператор збуту дикоросів у відповідності з органічними стандартами» відзначено СОК «Чиста флора» із села Спас Коломийського району, що на Івано-Франківщині. У 2012 р. Житомирську облдержадміністрацію визнано переможницею в номінації «Найкраща регіональна підтримка органічного сільського господарства» за виконання інноваційного навчального проекту «Інформаційне забезпечення створення сільськогосподарського кооперативу з виробництва та реалізації органічної продукції в Житомирській області».

Усвідомлення необхідності впровадження нових технологій, у тому числі енерго та ресурсозберігаючих знайшло своє відображення в тому, що на п'ятнадцятій сільськогосподарській виставці «Фермер України — 2012», яка відбувалась 11–13 жовтня 2012 р. в Києві було окремо винесено питання круглого столу «Сільськогосподарська кооперація та альтернативні види енергетики».

СОК як організації, які контролюються своїми членами, мають всі необхідні передумови для розвитку підприємництва, що передбачає швидке освоєння передових технологій, підвищення якості товарів і послуг. Саме в кооперативах як демократичних організаціях за ви значенням, жінки мають реальну можливість бути обраними в органи управління кооперативного

підприємства, долаючи, тим самим, гендерний дисбаланс у процесі прийняття рішень у сфері кооперації.

Відродження і розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні є складною соціально-економічною проблемою. Але вона має й багато інших аспектів: організаційний, фінансово-економічний, психологічний, юридичний і навіть політичний. Вирішення цієї проблеми неможливе без чіткого розуміння суті та принципів кооперативних організацій, розбудови кооперації на селі як складової аграрної політики держави, створення відповідної законодавчої бази і здійснення необхідних організаційних заходів.

Розвиток сільськогосподарської кооперації в Україні дозволить використовувати переваги великого товарного виробництва і враховувати інтереси сільських товаровиробників, сприяючи відродженню селянина як господаря виробництва, реального власника засобів виробництва і виробленої ним продукції і, як результат, розвитку сільських територій України.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть та стисло охарактеризуйте фактори, що зумовлюють складну соціально-економічну ситуацію в українському селі.
2. Яку роль можуть відігравати СОК у сфері формування і розвитку інфраструктури аграрного ринку?
3. Яку роль можуть відігравати СОК у формуванні та розвитку організаційно-правових форм господарювання?
4. У чому полягає провідна роль сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у розвитку сільської місцевості?
5. Яку роль можуть відігравати СОК у сфері зайнятості та соціального захисту селян?
6. Яку роль можуть відіграти СОК в утвердженні гендерної рівності на селі?

Тема 1. Базові принципи та засади створення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу.

1. Організаційні засади створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів

2. Правові аспекти створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів

1. Організаційні засади створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів

Базовими законами, що регулюють створення і функціонування СОК, є закони України «Про сільськогосподарську кооперацію» та «Про кооперацію». Важливою передумовою формування і успішної діяльності обслуговуючих кооперативів є територіальна концентрація сільськогосподарських товаровиробників, а обов'язковою умовою початку розробки проекту організації кооперативу має бути їх ініціатива та зацікавленість.

Важливе значення має також підтримка становлення кооперативу з боку органів державного управління та сільськогосподарських громадських об'єднань. Конкретна робота зі створення кооперативу може здійснюватися лише за наявності лідера, який може його очолити.

Загальні умови створення СОК:

- кооператив створюється його засновниками на добровільних засадах.
- засновниками кооперативу можуть бути громадяни України та юридичні особи, зареєстровані в установленому порядку в Україні;
- рішення про створення кооперативу приймається його установчими зборами;
- чисельність членів кооперативу не може бути меншою ніж три особи.

Створення СОК потребує відповіді на ключові питання:

- існування реальної потреби у створенні СОК;
- спроможності кооперативу поліпшити ситуацію, що склалася;
- визначення потенційного обсягу операцій з надання послуг;
- наявності лідера, спроможного реалізувати задум про створення кооперативу;
- обсягу необхідних фінансових і матеріальних ресурсів;
- можливості майбутніх членівклієнтів зробити відповідні внески на створення матеріальнотехнічної бази кооперативу і участі в його діяльності.

У разі позитивних відповідей на ці питання, а також після вивчення інших особливостей створення і діяльності конкретного кооперативу, ініціатори можуть приймати рішення про доцільність створення СОК.

Оскільки специфічною і найхарактернішою рисою СОК є те, що його члени поєднують в одній особі співвласника кооперативного підприємства його клієнта, дані ознаки мають важливе стимулююче значення, сприяють орієнтації інтересів учасників кооперативного підприємства, насамперед на пошук економічної вигоди у групових діях.

На організаційному етапі створення СОК відбувається:

- 1) формування ініціативної групи;
- 2) підготовка та підписання протоколу про наміри;
- 3) розробка проекту СОК;
- 4) розробка бізнес-плану;
- 5) розробка статуту та внутрішніх документів;
- 6) підготовка та проведення установчих зборів;
- 7) сплата вступних та пайових внесків.

1. Формування ініціативної групи зі створення СОК. Ініціативною групою є колектив сільськогосподарських товаровиробників, об'єднаний ідеєю створення кооперативу з метою розв'язання спільної для всіх проблеми або проблем в їх господарській діяльності.

Головним завданням ініціативної групи є окреслення кола спільних проблем, визначення виду чи видів діяльності кооперативу, розробка проекту

та техніко-економічного обґрунтування його діяльності, статуту, проведення установчих зборів та здійснення державної реєстрації кооперативу.

Склад ініціативної групи має бути однорідним, а потреби майбутніх членів кооперативу — однаковими, спорідненими. У кооператив можуть об'єднуватись виробники різних форм власності, але різниця в обсягах операцій, що вони здійснюватимуть за допомогою кооперативу, не має бути дуже великою.

Ініціативну групу має очолити людина, яка вже стимулювала в собі ідею створення кооперативу і готова стати його керівником. Без лідера, спроможного належним чином організувати роботу кооперативу, важко розраховувати на його успішну діяльність, тому майбутній або майбутня керівник має вміти планувати, організовувати, керувати, контролювати діяльність кооперативу, знати основи підприємництва, мати достатній досвід роботи в сільськогосподарській сфері, вміти працювати з людьми, користуватися їхньою довірою.

2. Підготовка та підписання протоколу про наміри. Першим документом, який приймається ініціативною групою після обговорення ідеї створення кооперативу, як правило, є протокол про наміри. Протокол приймається на зборах ініціативної групи і скріплюється підписами її членів.

Протокол про наміри має містити:

- положення щодо зобов'язань учасників стосовно створення кооперативу;
- максимально точне визначення пропонованого виду діяльності кооперативу на основі спільних для членів ініціативної групи потреб;
- терміни реалізації намірів зі створення СОК та виконання певних підготовчих етапів;
- порядок роботи та організації ініціативної групи.

3. Розробка проекту кооперативу. Проект створення та діяльності кооперативу (письмовий документ, в якому викладена сутність ідеї конкретного кооперативу) розробляється ініціативною групою.

Проект СОК містить:

- цілі, завдання, види діяльності кооперативу;
- оцінку можливостей потенційних членів СОК у формуванні його матеріальної бази;
- аналіз ситуації та визначення пріоритетів;
- визначення оптимальних розмірів вступного та пайових внесків;
- визначення оптимального виду діяльності кооперативу.

Розробка проекту, а за можливості ще й проведення SWOT-аналізу дає змогу оцінити реалістичність ідеї кооперативу ще до її втілення в життя. Розробка проекту є також способом навчання і розвитку особистих управлінських якостей майбутніх членів кооперативу, набуття ними досвіду оцінювання умов конкуренції, засобів просування продукції на ринок, фінансового планування, використання переваг СОК.

Під час розробки проекту кооперативу його розробники, як правило, спираються:

- на власний досвід практичної діяльності;
- результати обговорення ідеї кооперативу з його майбутніми членами;
- результати соціологічних та маркетингових досліджень;
- SWOT-аналіз (аналіз сильних і слабких сторін, можливостей та перешкод);
- досвід діючих сільськогосподарських кооперативів;
- поради практиків, науковців, експертів, профільних неурядових організацій;
- публікації в пресі, інформаційні та рекламні матеріали;
- інформацію, отриману на виставкових заходах, семінарах та конференціях;
- тематичну наукову та довідкову літературу.

Роботу над проектом СОК завершують до дати проведення установчих зборів кооперативу, на засіданні яких проект затверджується.

4. Розробка бізнес-плану. Виключно важливе значення для становлення і ефективного функціонування кооперативного підприємства має базовий бізнес-план кооперативу. З цього документа починає втілюватися в життя сама ідея створення кооперативу. Базовий бізнес-план складається на термін більше ніж один рік (найкраще до п'яти років). Такий підхід відповідає сучасним європейським поглядам на планування діяльності сільськогосподарських підприємств, де панують середньострокові кошториси, розраховані на 5–10 років.

Бізнес-план — це техніко-економічне обґрунтування діяльності підприємства в ринкових умовах, програма його діяльності, яке містить детальний опис підприємства, середовища, в якому воно діє, а також системи управління, необхідної для досягнення поставленої мети.

Метою розробки бізнес-плану має бути, насамперед, переконання ініціативною групою, що створює кооператив, майбутніх клієнтів власників кооперативу, його кредиторів, постачальників, покупців, інших ділових партнерів, державних органів, суспільства в цілому в економічній доцільності існування такої кооперативної організації, реальності ідеї її створення і нормального функціонування, конкурентоздатності і платоспроможності, корисності суспільству та безпечності для довкілля.

До бізнес-плану СОК рекомендується включити такі розділи:

1. Загальні відомості про кооператив: адреса і реквізити кооперативу, концепція (призначення) кооперативу, цілі і завдання; анотація бізнес-плану (стислі висновки); характеристика відносин власності.

2. Маркетинговий план кооперативу: загальна стратегія ринкової діяльності; товарна політика; результати вивчення ринку (споживачі, маркетингові канали, конкуренти); ринкові прогнози.

3. Організація і управління: план виробництва (надання послуг); технологічні аспекти; будівлі й устаткування; машини і обладнання; найманий персонал; облік і звітність; юридичні особливості підприємства.

4. Фінансовий план кооперативу: звіт про доходи і збитки; рух коштів; баланс підприємства; розрахунок межі беззбитковості; про грама інвестування; оцінка ризику і страхування.

Якісно складений бізнес-план створення кооперативу може одночасно виконувати роль його техніко-економічного обґрунтування. Складання такого плану має завершитися визначенням найефективнішого напрямку використання ресурсів майбутнього СОК для досягнення його мети.

5. *Розробка статуту та внутрішніх документів.* Статут є основним документом кооперативу (детальніше в підрозділі 3.1.2. даного семінару). Статут сільськогосподарського кооперативу розробляється відповідно до вимог ст. 8 Закону України «Про кооперацію». Примірні статuti сільськогосподарських кооперативів розробляються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної аграрної політики. Статут має бути досить жорстким, чітким і передбачати достатньо обмежень, щоб уникати порушень. Положення, які можуть часто змінюватися, зазначаються в правилах внутрішньогосподарської діяльності кооперативу.

Правила внутрішньогосподарської діяльності СОК є нормативним документом кооперативу, що встановлює механізм та способи реалізації положень статуту кооперативу з урахуванням особливостей його господарської діяльності. Правила внутрішньогосподарської діяльності, як і статут, затверджуються рішенням загальних зборів кооперативу.

Згідно зі ст. 8 Закону України про сільськогосподарську кооперацію, правила внутрішньогосподарської діяльності СОК мають містити такі відомості:

- порядок організації надання послуг членам кооперативу відповідно до переліку видів його діяльності, визначеного статутом;
- вимоги стосовно документального оформлення зобов'язань членів кооперативу перед кооперативом щодо участі в його господарській діяльності;

- механізм визначення розміру додаткового паю кожного члена кооперативу та його сплати, загальної частки пайових внесків асоційованих членів у пайовому фонді кооперативу, розміру та нарахування кооперативних виплат у розрізі видів діяльності кооперативу;

- вимоги щодо ціноутворення та фінансових відносин.

Зазначені правила можуть містити й інші пов'язані з особливостями діяльності кооперативу положення, що не суперечать вимогам законодавства.

Члени кооперативу зобов'язані виконувати правила внутрішньогосподарської діяльності.

Примірні правила внутрішньогосподарської діяльності СОК розробляються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної аграрної політики.

6. Підготовка та проведення установчих зборів. Установчим зборам (має передувати інтенсивне й ґрунтовне обговорення самої ідеї створення кооперативу. Проекти статуту та установчого договору заздалегідь передаються учасникам установчих зборів та обговорюються під час попередніх зборів.

В установчому договорі констатується згода засновників створити СОК та уточнюються їх пайові внески. Щодо решти питань установчий договір посилається на статут.

Організаційний комітет направляє всім потенційним членам кооперативу запрошення на установчі збори із зазначенням порядку денного. Під час проведення зборів необхідно чітко дотримуватись порядку денного, що сприяє створенню атмосфери відкритості і кооперативної демократії. Насамперед збори мають заслухати звіт організаційного комітету. Після цього обговорюється і затверджується статут кооперативу, його назва, обираються керівні органи СОК.

Обрання установчими зборами керівних органів кооперативу — вирішальний момент у процедурі його заснування. Під час обрання керівних органів кооперативу, відповідно до чинного законодавства слід

дотримуватися принципу рівних прав та рівних можливостей жінок і чоловіків.

7. Сплата вступних та пайових внесків. Після проведення установчих загальних зборів наступним кроком є його державна реєстрація і сплата вступних і пайових внесків членів. Вступні внески, як правило, вносяться у грошовому виразі на тимчасовий розрахунковий рахунок для покриття витрат на створення і реєстрацію кооперативу.

Якщо члени роблять внесок у натуральному вираженні, складається оціночний акт, який підтверджує реальну вартість майна або інших активів, які вносяться. Акт надається незалежною експертною комісією і додається до статуту. Після проведення державної реєстрації кооперативу подальша сплата здійснюється відповідно до графіка, затвердженого кооперативом. Як правило, це зазначається у правилах внутрішньогосподарської діяльності або в установчому договорі. Зазвичай, ті особи, що не внесли навіть частини паю, не мають статусу членів кооперативу, а член СОК, який не виконує своїх зобов'язань, має бути виключеним із кооперативу. Завданням лідера (керівника) є забезпечення своєчасного внесення паїв та дотримання фінансової дисципліни.

2. Правові аспекти створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів

Державна реєстрація кооперативу здійснюється в порядку, передбаченому для державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, і проводиться відповідно до вимог Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» від 15 травня 2003 р.

Кооператив вважається створеним і набуває прав юридичної особи з дня його державної реєстрації. Для того щоб зареєструвати кооператив, слід виконати низку послідовних кроків.

1. Погодження з реєстраційним органом найменування кооперативу.

Найменування кооперативу має відповідати вимогам наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Вимог щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу» від 5 березня 2012 №368/5, а саме: містити інформацію про його організаційноправову форму та назву, не бути тотожним найменуванню іншої юридичної особи, має бути викладене державною мовою (за наявності також і англійською). Кооператив може мати, крім повного найменування, скорочену назву. При написанні найменування кооперативу в установчих документах (статут, протокол установчих зборів) та при заповненні реєстраційної картки використовуються великі літери українського алфавіту.

Правильне написання: СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ ОБСЛУГОВУЮЧИЙ КООПЕРАТИВ «ЗЕРНО», скорочена назва СОК «ЗЕРНО».

Неправильне написання: Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Зерно», скорочена назва СОК «Зерно».

Оскільки згідно зі ст. 27 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців» однією з підстав від мови у проведенні державної реєстрації юридичної особи є «наявність в Єдиному державному реєстрі найменування, яке тотожне найменуванню юридичної особи, яка має намір зареєструватися», перед підготовкою та нотаріальним завіренням статутних документів необхідно звернутись до державного реєстратора відповідної райдержадміністрації із заявою про резервування найменування кооперативу.

Процедуру резервування найменування застосовують у разі, якщо:

1) у засновників є сумнів щодо унікальності найменування юридичної особи;

2) засновники знають, що найменування унікальне, проте у зв'язку із тривалістю реєстрації зростає ймовірність використання цього найменування третіми особами.

Перевірити наявність тотожного найменування кооперативу можна також завітавши на вебсторінку Державного підприємства «Інформаційно-ресурсний центр», на якому міститься інформація з Єдиного державного реєстру щодо юридичних осіб, органів державної влади і органів місцевого самоврядування як юридичних осіб, а також інформація щодо фізичних осіб-підприємців. За допомогою пошукової системи зазначеної вебсторінки (розділ «Пошук в ЄДР») можна отримати інформацію щодо наявності або відсутності найменувань тотожних найменуванню новостворюваного кооперативу (перед початком пошуку слід ознайомитись з умовами пошуку в ЄДР і погодитись з ними, оскільки лише за цієї умови виникає рядок пошуку).

2. Підготовка статуту кооперативу

Статут є основним правовим документом, який регулює діяльність кооперативу. Статут сільськогосподарського кооперативу є специфічною формою правового регулювання суспільних відносин, що зумовлено особливостями таких кооперативів. Ця специфіка виявляється в тому, що статут є внутрішньо-кооперативним нормативним актом, тобто сфера його правового впливу поширюється, в основному, на внутрішні відносини в кооперативі, які виникають і вдосконалюються у зв'язку зі здійсненням кооперативом своєї виробничо-господарської та іншої діяльності.

Внутрішньо-кооперативні відносини мають місце тільки між членами цього кооперативу. Відносини, в які вступають члени кооперативу як громадяни, здійснюючи свої конституційні права і обов'язки, не підпадають під дію статуту кооперативу. Що ж до зовнішніх відносин, то статут встановлює лише можливість вступу кооперативу в такі відносини, визначає їх основні принципи (право вступати в договірні відносини, бути суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності тощо).

Статут сільськогосподарського кооперативу є не стільки правоутворювальним, скільки праворегулювальним актом. Саме в цьому виявляється така його специфічна ознака, як універсальність — регулювання ним не якогось певного виду відносин, а всього спектру внутрішньокооперативних відносин: земельних, трудових, майнових, організаційно-господарських, встановлення основних принципів зовнішніх відносин. У цьому полягає також істотна відмінність статуту від інших нормативних актів, як державних, так і кооперативних.

Під час розробки статуту кооперативу можна користуватись наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 26 червня 2003 р. №191 «Про затвердження примірних статутів сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу» з обов'язковим урахуванням змін у чинному законодавстві та поточної ситуації.

Крім того, на момент підготовки даного семінару здійснюється розробка та узгодження нового примірного статуту СОК. Нова редакція буде доступна на офіційній вебсторінці Міністерства аграрної політики та продовольства України (<http://www.minagro.kiev.ua/>).

У статуті визначаються:

- найменування кооперативу та його місцезнаходження;
- предмет і мета діяльності;
- порядок вступу до кооперативу і виходу з нього;
- порядок визначення розміру та внесення вступного внеску і паю;
- склад засновників кооперативу;
- права і обов'язки членів кооперативу;
- органи управління, порядок їх формування і компетенція;
- формування неподільного та інших фондів;
- форми трудової участі та оплати праці членів виробничого кооперативу та форми господарської участі членів обслуговуючого кооперативу;

– розподіл доходів кооперативу; співвідношення між кооперативними виплатами і виплатами на паї; умови реорганізації та ліквідації кооперативу.

До статуту можуть включатися й інші положення, пов'язані з особливостями діяльності кооперативу, що не суперечать законодавству України.

Будучи основним правовим документом, який регулює діяльність кооперативу, статут водночас не має на меті врегулювання всіх відносин, які є предметом його правової регламентації. Для цього приймаються інші внутрішньокооперативні акти, наприклад: Правила внутрішнього розпорядку, Правила внутрішньогосподарської діяльності, Положення про оплату праці тощо. Статут служить правовою базою для прийняття зазначених локальних актів, положення яких мають відповідати статуту і не суперечити йому. Таке явище можна назвати принципом «статутної правотворчості» кооперативу.

Статут кооперативу приймається засновниками на установчих зборах, зміни та доповнення до нього вносяться загальними зборами його членів як найвищим органом управління. Повідомлення про зміни та доповнення до статуту надсилаються до органу, що зареєстрував кооператив, у тижневий термін з часу їх внесення.

3. Проведення установчих зборів засновників СОК

Установчі збори із створення кооперативу скликаються у строк, визначений ініціативною групою (робочою комісією).

На порядок денний зборів виносяться такі основні питання:

1. Про створення СОК та затвердження його статуту.
2. Вибори голови та органів управління кооперативу.
3. Призначення відповідального за державну реєстрацію кооперативу.
4. Визначення та затвердження юридичної адреси кооперативу.

На установчих зборах також можуть бути прийняті рішення щодо розміру вступних внесків і обов'язкових майнових паїв. За необхідності можуть встановлюватися обмеження на розмір додаткових паїв; розмірів

неподільного і пайового фондів та необхідності створення інших фондів; розміру рентних платежів (орендної плати) за передані кооперативу в користування земельні частки (земельні ділянки); схвалення угод, укладених засновниками кооперативу до його створення; оцінки майна, внесеного до пайового фонду кооперативу його членами; інших питань.

Установчі збори визнаються правомочними, якщо в їх роботі бере участь більше ніж половина загальної чисельності осіб, що подали заяви про вступ до кооперативу. За відсутності кворуму повторні збори скликаються протягом наступних двох тижнів, а в разі їх неправомочності кооператив не вважається створеним. Рішення приймаються простою більшістю голосів присутніх на зборах членів кооперативу. Голосування здійснюється за принципом: один член кооперативу — один голос.

Рішення установчих зборів оформляється протоколом, який підписують головуючий/головуюча та секретар зборів. У протоколі зазначаються особи, які брали участь в установчих зборах:

- для фізичної особи: прізвище, ім'я та по батькові, паспортні дані (для осіб без громадянства, які постійно проживають в Україні, — дані документа, який його замінює);

- для юридичної особи: прізвище, ім'я та по батькові уповноваженого представника юридичної особи, дані про державну реєстрацію, виписка або витяг з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, документ, що підтверджує його повноваження.

Дані про фізичну особу засвідчуються її особистим підписом, а про юридичну особу — підписом її уповноваженого представника.

Чисельність членів кооперативу не може бути меншою ніж три особи. При створенні кооперативу складається список членів та наявності асоційованих членів кооперативу, який затверджується загальними зборами.

4. Нотаріальне посвідчення статуту кооперативу.

Вимоги до документів, що подаються для вчинення нотаріальної дії:

- нотаріуси не приймають для вчинення нотаріальних дій документи, які не відповідають вимогам законодавства, мають підчистки або дописки, закреслені слова чи інші незастережені виправлення, документи, тексти яких неможливо прочитати внаслідок пошкодження, а також документи, написані олівцем; дописки, закреслені слова чи інші виправлення, які є в документах, що подаються для вчинення нотаріальних дій, повинні бути застережені підписом відповідної посадової особи і печаткою установи, підприємства або організації чи особи, яка видала документ; при цьому виправлення повинні бути зроблені таким чином, щоб можна було прочитати як виправлене, так і помилково написане, а потім виправлене чи закреслене;

- не приймаються порвані документи та документи, викладені на двох і більше окремих аркушах, якщо аркуші не з'єднані у спосіб, що унеможлиблює їх роз'єднання без порушення цілісності, не пронумеровані і не скріплені підписом відповідної посадової особи та печаткою юридичної особи, яка видала документ;

- у разі якщо документи, що посвідчуються, видаються або засвідчуються, викладені на двох і більше окремих аркушах, вони повинні бути з'єднані у спосіб, що унеможлиблює їх роз'єднання без порушення їх цілісності, з проставлянням печатки нотаріуса і зазначенням кількості скріплених аркушів.

5. Підготовка пакету документів, необхідного для державної реєстрації.

Державна реєстрація кооперативу потребує підготовки передбаченого Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» пакету документів.

Для проведення державної реєстрації кооперативу слід підготувати такі документи:

- заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації юридичної особи;

- примірник оригіналу (ксерокопію, нотаріально засвідчену копію) рішення засновників або уповноваженого ними органу про створення юридичної особи у випадках, передбачених законом;
- два примірники установчих документів (у разі подання електронних документів — один примірник);
- документ, що засвідчує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації юридичної особи. У разі подання електронних документів для проведення державної реєстрації юридичної особи підтвердженням внесення плати за проведення державної реєстрації юридичної особи є примірник електронного розрахункового документа, засвідченого електронним цифровим підписом;
- інформацію з документами, що підтверджують структуру власності засновників — юридичних осіб, яка дає змогу встановити фізичних осіб — власників істотної участі цих юридичних осіб.

Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців щодо проведення електронної реєстрації»» (набув чинності 14 серпня 2011 р.) запроваджено можливість подання державному реєстратору документів в електронному вигляді для проведення державної реєстрації юридичної особи або фізичної особи-підприємця.

Інформацію стосовно формування та відправки електронних документів державному реєстратору (нормативна база, необхідна документація, програмне забезпечення, перелік Акредитованих центрів сертифікації ключів електронного цифрового підпису) та впровадження норм вищезазначеного закону розміщено в розділі «Електронна реєстрація» на вебсторінці Державного підприємства «Інформаційно-ресурсний центр».

Порядок подання електронних документів державному реєстратору запроваджений Наказом Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку подання та обігу електронних документів державному реєстратору» від 19 серпня 2011 р. №2010/5.

6. Державна реєстрація кооперативу в органах державної реєстрації юридичних осіб

Для проведення державної реєстрації кооперативу засновник (засновники) або уповноважена ними особа повинні особисто подати державному реєстратору (надіслати поштовим відправленням з описом укладення або в разі подання електронних документів подати опис, що містить відомості про надіслані електронні документи, в електронній формі) підготовлений пакет документів.

Якщо документи для проведення державної реєстрації кооперативу подаються засновником юридичної особи, державному реєстратору додатково пред'являється його паспорт. Якщо ці документи подаються особою, уповноваженою засновником (засновниками) юридичної особи, державному реєстратору додатково пред'являється її паспорт та надається документ, що засвідчує її повноваження, або в разі подання електронних документів документ, що засвідчує повноваження цієї особи, який в електронній формі залучається до пакету документів.

Державному реєстратору забороняється вимагати додаткові документи для проведення державної реєстрації юридичної особи, якщо вони не передбачені законом.

Документи, які подані для проведення державної реєстрації кооперативу, приймаються за описом, копія якого в день надходження документів видається (надсилається поштовим відправленням) засновнику або уповноваженій ним особі з відміткою про дату надходження документів. Дата надходження документів для проведення державної реєстрації юридичної особи вноситься до журналу обліку реєстраційних дій.

За проведення державної реєстрації юридичної особи справляється реєстраційний збір у розмірі десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, який зараховується до місцевого бюджету за місцезнаходженням юридичної особи (реквізити слід уточнити у державного реєстратора). Документом, що підтверджує внесення реєстраційного збору, є копія

квитанції, виданої банком, або копія платіжного доручення з відміткою банку.

У разі подання електронних документів підтвердженням внесення реєстраційного збору є примірник електронного розрахункового документа, засвідченого електронним цифровим підписом.

За відсутності підстав для відмови у проведенні державної реєстрації юридичної особи, державний реєстратор повинен внести до реєстраційної картки на проведення державної реєстрації юридичної особи ідентифікаційний код відповідно до вимог Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) та внести до Єдиного державного реєстру запис про проведення державної реєстрації юридичної особи на підставі відомостей цієї реєстраційної картки. Дата внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації юридичної особи є датою державної реєстрації юридичної особи.

Строк державної реєстрації юридичної особи не повинен перевищувати три робочих дні з дати надходження документів для проведення державної реєстрації юридичної особи.

Не пізніше ніж на наступний робочий день з дати державної реєстрації юридичної особи державним реєстратором видається (надсилається поштовим відправленням) засновнику або уповноваженій ним особі один примірник оригіналу установчих документів з відміткою державного реєстратора про проведення державної реєстрації юридичної особи та виписка з Єдиного державного реєстру.

7. Взяття кооперативу на облік в органах державної статистики.

Для взяття кооперативу на облік в органах статистики необхідно мати такі документи:

- заяву встановленого зразка (береться в обласному управлінні статистики);
- оригінал статуту;

- свідоцтво про державну реєстрацію та його нотаріально засвідчена копію;
- ксерокопії паспортів та довідок про присвоєння ідентифікаційних номерів засновників;
- квитанцію про сплату реєстраційного збору.

Під час отримання довідки з ЄДРПОУ особливу увагу необхідно звернути на правильне присвоєння коду та назви організаційно-правової форми кооперативу за Класифікатором організаційно-правових форм господарювання (КОПФГ). Має бути присвоєний код 350 «Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив».

Для подальшої реєстрації кооперативу необхідно 8 копій довідок з ЄДРПОУ. Оплачувати всі копії не обов'язково, оскільки деякі районні відділи статистики проводять засвідчення своїх довідок безкоштовно.

8. Взяття на облік кооперативу як платника податків у державних податкових органах.

Взяття на облік кооперативу як платника податків здійснюється згідно з «Порядком обліку платників податків і зборів», затвердженим наказом Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку обліку платників податків і зборів» від 9 грудня 2011 р. №1588.

Готуючись до взяття кооперативу на облік у державних податкових органах слід пам'ятати, що:

- облік платників податків є одним із способів податкового контролю;
- взяттю на облік або реєстрації в органах державної податкової служби підлягають усі платники податків незалежно від наявності обов'язку щодо сплати того або іншого податку та збору;
- платник податків зобов'язаний стати на облік у відповідних органах державної податкової служби за основним та неосновним місцем обліку, повідомляти про всі об'єкти оподаткування і об'єкти, пов'язані з

оподаткуванням, органи державної податкової служби за місцезнаходженням таких об'єктів.

Взяття на облік за основним місцем обліку юридичних осіб та їх відокремлених підрозділів як платників податків та зборів в органах державної податкової служби здійснюється після:

- внесення відомостей про них до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців (далі — Єдиний державний реєстр) згідно із законом;
- присвоєння кодів за ЄДРПОУ для юридичних осіб та їх відокремлених підрозділів, для яких законом встановлені особливості їх державної реєстрації та які не включаються до Єдиного державного реєстру.

Для взяття на облік платник податків юридична особа подає до органу державної податкової служби такі документи:

- заяву встановленого зразка за ф. № 1ОПП;
- виписку або витяг з Єдиного державного реєстру, якщо заявником є юридична особа, яка включається до Єдиного державного реєстру;
- копію свідоцтва про державну реєстрацію, якщо заявником є юридична особа, для якої законом установлені особливості її державної реєстрації та яка не включається до Єдиного державного реєстру;
- копію документа, що підтверджує присвоєння коду за ЄДРПОУ.

Дані заяви за ф. № 1ОПП мають бути достовірними, відповідати відомостям Єдиного державного реєстру для платників податків, які включаються до цього реєстру. З метою підтвердження достовірності відомостей про юридичну особу, указаних у заяві, до неї може бути додано оригінал чи копію виписки із Єдиного державного реєстру.

Після взяття платника податків на облік за основним місцем обліку орган державної податкової служби формує довідку про взяття на облік платника податків за ф. № 4ОПП. Така довідка надсилається платнику податків наступного робочого дня з дня взяття на облік. За згодою платника податків не пізніше ніж на наступний робочий день після взяття його на

облік така довідка може бути видана платнику податків чи уповноваженій особі платника податків в органі державної податкової служби.

9. Взяття на облік кооперативу як страхувальника в органах Пенсійного фонду України.

Взяття на облік юридичних осіб здійснюється управліннями Пенсійного фонду України в районах, містах і районах у містах (далі - органи Пенсійного фонду) за місцезнаходженням юридичної особи на підставі відомостей з реєстраційної картки на проведення державної реєстрації юридичної особи, наданих державним реєстратором згідно із Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», не пізніше ніж на наступний робочий день з дня отримання зазначених відомостей органами Пенсійного фонду.

До органу Пенсійного фонду подаються такі документи:

- заява встановленого зразка;
- нотаріально засвідчена копія свідоцтва про державну реєстрацію;
- копія довідки з ЄДРПОУ, засвідчена нотаріально або органом, який її видав.

Повідомлення про взяття на облік юридичної особи або фізичної особипідприємця як платника єдиного внеску безоплатно надсилається платнику поштою з повідомленням про вручення наступного робочого дня з дня взяття на облік в органі Пенсійного фонду за встановленою формою.

10. Виготовлення печатки

Згідно з наказом Міністерства внутрішніх справ України (МВС) №5 «Про визнання таким, що втратив чинність, наказу МВС від 11.01.99 № 7» від 11 січня 2011 р. (вступив в дію 21 лютого 2011 р.), на виготовлення печаток не потрібно отримувати дозвіл у дозвільній системі.

11. Відкриття розрахункового рахунку кооперативу в банківських установах

Суб'єкти господарювання мають право відкривати рахунки для забезпечення своєї господарської діяльності і власних потреб у будь-яких

банках України відповідно до власного вибору, крім випадків, коли банк не має можливості прийняти на банківське обслуговування або якщо така відмова допускається законом або банківськими правилами.

Якщо суб'єкт господарювання не має в цьому банку рахунків, то відкриття йому поточного рахунку здійснюється в такому порядку.

Особи (особа), які (яка) від імені суб'єкта господарювання відкривають поточний рахунок, мають:

- пред'явити паспорт або інший документ, що посвідчує особу.

Представники юридичних осіб мають також пред'явити документи, що підтверджують їх повноваження. Фізичні особи резиденти додатково пред'являють документ, виданий відповідним органом державної податкової служби, що засвідчує їх реєстрацію в Державному реєстрі фізичних осіб платників податків;

- подати документи (копії документів, засвідчені в установленому порядку).

На підставі вищезазначених документів уповноважений працівник банку здійснює ідентифікацію клієнта та осіб, уповноважених розпоряджатися поточним рахунком. Між банком і клієнтом укладається в письмовій формі договір банківського рахунку.

Якщо юридична особа не має рахунку в банку, то для відкриття їй поточного рахунку потрібно подати такі документи:

- заяву про відкриття поточного рахунку встановленого зразка, підписану керівником юридичної особи або іншою уповноваженою на це особою;
- копію належним чином зареєстрованого установчого документа (статуту/засновницького договору/ установчого акта/ положення), засвідчену органом, який здійснив реєстрацію, або нотаріально;
- копію довідки про внесення юридичної особи до ЄДРПОУ, засвідчену органом, що видав довідку, або нотаріально чи підписом уповноваженого працівника банку;

- копію документа, що підтверджує взяття юридичної особи на облік в органі державної податкової служби, засвідчену органом, що видав документ, або нотаріально чи підписом уповноваженого працівника банку;

- картку із зразками підписів і відбитка печатки встановленого зразка, засвідчену нотаріально або організацією, якій клієнт адміністративно підпорядкований, в установленому порядку (до картки включаються зразки підписів осіб, яким відповідно до законодавства України або установчих документів юридичної особи надано право розпорядження рахунком та підписання розрахункових документів).

Юридична особа, яка використовує найману працю і відповідно до законодавства України є платником єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування додатково до вищезазначеного в цьому пункті переліку документів має подати копію документа, що підтверджує взяття юридичної особи на облік в органі Пенсійного фонду України.

Інформацію про те, що юридична особа не використовує найману працю і не є платником єдиного внеску, клієнт зобов'язаний зазначити в заяві про відкриття поточного рахунку в рядку «Додаткова інформація».

Копії документів для відкриття рахунків мають бути засвідчені в установленому законодавством України порядку. Уповноважений працівник банку має право засвідчувати своїм підписом копії документів, які подаються для відкриття рахунків, якщо клієнт надав оригінали цих документів.

Документи, подані клієнтом для відкриття рахунків, мають бути чинними та містити достовірну інформацію на час їх подання до банку. За наявності в банку підтвердженої інформації про те, що будь-який з поданих документів є нечинним, банк відмовляє особі у відкритті рахунку.

СОК створюються і функціонують на основі Законів України «Про сільськогосподарську кооперацію» та «Про кооперацію». На підготовчому етапі створення кооперативу членам ініціативної групи слід здійснити ряд організаційних кроків, головним результатом яких має стати матеріальне

оформлення ідеї кооперативу у вигляді його установчих документів та керівних органів.

Державна реєстрація кооперативу потребує від членів ініціативної групи знання сучасного кооперативного законодавства України, ретельної підготовки пакету необхідних документів, злагоджених і по слідовних дій під час постановки СОК на облік у відповідних державних органах (податкових, статистики, Пенсійного фонду).

Питання для самоконтролю

1. Що є головним завданням ініціативної групи зі створення СОК?
2. Ким затверджуються правила внутрішньогосподарської діяльності кооперативу?
3. У який спосіб можна перевірити наявність тотожного найменування кооперативу?
4. У чому полягає істотна відмінність статуту від інших нормативних актів, як державних, так і кооперативних?
5. Хто уповноважений вносити зміни і доповнення до статуту кооперативу?
6. Якою є мінімальна чисельність членів кооперативу?
7. У який спосіб можна забезпечити принцип гендерної рівності під час створення СОК та подальшої його діяльності?
8. Де можна отримати інформацію стосовно формування та відправки електронних документів державному реєстратору?
9. Що є датою державної реєстрації юридичної особи (кооперативу)?
10. Який код має бути присвоєний СОК за Класифікатором організаційно-правових форм господарювання (КОПФГ)?
11. Після внесення до яких державних реєстрів здійснюється взяття на облік кооперативу як платника податків?

12. Ким здійснюється взяття на облік кооперативу як страхувальника?

Тема 2. Маркетинг, облік та фінанси в сільськогосподарському обслуговуючому кооперативі

1. Майно, фонди та дохід сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу
2. Земельні відносини в сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах
3. Особливості організації та ведення бухгалтерського обліку в сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах
4. Маркетинг в сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах

1. Майно, фонди та дохід сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу

СОК може мати у власності майно, відокремлене від майна своїх членів. Для забезпечення статутної діяльності кооператив у порядку, передбаченому його статутом, формує пайовий, резервний, неподільний, спеціальний та інші фонди. Основними обов'язковими фондами СОК, визначеними законодавством, є:

1. Пайовий фонд, який формується за рахунок паїв (у тому числі додаткових) членів та асоційованих членів кооперативу. Розміри пайових внесків до кооперативу встановлюються в рівних частинах і/або пропорційно очікуваній участі члена кооперативу в його господарській діяльності. Пай кожного члена кооперативу формується за рахунок разового внеску або часток протягом певного періоду. Пай може вноситись майновими внесками, які оцінюються і обліковуються у грошовій формі.

2. Неподільний фонд створюється в обов'язковому порядку і формується за рахунок вступних внесків та відрахувань від доходу

кооперативу. Пайові внески членів кооперативу до цього фонду не включаються. Неподільний фонд не може бути роз поділений між членами кооперативу, крім випадків, передбачених законом. Порядок формування, розміри відрахувань до неподільного фонду частини доходу визначається статутом кооперативу або правилами внутрішньої господарської діяльності кооперативу.

Крім того, за рішенням уповноваженого органу кооперативу, можуть бути створені:

1. *Резервний фонд* — створюється за рахунок відрахувань від доходу кооперативу, перерозподілу неподільного фонду, пожертвувань, безповоротної фінансової допомоги та за рахунок інших незаборонених законом надходжень для покриття можливих втрат (збитків) кооперативу. При цьому пожертви, благодійні внески, гранти, фінансова допомога, які внесені в кооператив із цільовим призначенням, яке не є покриттям збитків, не можуть бути занесені до резервного фонду.

2. *Спеціальний фонд* — створюється за рахунок цільових внесків членів кооперативу та інших передбачених законом надходжень для забезпечення його статутної діяльності і використовується за рішенням органів управління кооперативу. Спеціальний фонд, як правило, створюється для реалізації окремих програм (проектів) кооперативу і на інші цілі не використовується. Спеціальний фонд створюється за рішенням загальних зборів. При цьому розробляється та затверджується Положення про порядок формування та використання коштів спеціального фонду.

Розмір паю члена кооперативу залежить від фактичного його внеску до пайового фонду. Паї, у тому числі резервного і спеціального фондів, є персоніфікованими, і у сумі визначають загальну частку кожного члена кооперативу в майні кооперативу.

У разі виходу або виключення з кооперативу фізична чи юридична особа має право на одержання своєї загальної частки натурою, грошми або (за бажанням) цінними паперами відповідно до їх вартості на момент виходу,

а земельної ділянки — у натурі. Строк та інші умови одержання членом кооперативу своєї загальної частки встановлюються статутом кооперативу, при цьому строк одержання зазначеної частки не може перевищувати двох років, а відлік його розпочинається з 1 січня року, що настає з моменту виходу або виключення з кооперативу.

Право власності членів кооперативу — фізичних осіб на свою загальну частку успадковується. (ст. 21 Закону України «Про кооперацію».)

Відповідно до ст. 16 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», у разі виходу, виключення з кооперативу чи ліквідації кооперативу, фізична чи юридична особа, яка внесла свій майновий пай у кооператив у формі земельної ділянки, отримує свій майновий пай виключно у формі земельної ділянки, тобто в натурі (на місцевості). У разі ліквідації кооперативу, майновий пай у формі земельної ділянки не може бути використаний для виплати заробітної плати працівникам, виконання зобов'язань перед бюджетом, банками та іншими кредиторами.

Строк та інші умови одержання членом кооперативу своєї загальної частки встановлюються статутом кооперативу, при цьому за дію чим законодавством строк одержання зазначеної частки не може перевищувати двох років, а відлік його розпочинається з 1 січня року, що настає з моменту виходу або виключення з кооперативу. Право власності членів кооперативу — фізичних осіб на свою загальну частку є спадковим.

Слід звертати увагу на відповідну норму Закону України «Про кооперацію» (ст. 27 (2)), яка вказує, що члени кооперативу відповідають за зобов'язаннями кооперативу в межах внесеного ними паю, якщо інше не передбачено статутом кооперативу.

Водночас Податковим Кодексом України, п.п. 97.4.5., передбачено, що особою, відповідальною за погашення грошових зобов'язань чи податкового боргу, коли це стосується кооперативів, кредитних спілок або інших колективних господарств, є їх члени (пайовики) солідарно.

Відповідно до ст. 29 Закону України «Про кооперацію», у разі ліквідації кооперативу, майно, що залишилося після задоволення всіх вимог кредиторів кооперативу, здійснення виплат членам кооперативу паїв та виплат на паї, кооперативних виплат, оплати праці, розрахунків з кооперативним об'єднанням, членом якого він є, розподіляється між членами кооперативу в порядку, визначеному статутом. Майно неподільного фонду не підлягає поділу між його членами і передається за рішенням ліквідаційної комісії іншій (іншим) кооперативній організації (кооперативним організаціям). При цьому в рішенні повинні бути ви значені напрями використання зазначеного майна.

Основними джерелами формування майна власних коштів СОК є:

- вступні внески членів кооперативу;
- пайові внески членів кооперативу;
- доходи, які кооператив отримує від основної діяльності (надання послуг);
- доходи від розміщення коштів у банках;
- доходи від продажу акцій, інших цінних паперів;
- кошти, що надходять від створених кооперативом підприємств організацій;
- інші надходження, незаборонені законом.

Основним та найреальнішим джерелом формування майна кооперативу є активи, внесені до пайового фонду. Вони можуть бути майном, майновими правами та/або грошми.

Вступні внески сплачуються членами СОК у порядку, встановленому статутом, та зараховуються до неподільного фонду кооперативу.

Пайовий внесок члена СОК формується з його паю та додаткових паїв. Порядок визначення розміру пайового внеску кожного члена кооперативу визначається пропорційно до його участі в господарській діяльності кооперативу відповідно до запланованого обсягу і вартості послуг, що надаються кооперативом.

Вступний внесок — грошовий чи інший майновий неповоротний внесок, який зобов'язана сплатити особа в разі вступу до кооперативної організації.

Пай — майновий поворотний внесок члена (асоційованого члена) кооперативу у створення та розвиток кооперативу, який здійснюється шляхом передачі кооперативу майна, у тому числі грошей, майнових прав, а також земельної ділянки.

Додатковий пай — добровільний грошовий чи інший майновий поворотний внесок члена (асоційованого члена) кооперативу понад пай у пайовому фонді кооперативу.

Асоційовані члени СОК здійснюють пайові внески в розмірі, визначеному статутом цього кооперативу. При цьому вступні внески ними не сплачуються.

У період завершення врегулювання майнових відносин на селі в окремих регіонах України все ще збереглася реальна можливість за лучити частину майна, яке залишилось після реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств (КСП), для формування матеріально-технічної бази СОК.

Як показала практика, процес створення СОК та формування його матеріально-технічної бази на основі майнових паїв є досить складним, і без кваліфікованої консультаційної допомоги, розробленого практичного механізму, належного юридичного і економічного супроводу сільським громадам самотійно цю проблему не вирішити.

Під час формування матеріально-технічної бази ряду сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів були застосовані та відпрацьовані на практиці різні механізми залучення майна спільної власності громадян, а саме:

- передача майна в довготермінову оренду;
- продаж майна кооперативу на виплату (рекомендований термін розстрочення платежу — 2–8 років);

- передача майна в довготермінову оренду з правом викупу;
- передача майна в користування;
- передача майна до пайового фонду кооперативу.

Головною умовою юридично обґрунтованої та законної передачі майна СОК за будь-якою із зазначених схем є завершення процесу оформлення права власності на майно, що перебуває у спільній частковій власності колишніх членів КСП. Кваліфіковану допомогу з даних питань можуть надати сільськогосподарські дорадчі служби, мережа яких на сьогодні покриває всю територію України.

Дохід кооперативу формується з надходжень від господарської діяльності після покриття матеріальних і прирівняних до них витрат та витрат на оплату праці найманих працівників.

Дохід СОК може формуватися за рахунок:

- надходжень від його членів та інших отримувачів послуг кооперативу у вигляді оплати за надані послуги у процесі їх господарської діяльності з надання певних видів послуг, заготівлі, переробки, постачання сільськогосподарської продукції;
- коштів або майна, які надходять у вигляді пасивних доходів;
- субсидій (дотацій), отриманих з державного та/або місцевих бюджетів для підтримки СОК, державних цільових фондів або в межах технічної чи благодійної, у тому числі гуманітарної, допомоги;
- інших не заборонених законодавством надходжень.

Надходження, одержані СОК від збуту (продажу) сільськогосподарської продукції за дорученням членів цього кооперативу, не є його доходами.

Фінансовим результатом господарської діяльності (чистим доходом) кооперативу є різниця між доходами кооперативу від господарської діяльності та витратами на її провадження.

Після виконання зобов'язань СОК та відшкодування збитків за ми нулі періоди залишок фінансового результату господарської діяльності

кооперативу розподіляється загальними зборами у вигляді відрахувань до фондів кооперативу, кооперативних виплат його членам та нарахувань на паї членам кооперативу (з врахуванням існуючих обмежень), у тому числі асоційованим.

2. Земельні відносини в сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах

Серед об'єктів права власності сільськогосподарського кооперативу особливе місце належить землі (земельним ділянкам). Вона є особливим природним об'єктом, посідає домінуюче місце в складі єдиного природного комплексу. Сучасна теорія земельного права розглядає землю як особливий вид нерухомості.

На даний момент земельні відносини в сільськогосподарських кооперативах на законодавчому рівні врегульовано все ще недостатньо. Земельний кодекс України 2001 р. не виділив окремо цього важливого суб'єкта аграрного землекористування, що справедливо можна віднести до одного з істотних його недоліків.

У ст. 9 нової редакції Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» зазначено, що право власності на землю та право користування земельною ділянкою набуваються СОК відповідно до Земельного кодексу України та зберігаються за ним у разі входження до складу кооперативного об'єднання.

У системі відносин у сільськогосподарських кооперативах земельні відносини є базовими, тому їх чітка законодавча регламентація має важливе значення. При цьому слід урахувувати такі специфічні ознаки сільськогосподарських кооперативів, як:

- ведення сільськогосподарської діяльності (з використанням земель сільськогосподарського призначення як основного засобу виробництва) або обслуговування її потреб;
- перебування, як правило, у сільській місцевості;

- задоволення потреб переважно сільського населення.

Право власності на землі сільськогосподарських кооперативів може виникати різними юридичними способами, а саме:

- шляхом внесення до відповідного фонду кооперативу земельних ділянок членами кооперативу;
- придбання земельних ділянок за договорами купівлі-продажу, дарування, міни та за іншими цивільно-правовими угодами.

Оренда землі — це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідної орендареві для проведення підприємницької та інших видів діяльності.

Об'єктами оренди є земельні ділянки, що перебувають у власності громадян, юридичних осіб, комунальній або державній власності. Орендодавцями земельних ділянок є громадяни та юридичні особи, у власності яких перебувають земельні ділянки, або уповноважені ними особи. Орендарями земельних ділянок є юридичні або фізичні особи, яким на підставі договору оренди належить право володіння і користування земельною ділянкою.

Договір оренди землі укладається в письмовій формі і за бажанням однієї зі сторін може бути посвідчений нотаріально. Набуває чинності договір після його державної реєстрації. Строк дії договору оренди землі визначається за згодою сторін, але не може перевищувати 50 років. Типова форма договору оренди землі затверджується Кабінетом Міністрів України.

Ст. 15 Закону України «Про оренду землі» визначає істотні умови договору оренди земельної ділянки:

- об'єкт оренди (місце розташування та розмір земельної ділянки);
- строк дії договору оренди;
- орендну плату із зазначенням її розміру, індексації, форм платежу, строків, порядку її внесення і перегляду та відповідальності за її несплату;
- умови використання та цільове призначення земельної ділянки;
- умови збереження стану об'єкта оренди;

- умови і строки передачі земельної ділянки орендарю;
- умови повернення земельної ділянки орендодавцеві;
- існуючі обмеження (обтяження) щодо використання земельної ділянки;
- сторону, яка несе ризик випадкового пошкодження об'єкта оренди;
- відповідальність сторін;
- умови передачі в заставу та внесення до статутного фонду права оренди земельної ділянки.

Відсутність у договорі оренди землі однієї із вищезазначених істотних умов є підставою для відмови в державній реєстрації договору оренди, а також для визнання договору недійсним відповідно до закону. За згодою сторін у договорі оренди землі можуть зазначати ся інші умови, зокрема якісний стан земельних угідь, порядок виконання зобов'язань сторін, порядок страхування об'єкта оренди, по рядок відшкодування витрат на здійснення заходів щодо охорони і поліпшення об'єкта оренди, проведення меліоративних робіт, а також обставини, що можуть вплинути на зміну або припинення дії до говору оренди, тощо.

Невід'ємною частиною договору оренди землі є:

- план або схема земельної ділянки, яка передається в оренду;
- кадастровий план земельної ділянки з відображенням обмежень (обтяжень) у її використанні та встановлених земельних сервітутів;
- акт визначення меж земельної ділянки в натурі (на місцевості);
- акт приймання-передачі об'єкта оренди;
- проект відведення земельної ділянки у разі його розроблення згідно із законом.

Власник земельного паю (земельної ділянки, одержаної внаслідок паювання) має право передати цей пай частково сільськогосподарському кооперативу, а частково залишити його у своїй приватній власності, будучи членом кооперативу.

У разі виходу, виключення з кооперативу чи ліквідації кооперативу, фізична чи юридична особа, яка внесла свій майновий пай у кооператив у формі земельної ділянки, отримує свій майновий пай виключно у формі земельної ділянки, тобто в натурі (на місцевості). У разі ліквідації кооперативу, майновий пай у формі земельної ділянки не може бути використаний для виплати заробітної плати працівникам, виконання зобов'язань перед бюджетом, банками та іншими кредиторами.

3. Особливості організації та ведення бухгалтерського обліку в сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах

Розвиток СОК у період формування сучасного ринкового середовища в агропродовольчому секторі вимагає постійного вдосконалення системи менеджменту та, відповідно, окремих його підсистем, особливо таких як облік, контроль та аналіз. Враховуючи це, перед СОК постає проблема у створенні максимально ефективної та надійної системи бухгалтерського обліку.

Проблема полягає в тому, що перед головою/виконавчим директором та головним бухгалтером кооперативу існує низка варіантів відображення господарських процесів в обліку та звітності (метод нарахування амортизації, метод оцінки вибуття запасів, склад і перелік статей калькулювання собівартості послуг, метод розрахунку кооперативних виплат та виплат на паї тощо). Вдалий вибір того чи іншого способу відображення інформації в обліку є запорукою ефективного подальшого управління кооперативом.

Проведені дослідження організації бухгалтерського обліку та формування облікової політики в СОК дають підстави стверджувати, що в більшості кооперативів організація обліку та облікова політика потребують суттєвого поліпшення.

Основними проблемами у формуванні облікової політики кооперативів є:

- велика кількість нормативно-правових актів, які прямо чи опосередковано регулюють методику ведення бухгалтерського обліку;
- низький рівень автоматизації;
- відсутність галузевих рекомендацій та алгоритму формування облікової політики кооперативів.

У зв'язку з цим на даний час особливо актуальним є створення загального взірцевого алгоритму формування облікової політики кооперативів, розробка відповідних методичних рекомендацій з урахуванням особливостей організації господарської діяльності в СОК, участі в ній членів кооперативів, тощо.

Основним законодавчим актом у сфері організації бухгалтерського обліку є Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 р. № 996XIV, який набрав чинності 1 січня 2000 р. Дія цього закону поширюється на всіх юридичних осіб, створених відповідно до законодавства України, незалежно від їх організаційно-правових форм і форм власності, які зобов'язані вести бухгалтерський облік та подавати фінансову звітність згідно із законодавством.

Законом визначені основні правові засади регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в Україні відповідно до яких:

- регулювання питань методології бухгалтерського обліку та фінансової звітності здійснюється Міністерством фінансів України, яке затверджує національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку, інші нормативно-правові акти щодо ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності;
- міністерства, інші центральні органи виконавчої влади в межах своєї компетенції відповідно до галузевих особливостей розробляють на базі національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку методичні рекомендації щодо їх застосування;

– відповідальність за організацію бухгалтерського обліку та забезпечення фінансування фактів здійснення всіх господарських операцій у первинних документах, збереження оброблених документів, реєстрів і звітності протягом встановленого терміну, але не менше ніж три роки, несе власник (власники) або уповноважений орган (посадова особа), який здійснює керівництво підприємством відповідно до законодавства та установчих документів.

У рамках практичної імплементації норм Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», Міністерством фінансів України розроблені та затверджені національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку (далі — П(С)БО), інші нормативно-правові акти щодо ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, які є обов'язковими до виконання суб'єктами господарювання всіх форм власності.

Окрім зазначених національних стандартів наказом Міністерства фінансів України від 30 листопада 1999 р. № 291 затверджено «План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій», який є основою для проведення подвійного запису господарських операцій.

З метою забезпечення виконання норм Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», П(С)БО, інших нормативно-правових актів щодо ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, СОК зобов'язані, враховуючи специфіку організації своєї господарської діяльності, самостійно розробити, затвердити та забезпечити виконання основного внутрішньогосподарського розпорядчого документа «Положення про облікову політику».

Положення про облікову політику кооперативу є основним нормативно-правовим актом для головного бухгалтера кооперативу. У разі відсутності зазначеного положення бухгалтерський облік у кооперативі не може бути визнаний «задовільним».

За формою розпорядчий документ про облікову політику рекомендується оформлювати у вигляді наказу голови/виконавчого директора кооперативу, проект якого складає головний бухгалтер кооперативу. Під час розроблення Положення про облікову політику доцільно використовувати «Методичні рекомендації щодо складання розпорядчого документа про облікову політику підприємства» затверджені наказом Мінагрополітики України від 17 грудня 2007 р. №921.

Крім того, під час розроблення та впровадження в практичну діяльність кооперативу норм Положення про облікову політику рекомендується використовувати «Методичні рекомендації щодо документального оформлення та організації бухгалтерського обліку різних груп активів та пасивів кооперативу», які розроблені Міністерством аграрної політики України та рекомендовані для підприємств сфери підпорядкування Мінагрополітики.

Використання на практиці вищезазначених методичних рекомендацій забезпечує належну організацію документального оформлення та відображення в бухгалтерських записах всіх стандартних операцій господарської діяльності сільськогосподарських кооперативів.

Водночас зазначені рекомендації розроблені без урахування окремих особливостей організації господарської діяльності СОК. Однією з основних особливостей СОК є його специфічна статутна діяльність — «надання послуг» сільськогосподарським товаровиробникам, спрямованих на підвищення ефективності їх сільськогосподарської діяльності.

Послуги щодо заготівлі та збуту сільськогосподарської продукції надаються членам СОК на основі Договорудоручення, що потребує впровадження нестандартних рішень під час організації бухгалтерського обліку таких операцій.

Особливості бухгалтерського обліку надання кооперативом по слуг за договором дорученням можна проілюструвати на прикладі організації бухгалтерського обліку операцій з надання послуг щодо заготівлі та збуту

молока, які здійснюються СОК (у договорі дорученні кооператив позначається терміном «Повірений», а члени кооперативу або молокозавод (залежно від варіанта заготівлі та реалізації молока) — «Довіритель»).

У Повіреного, коли він/вона одержує від Довірителя гроші або матеріальні цінності (наприклад, молоко) на виконання зобов'язань згідно з договором-дорученням, доходів не виникає, оскільки згідно з п. 6.2 П(С)БО 15 «Дохід» не визнаються доходами надходження від інших осіб «... за договором комісії, агентським та іншим аналогічним до говором на користь комітента, принципала тощо» та ті, «що належать іншим особам» (п. 6.6).

Під час виконання Повіреним умов договору-доручення, наприклад, коли він перераховує кошти за молоко на особові рахунки членів кооперативу або видає їх через касу чи передає молоко покупцеві, ви трати в нього не виникають. Згідно з п.5 П(С)БО 16 «Витрати» «витрати відображаються в бухгалтерському обліку одночасно зі зменшенням активів або збільшенням зобов'язань», оскільки перераховані кошти не є активами (власністю) Повіреного, то й витрати відсутні.

Дохід у Повіреного з'являється тільки за фактом надання послуг, тобто при затвердженні звіту Довірителем або ж при підписанні акта виконаних робіт (п. 10 П(С)БО 15 «Дохід»), і дорівнюватиме вартості таких послуг (винагорода).

При одержанні грошей від Довірителя на виконання умов договору-доручення валового доходу у Повіреного не буде (останній абзац пп. 7.9.1 закону про прибуток). Продаж товарів за Договором доручення також не приведе до виникнення доходу, оскільки дані до говору «... не передбачають передачу права власності на такі товари» пп. 1.31 закону про прибуток.

Аналогічно не буде і валових витрат на суму витрат, понесених при виконанні договору-доручення, оскільки не виконується умова абзацу 3 пп. 11.2.1 закону про прибуток з урахуванням пп. 11.2.3 (відсутнє фактичне отримання результатів робіт (послуг), отже, відсутня подія для визначення

дати збільшення валових витрат). Відповідно пп. 7.9.2 закону про прибуток, повернення коштів, майна, передача майна за даними договорами також не буде підставою для виникнення валових витрат.

Відповідно умов договору-доручення Довіритель зобов'язаний відшкодувати Повіреному витрати на виконання доручення. Отже, якщо дане відшкодування передбачене в договорі дорученні (згідно з умовами пп. 11.2.3 закону про прибуток), то відшкодовані довірительом відповідно звіту витрати Повіреного не будуть ні доходами, ні витратами (пп. 11.2.1 закону про прибуток) як у податковому, так і в бухгалтерському обліку.

У Повіреного — платника єдиного податку, при надходженні коштів від Довірителя база для оподаткування також відсутня. Одержані кошти від Довірителя не є оплатою за придбані товари чи отримані послуги згідно з договором-дорученням, а отже не є виручкою від реалізації та не підлягають оподаткуванню єдиним податком. Об'єктом оподаткування єдиним податком буде отримана винагорода Повіреним за виконане завдання згідно з договором-дорученням, яка і буде виручкою від реалізації продукції (товарів, робіт, по слуг), бо є сумою фактично отриманою на розрахунковий рахунок чи до каси кооперативу за здійснення операцій з надання послуг за договором-дорученням.

На прикладі СОК «Велес» (юридична особа, що перейшла на спрощену систему оподаткування, обліку та звітності і самостійно обрала ставку єдиного податку в розмірі 10%) розглянемо два варіанти заготівлі та реалізації молока.

Перший варіант. Члени кооперативу укладають з кооперативом договір-доручення на надання кооперативом послуг щодо заготівлі та реалізації молока молокозаводу. Молоко на баланс кооператив не бере. Кількість, жирність та інші дані про молоко, отримане від кожного члена кооперативу протягом місяця, відображаються у відповідному журналі обліку надходження молока від населення. На основі даних журналу складається відомість за тиждень чи місяць (відповідно до умов договору-

доручення про термін розрахунків), яка є підставою для нарахування плати за здане молоко.

На виконання умов договору-доручення зі своїми членами кооператив має знайти споживача молока, якому і буде його постачати. Молокозавод перераховуватиме гроші за молоко на розрахунковий рахунок кооперативу, а кооператив, у свою чергу, видаватиме їх за здане молоко відповідно до відомостей. За свої послуги кооператив буде отримувати обумовлену суму винагороди, яка і буде його до ходом.

До Книги обліку доходів і витрат заносять суму комісійної винагороди, яку відображають у графі 3 «Сума виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)».

Другий варіант. Молокозавод укладає договір-доручення з СОК «Велес», яким доручає йому виконання операцій щодо заготівлі та передачі молока заводу. За даним договором кооператив молоко на баланс не бере, а отримує від довірителя тільки винагороду за виконані роботи по заготівлі молока.

У рамках договору-доручення Повірений одержує від Довірителя певну суму на придбання товарів (молока). Дана сума, як зазначалося вище, не підлягає обкладанню єдиним податком, оскільки вона не є для Повіреного виручкою. Аналітичний облік кількості, жирності та інших даних про молоко, отримане від населення, протягом місяця ведеться у відповідному журналі обліку надходження молока від населення, який видає молокозавод. Даний журнал передається молокозаводу і є підставою для проведення розрахунків з населенням за молоко (підтвердженням для Повіреного про проведenu роботу по за купівлі молока і витрачених на це коштів Довірителя).

У Книзі обліку доходів і витрат суму, перераховану Довірителем на придбання молока не відображають. Винагороду записують до графи 3 «Сума виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)».

Наприклад, СОК «Велес» зібрав у населення 15 680 л молока. Молоко завод купує його за ціною 1,00 грн/л. Отримавши молоко, молокозавод перераховує на розрахунковий рахунок кооперативу 15 680 грн, при цьому винагорода кооперативу становить 1% від вартості поставленого молока, тобто 156,80 грн.

Якщо СОК «Велес» отримав молоко від членів кооперативу (15 680 л) і реалізував його за ціною 1,00 грн/л молокозаводу, то він отримує на розрахунковий рахунок 15 680 грн, а винагорода кооперативу становить 1% від вартості реалізованого молока, тобто ті самі 156,80 грн.

В Україні СОК може надаватися державна фінансова підтримка (наприклад, у межах державних цільових програм). Передбачені державним бюджетом кошти кооперативи отримують згідно зі спеціальним Порядком, який щорічно має затверджуватись постановою Уряду.

На практиці СОК, отримуючи державну фінансову підтримку, беруть на себе велику відповідальність за цільове використання та правильне відображення руху бюджетних коштів на бухгалтерських рахунках кооперативу. Водночас на місцях відсутні методичні рекомендації щодо ведення бухгалтерського обліку руху таких коштів, у результаті чого виникає низка питань: до яких фондів кооперативу зараховувати кошти фінансової підтримки, який застосовувати механізм нарахування амортизації на придбані за бюджетні кошти основні засоби тощо.

Міністерством аграрної політики та продовольства України, ННЦ «Інститут аграрної економіки» УААН та Федерацією аудиторів, бухгалтерів і фінансистів АПК України розроблені «Методичні рекомендації з відображення в бухгалтерському обліку коштів державної фінансової підтримки підприємств АПК». Вони визначають порядок та особливості відображення в бухгалтерському обліку підприємств аграрного сектору економіки операцій з отримання бюджетних коштів, виділених за бюджетними програмами Міністерства аграрної політики України на

підтримку агропромислового виробництва та можуть бути адаптовані для бухгалтерського обліку бюджетних коштів у СОК.

Нижче наведені роз'яснення Консультаційного центру «Облік і фінанси АПК» на тему «Порядок бухгалтерського обліку фінансової допомоги сільськогосподарськими обслуговуючими кооперативами».

Пунктами 16–19 П(С)БО 15 «Дохід», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 29 листопада 1999 р. №290, встановлені такі критерії визнання або невизнання бюджетного фінансування доходом:

1. Цільове фінансування не визнається доходом доти, поки не існує підтвердження того, що воно буде отримане та підприємство виконає умови щодо такого фінансування.

Відповідно до цієї вимоги П(С)БО підприємство не може відобразити кошти бюджетного фінансування, як дохід звітного періоду, до прийняття рішення комісії про включення підприємства до реєстру (переліку) одержувачів коштів за бюджетною програмою і отримання коштів, а за бюджетними програмами, що передбачають цільове використання коштів, або конкретні умови — до того часу, поки не використає їх за цільовим призначенням (на цілі, передбачені бюджетною програмою) або не виконає передбаченої умови.

2. Отримане цільове фінансування визнається доходом протягом тих періодів, в яких були зазанані витрати, пов'язані з виконанням умов цільового фінансування.

Дана вимога П(С)БО стосується ситуації, коли підприємство отримує бюджетні кошти з вимогою використати їх на конкретні господарські потреби некапітального характеру, пов'язані з господарською діяльністю одержувача, які виникатимуть у підприємства протягом декількох звітних періодів.

У такому випадку отримані бюджетні кошти визнаватимуться доходом одержувача не відразу після надходження, а частинами. Наприклад: після зарахування бюджетного фінансування на поточний рахунок

підприємства-одержувача, відкритого в установі обслуговуючого банку, виконується бухгалтерська проводка: дебет субрахунка 311 «Поточні рахунки в національній валюті» — кредит рахунка 48 «Цільове фінансування та цільові надходження», відповідний аналітичний рахунок.

У кожному звітному періоді, протягом якого підприємство-одержувач зобов'язане виконувати умови, передбачені бюджетною програмою, виконується бухгалтерська проводка: дебет рахунка 48 «Цільове фінансування та цільові надходження» — кредит рахунка 71 «Інший операційний дохід», субрахунок 718 «Дохід від безоплатно одержаних оборотних активів» на витрачену у звітному періоді суму отриманого бюджетного фінансування.

3. Цільове фінансування капітальних інвестицій визнається доходом протягом періоду корисного використання відповідних об'єктів інвестування (основних засобів, нематеріальних активів тощо) пропорційно сумі нарахованої амортизації цих об'єктів.

Дана вимога П(С)БО стосується бюджетного фінансування витрат підприємства-одержувача бюджетних коштів на придбання (виготовлення) основних засобів. У цьому разі використана за цільовим призначенням сума бюджетного фінансування відображається бухгалтерською проводкою: дебет рахунка 48 «Цільове фінансування та цільові надходження» — кредит рахунка 69 «Доходи майбутніх періодів».

Із рахунку 69 «Доходи майбутніх періодів» списання здійснюється, починаючи із першого місяця нарахування амортизації на об'єкт основних засобів, щодо якого здійснювалося бюджетне фінансування. Списання відображають у складі доходів звітного періоду пропорційно нарахованій амортизації на такий об'єкт бухгалтерською проводкою: дебет рахунку 69 «Доходи майбутніх періодів» — кредит субрахунку 745 «Дохід від безоплатно одержаних активів».

4. Цільове фінансування для компенсації витрат (збитків), яких зазнало підприємство, та фінансування для надання підтримки підприємству

без установлення умов його витрачання на виконання в майбутньому певних заходів визнаються дебіторською заборгованістю з одночасним визнанням доходу.

Дана вимога П(С)БО стосується випадків, в яких держава, здійснюючи фінансування виробництва сільськогосподарської продукції, не висуває окремих вимог щодо напрямів використання отриманих коштів або не вимагає досягнення в майбутньому певних виробничих показників.

Після отримання від органів Держказначейства довідки про включення сільськогосподарського підприємства до реєстру одержувачів бюджетних коштів із зазначенням суми, виконується бухгалтерська проводка: дебет субрахунку 373 «Розрахунки за нарахованими доходами» — кредит субрахунку 718 «Дохід від безоплатно одержаних оборотних активів». При отриманні коштів на поточний рахунок підприємства-одержувача виконується бухгалтерська проводка: дебет субрахунку 311 «Поточні рахунки в національній валюті» — кредит субрахунку 373 «Розрахунки за нарахованими доходами».

У випадку коли підприємство не отримало зазначеної довідки від органів Держказначейства, після надходження бюджетних коштів на поточний рахунок виконується бухгалтерська проводка: дебет субрахунку 311 «Поточні рахунки в національній валюті» — кредит субрахунку 718 «Дохід від безоплатно одержаних оборотних активів».

У зв'язку з введенням в дію нового Податкового кодексу та інших законодавчих актів, Міністерством фінансів України та галузевим Міністерством аграрної політики та продовольства України постійно вносяться зміни в нормативно-правові документи та методичні рекомендації з питань організації бухгалтерського обліку та звітності, що потребує відстеження таких змін та корегування облікової політики СОК.

4. Маркетинг в сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах

У сільському господарстві розвинених країн важливу роль у реалізації сільськогосподарської продукції, її переробці та закупівлі матеріально-технічних ресурсів відіграє кооперативний сектор. Внаслідок спільних маркетингових дій фермери впливають на збільшення попиту на свою продукцію, сприяють кращому позиціонуванню своїх товарів, підвищують їх конкурентоспроможність, мають можливість простежити рух продукції з моменту виходу її з виробництва до моменту споживання.

Маркетинг — це діяльність, спрямована на створення попиту та досягнення цілей підприємства через максимальне задоволення потреб споживачів.

Сільськогосподарський маркетинг — це доведення сільськогосподарської продукції до кінцевого споживача. Він включає закупівлю, зберігання, транспортування, переробку і розподіл продукції.

В аграрному секторі маркетинг поділяється на два типи: маркетинг закупівлі (спрямований на функції, які передують виробництву, тобто у напрямі постачальників) та маркетинг продажу (спрямований на функції, які йдуть за виробництвом, тобто у напрямі споживачів).

Кооперативи, орієнтовані на маркетинг, можуть мати свої специфічні цілі:

- пошук найефективніших виходів на ринок;
- досягнення кращої координації між виробництвом і споживанням;
- контроль за реалізацією, у тому числі через мережу роздрібної торгівлі;
- забезпечення лідерства в маркетинговому каналі, включаючи вертикальну інтеграцію.

Концепція кооперативного маркетингу заснована на першочерговій увазі до потреб і побажань споживачів, що постійно змінюються, і трансформації цих потреб та побажань у виробничі і маркетингові рішення.

Особливістю маркетингу в сільськогосподарському кооперативі є те, що кооператив одночасно виступає як споживач у разі закупівлі через нього матеріально-технічних ресурсів і як виробник, коли кооператив займається переробкою або реалізацією сільськогосподарської продукції.

Крім того, кооператив застосовує певну політику маркетингу щодо своїх членів, яка в основному реалізується через стратегію ціноутворення.

В СОК маркетинг поділяється на три види: 1) маркетинг продажу; 2) маркетинг закупівлі; 3) маркетинг щодо сільськогосподарських виробників, що передбачає заохочення їх до вступу у сільськогосподарський кооператив. Маркетинг продажу характерний для збутових кооперативів, маркетинг закупівлі — для постачальницьких і сервісних. Для багатофункціональних СОК характерне застосування всіх трьох видів маркетингу. Загальним для цих типів обслуговуючих кооперативів є застосування маркетингу до своїх реальних і потенційних членів — сільськогосподарських виробників.

Найчастіше застосовується маркетинг продажу. За допомогою професійного управлінського персоналу кооперативів їх члени вивчають своїх споживачів, прагнуть впливати на їхні думки і купівельні мотиви, створюють орієнтований на споживача комплекс маркетингу. Усе це покладено в основу ефективних прямих двосторонніх відносин між сільськогосподарськими товаровиробниками і кінцевими споживачами їх продукції та може розцінюватись як важлива перевага кооперативного маркетингу.

Успішні маркетингові стратегії в кооперативах принципово не відрізняються від тих, які існують в акціонерних підприємствах. Однак кооперативи мають деякі переваги в збиранні продукції, досягненні менших виробничих витрат, у розвитку нових товарів з меншими витратами тощо. Це дає їм можливість бути достатньо конкурентоспроможними порівняно з їх традиційними конкурентами, незважаючи на менші розміри бізнесу і вкладеного капіталу.

Особливості системи маркетингу в СОК:

- можливість реалізації своєї продукції під однією товарною маркою із застосуванням розширення асортименту та інноваційної політики;
- специфічна система ціноутворення дозволяє кооперативу діяти на неприбутковій основі, надавати послуги за собівартістю та протистояти конкурентам, формуючи великі партії продукції;
- кооператив забезпечує збут продукції своїх членів на вигідних ринках різними шляхами (наприклад, переробляючи продукцію), які сприяють оптимальному підвищенню ринкової цінності продукції членів;
- кооперативи забезпечують виконання логістичних маркетингових функцій, здійснюючи планування, контроль і управління транспортуванням, зберіганням, пакуванням та іншими операціями в процесі реалізації продукції своїх членів відповідно до їх інтересів, що значно знижує витрати на збут продукції;
- кооперативи завдяки своїй демократичній природі під час формування маркетингових стратегій узгоджують маркетингові цілі кооперативу з його можливостями, вимогами його членів і кінцевих споживачів.

Проте кооперативний маркетинг має і певні економічні недоліки. Вони виявляються в невикористанні кооперативами агресивних маркетингових стратегій, існуванні суперечностей між відносно повільною системою прийняття управлінських рішень і необхідністю швидкого реагування на умови ринку, що постійно змінюються, тощо.

Оскільки не всі СОК можуть організувати повноцінну маркетингову діяльність, експерти радять їм вдаватися до альтернативних дій, зокрема покладати виконання маркетингових функцій на виконавчого директора, менеджера з маркетингу, службу маркетингу або ж створювати маркетингове кооперативне об'єднання для планування і здійснення маркетингових функцій у кооперативах своїх членів. Однією з основних функцій форм управління маркетингом в обслуговуючих кооперативах є розробка маркетингових стратегій на основі проведення SWOT-аналізу щодо основних складових маркетингу. SWOT-аналіз дозволяє кооперативу виявляти

переваги й загрози в його маркетинговій діяльності, обґрунтувати тактику і стратегію маркетингу щодо його основних складових, розробляти маркетингову програму та здійснювати контроль за її виконанням.

Формування маркетингової системи в СОК сприятиме прискоренню розвитку аграрного сектору економіки України, підвищенню ефективності функціонування господарюючих суб'єктів як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках, стимулюватиме збільшення виробництва і поліпшення технологій переробки продукції, освоєння ринків збуту, підвищення ефективності та прибутковості кооперативу в цілому.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть та стисло охарактеризуйте основні фонди СОК.
2. Від чого залежить розмір паю члена кооперативу?
3. Назвіть основні джерела формування власних коштів СОК.
4. Що є основним джерелом формування майна кооперативу?
5. Чому серед об'єктів права власності сільськогосподарського кооперативу особливе місце належить землі (земельним ділянкам)?
6. Назвіть специфічні ознаки СОК.
7. Якими юридичними способами може виникати право власності на землі сільськогосподарських кооперативів?
8. На який термін може укладатися договір оренди землі?
9. Назвіть основні проблеми у формуванні облікової політики СОК.
10. На основі яких документів членам СОК можуть надаватися послуги щодо заготівлі та збуту сільськогосподарської продукції?
11. У чому полягає сутність сільськогосподарського маркетингу?
12. Які типи маркетингу поширені в аграрному секторі?
13. Для яких видів СОК найхарактернішим є маркетинг продажу?
14. У чому полягають переваги і недоліки кооперативного маркетингу?

Тема 3. Оподаткування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів

1. Нормативно-правова база оподаткування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів
2. Проблеми оподаткування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів

1. Нормативно-правова база оподаткування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів

До нормативної бази, що визначає порядок оподаткування СОК та питання їх взаємовідносин із посадковими органами входять: Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755VI; Положення про Реєстр неприбуткових установ та організацій, затверджене наказом Державної податкової адміністрації України від 24 січня 2011 р. №37; Порядок складання Податкового звіту про використання коштів неприбуткових установ та організацій, затверджений наказом Державної податкової адміністрації України від 31 січня 2011 р. №56.

Умови оподаткування неприбуткових установ та організацій, а також їх перелік визначаються в ст. 157 Податкового кодексу України (ПК). Зазначено, що ця стаття застосовується до неприбуткових установ та організацій, зареєстрованих згідно з вимогами законодавства та внесених органами державної податкової служби в установленому порядку до Реєстру неприбуткових організацій та установ.

Ст. 14 ПК «Визначення понять», п. 14.1.121.

Неприбуткові підприємства, установи та організації — підприємства, установи та організації, основною метою діяльності яких є не одержання прибутку, а провадження благодійної діяльності та меценатства та іншої діяльності, передбаченої законодавством.

Ключовим для питання оподаткування СОК є наведений в п. 157.1 ПК перелік неприбуткових установ та організацій, які є:

а) органами державної влади України, органами місцевого самоврядування, Національною академією наук України та створеними ними установами або організаціями, що утримуються за рахунок коштів відповідних бюджетів;

б) благодійними фондами і благодійними організаціями, створеними в порядку, визначеному законом для провадження благодійної діяльності; громадськими організаціями, створеними з метою надання реабілітаційних, фізкультурно-спортивних для інвалідів (дітей-інвалідів) та соціальних послуг, правової допомоги, провадження екологічної, оздоровчої, аматорської спортивної, культурної, просвітньої, освітньої та наукової діяльності, а також творчими спілками та політичними партіями, громадськими організаціями інвалідів, спілками громадських організацій інвалідів та їх місцевими осередками, створеними згідно із відповідним законом; науково-дослідними установами та вищими навчальними закладами IIIIV рівнів акредитації, внесеними до Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави; заповідниками, музеями та музеями-заповідниками;

в) кредитними спілками, пенсійними фондами, створеними в порядку, визначеному відповідними законами;

г) іншими, ніж визначені в підпункті «б» цього пункту, юридичними особами, діяльність яких не передбачає отримання прибутку згідно з нормами відповідних законів;

г) спілками, асоціаціями та іншими об'єднаннями юридичних осіб, створеними для представлення інтересів засновників (членів, учасників), що утримуються лише за рахунок внесків таких засновників (членів, учасників) та не провадять господарську діяльність за винятком отримання пасивних доходів;

д) релігійними організаціями, зареєстрованими в порядку, передбаченому законом;

е) житлово-будівельними кооперативами та об'єднаннями співвласників багатоквартирного будинку;

є) професійними спілками, їх об'єднаннями та організаціями профспілок, утвореними в порядку, визначеному законом;

ж) організаціями роботодавців та їх об'єднаннями, утвореними в порядку, визначеному законом;

з) садівничими та гаражними кооперативами або товариствами, створеними в порядку, визначеному законом.

З метою уникнення проблем з оподаткуванням СОК науковцями, практиками та експертами пропонується пункт 157.1 статті 157 ПК доповнити підпунктом «и» у такій редакції:

а) сільськогосподарськими обслуговуючими кооперативами, створеними в порядку, визначеному законом, для надання послуг переважно членам кооперативу виключно з метою провадження їх сільськогосподарської діяльності та задоволення інших потреб, а також захисту їх інтересів».

«Положення про Реєстр неприбуткових установ та організацій» розроблено відповідно до ст. 157 розділу III ПК України. Згідно з Положенням «Реєстр неприбуткових установ та організацій» — це автоматизована система збору, накопичення та обробки даних про не прибуткові підприємства, установи та організації та їх відокремлені підрозділи, визначені підпунктом 14.1.121 п. 14.1 ст. 14 розділу I ПК, доходи яких згідно із ст. 157 розділу III ПК звільняються від сплати податку на прибуток.

Основною метою ведення Реєстру є забезпечення єдиних принципів ідентифікації неприбуткових установ та організацій, їх обліку в органах державної податкової служби, а також забезпечення центрального органу державної податкової служби інформацією з Реєстру для здійснення

контролю за використанням неприбутковими установами та організаціями коштів, які звільняються від оподаткування згідно з положеннями ст. 157 розділу III ПК. Створення і ведення Реєстру здійснюються центральним органом державної податкової служби.

У п.5 Положення зазначається, що:

- при включенні неприбуткової установи та організації до бази Реєстру їй за кодом ЄДРПОУ ставиться ознака неприбуткової установи чи організації, якою є нумерація установ та організацій за окремими групами відповідно до п. 157.1 ст. 157 розділу III ПК;

- визначенні структури ознаки неприбуткових установ та організацій необхідно керуватися такими нормативно-правовими актами: Конституцією України, Бюджетним та Податковим кодексами

України, законами України, що регулюють діяльність відповідної неприбуткової установи та організації, тощо;

- присвоєння установам та організаціям ознаки неприбутковості здійснюють державні податкові інспекції в районах, містах без районного поділу, районах у містах, міжрайонні та об'єднані спеціалізовані державні податкові інспекції відповідно до структури ознаки, яка міститься в пунктах 5.1–5.9 Реєстру.

Відповідно до розділу II «Реєстрація неприбуткових установ та організацій», включення неприбуткової установи та організації до Реєстру проводиться органом державної податкової служби за їх місце знаходженням з присвоєнням відповідної ознаки неприбутковості згідно з п. 5 розділу I Положення. Для внесення до Реєстру неприбуткова установа або організація повинна подати до органу державної податкової служби за її місцезнаходженням реєстраційну заяву за формою 1РН згідно з додатком 1 до цього Положення, а також копії установчих документів. Органи державної податкової служби можуть проводити перевірку відомостей, що містяться в поданих документах.

За результатами розгляду заяви, установчих документів органом державної податкової служби за місцезнаходженням неприбуткової установи та організації приймається рішення:

- про внесення, повторне внесення неприбуткової установи або організації до Реєстру;
- відмову у внесенні неприбуткової установи або організації до Реєстру;
- присвоєння неприбутковій установі або організації іншої ознаки неприбутковості.

Рішення за формою (згідно з додатком) готується у двох примірниках — перший надається неприбутковій установі або організації, а другий залишається в органі державної податкової служби.

Реєстр включає такі види відомостей про неприбуткові установи та організації:

- *ідентифікаційні* — найменування та код з Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (далі — код ЄДРПОУ) неприбуткової установи та організації;
- *довідкові* — відомості про місцезнаходження, телефон неприбуткової установи та організації, прізвища, імена та по батькові керівника, головного бухгалтера, засновників, реєстраційні номери облікової картки платника податків або серії та номери їх паспортів (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовились від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідний податковий орган і мають відмітку в паспорті);
- *реєстраційні* — відомості про реєстрацію в органах державної влади, про взяття на облік, зняття з обліку в органах державної податкової служби;
- *економічні* — відомості, які характеризують фінансово-економічні показники господарської діяльності неприбуткової установи та організації та справляння податку на прибуток.

Розпорядником територіальних рівнів Реєстру є відповідні державні податкові адміністрації в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі та державні податкові інспекції в містах з районним поділом (крім міст Києва та Севастополя).

«Порядок складання Податкового звіту про використання коштів неприбуткових установ та організацій» розроблено відповідно до по ложень ст. 157. ПК. Порядок застосовується установами та організація ми, які визначено ст. 14 розділу I ПК та включено органами державної податкової служби до Реєстру неприбуткових установ та організацій з присвоєнням відповідної ознаки неприбутковості.

У п. 1.6. Порядку встановлюється, що Податковий звіт складається за наростаючим підсумком з початку календарного року. Дані, на ведені в Податковому звіті, повинні ґрунтуватися на даних бухгалтерського обліку та відповідати правилам складання податкової звітності. Достовірність даних підтверджується підписами керівника (уповноваженої особи) неприбуткової організації і головного бухгалтера (особи, яка відповідає за ведення бухгалтерського обліку та по дання Податкового звіту до органу державної податкової служби) та засвідчується печаткою. Оригінал Податкового звіту подається до органу державної податкової служби, в якому перебуває на обліку неприбуткова організація.

2. Проблеми оподаткування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів

Податкове та кооперативне законодавство України перебуває в стані постійної трансформації. До прийняття Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»», який значною мірою удосконалив кооперативні відносини на селі, однією з причин виникнення численних проблем, пов'язаних з господарською діяльністю СОК, зокрема з оподаткуванням їх діяльності, було нечітке положення ст. 2(3) Закону України «Про сільськогосподарську

кооперацію» про те, що СОК «...здійснюю чи обслуговування членів кооперативу, не ставлять за мету отримання прибутку».

Тепер у ст. 9(1) Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»» чітко зазначено, що «Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи здійснюють обслуговування своїх членів — виробників сільськогосподарської продукції, не маючи на меті одержання прибутку, і є неприбутковими організаціями». Але лише за умови наявності низки ознак.

У ст. 9(1) цього закону зазначено також, що неприбутковість діяльності СОК визначається виходячи із сукупності таких ознак:

- кооператив надає послуги тільки своїм членам;
- члени кооперативу несуть відповідальність за зобов'язаннями, взятими перед кооперативом щодо їх участі в господарській діяльності кооперативу;
- послуги надаються з метою зменшення витрат та/або збільшення доходів членів кооперативу.

Тепер у ст. 16 Закону України «Про внесення змін до Закону України Про сільськогосподарську кооперацію»» зазначено: «У разі виходу, виключення з кооперативу чи ліквідації кооперативу, фізична чи юридична особа, яка внесла свій майновий пай у кооператив у формі земельної ділянки, отримує свій майновий пай виключно у формі земельної ділянки, тобто в натурі (на місцевості). У разі ліквідації кооперативу, майновий пай у формі земельної ділянки не може бути використаний для виплати заробітної плати працівникам, виконання зобов'язань перед бюджетом, банками та іншими кредиторами».

Також згідно зі ст. 29(7) Закону України «Про кооперацію» в разі ліквідації кооперативу майно неподільного фонду не підлягає поділу між його членами і передається за рішенням ліквідаційної комісії іншій (іншим) кооперативній організації (кооперативним організаціям). При цьому в рішенні повинні бути визначені напрями використання зазначеного майна.

Відповідно правовий режим майна неподільного фонду СОК, який не підлягає поділу між членами кооперативу, відповідає вимогам п. 13 ст. 157 ПК.

Таким чином, порядок ліквідації СОК, визначений ст. 16 Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»» не суперечить вимогам податкового законодавства щодо подальшої долі майна кооперативу, який ліквідується, а також повною мірою відповідає особливостям правового статусу СОК, як не прибуткової організації.

Однак СОК все ще не включено до переліку неприбуткових установ та організацій (пункти «а» — «з» ч. 1 ст. 157 ПК). До того ж Положення про Реєстр неприбуткових установ та організацій, також не виокремлює СОК як платників податків з неприбутковим статусом під час визначення ознаки неприбуткової в п. 5.

Оскільки Господарський кодекс України вказує на існування комерційної діяльності (підприємництва) та, відповідно, некомерційного господарювання, а Цивільний кодекс — на існування підприємницьких товариств та непідприємницьких, все ще залишається актуальною по потреба уніфікації понятійного апарату цих нормативних актів.

Непідприємницькими товариствами є товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками (ст. 85 ЦК). Непідприємницькі товариства (кооперативи, крім виробничих, об'єднання громадян тощо) та установи можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню (ст. 86 ЦК).

Підприємництво — це вид господарської діяльності, що здійснюється з метою досягнення економічних та соціальних результатів та одержання прибутку (ст. 42 ГК)

Доходи, які одержує СОК внаслідок здійснення своєї діяльності, не є прибутком, вони спрямовуються виключно на розвиток власної бази (утримання приміщення, обладнання, транспорт). Надання СОК по слуг своїм членам та створення умов для реалізації ними своїх статутних цілей не можна вважати підприємницькою діяльністю, оскільки СОК не займається комерційним посередництвом та не має на меті отримання прибутку. Положення вищезазначених норм Цивільного та Господарського кодексів України дозволяють застосувати поняття не підприємницького товариства для визначення правового статусу СОК.

Загальними проблемами у сфері оподаткування діяльності СОК залишаються:

- необхідність законодавчого закріплення базових понятійних категорій;
- відсутність визначення в податковому законодавстві неприбуткового статусу СОК.

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» не виокремлював особливостей правового статусу СОК як платників податків. Оскільки СОК створюється не для отримання прибутків, а для забезпечення ефективної роботи господарств його членів-власників, оподаткування його прибутку на загальних підставах спричиняло невідповідність процедури оподаткування правовому статусу останніх.

У Законі України «Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»» від 20 листопада 2012 р. №5416VI, чітко визначено, що СОК є неприбутковими організаціями. Тим самим вирішено одну з основних проблем СОК у сфері оподаткування — не чіткість їх неприбуткового статусу.

Питання для самоконтролю

1. Що являє собою Реєстр неприбуткових установ та організацій? З якою метою він створений?
2. Якою організацією здійснюється створення і ведення Реєстру неприбуткових установ та організацій?
3. Ким проводиться включення неприбуткової установи та організації до Реєстру неприбуткових установ та організацій?
4. Хто є розпорядником територіальних рівнів Реєстру неприбуткових установ та організацій?
5. Назвіть та стисло охарактеризуйте загальні проблеми у сфері оподаткування діяльності СОК?
6. Назвіть ознаки неприбутковості СОК?

Тема 4. Відносини між кооперативом, його членами, найманими працівниками та партнерами

1. Членство та трудові відносини в кооперативі
2. Організація управління кооперативом

1. Членство та трудові відносини в кооперативі

Членство в сільськогосподарському кооперативі є тією відмінною ознакою, яка відрізняє його від інших форм господарювання в сільському господарстві. Воно організаційно пов'язує громадян, які добровільно об'єдналися в кооператив для виконання певних спільних завдань. Членство є характерною ознакою й фермерських господарств, однак членами останніх можуть бути тільки родичі, що вказує на сімейно-трудоий характер такого об'єднання.

Членство в кооперативі не переходить до спадкоємців. Щоб стати членами кооперативу, особи повинні в установленому порядку бути прийнятими до його членів. Вступ у члени кооперативу ґрунтується на принципі добровільності, юридично закріпленому в п. 1 ст. 9 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»: він означає відсутність будь-якого примусу під час вступу в члени кооперативу. Членом кооперативу може стати тільки той, хто має бажання брати участь у діяльності кооперативу і висловить його.

Засновниками та членами СОК можуть бути виробники сільськогосподарської продукції — юридичні та/або фізичні особи, які:

- зробили вступний і пайовий внески в розмірах, визначених загальними зборами кооперативу;
- дотримуються вимог статуту;
- мають право ухвального голосу;
- беруть участь у господарській діяльності кооперативу.

Засновники СОК після його державної реєстрації набувають статусу членів кооперативу.

Члени кооперативу — фізичні особи мають досягти 16річного віку. Фізичні або юридичні особи можуть бути членами кількох СОК, різних за видами діяльності.

Вступ до кооперативу здійснюється на підставі поданої заяви. Член кооперативу робить вступний і пайовий внески в порядку, визначеному статутом кооперативу. Рішення правління (голови) кооперативу про прийняття до кооперативу підлягає схваленню загальними зборами. Порядок прийняття такого рішення та його схвалення визначається статутом кооперативу.

Членство в СОК припиняється в разі:

- добровільного виходу з кооперативу;
- виключення у випадках і в порядку, визначених статутом кооперативу;

- несхвалення загальними зборами рішення правління (голови) про прийняття до кооперативу;
- втрати членом кооперативу — юридичною особою свого статусу;
- смерті члена кооперативу;
- реорганізації та ліквідації кооперативу;
- припинення участі в господарській діяльності кооперативу протягом двох років поспіль.

Порядок та майнові наслідки припинення членства в кооперативі визначаються його статутом. Виключення з членів кооперативу може бути оскаржено в судовому порядку.

Членство в сільськогосподарському кооперативі є підставою для набуття статутних прав та обов’язків.

Основними правами членів кооперативу є:

- участь в управлінні справами кооперативу, право голосу на загальних зборах кооперативу, право обирати і бути обраним в органи управління кооперативом (для членів кооперативу — юридичних осіб ці права реалізуються їх повноважними представниками);
- користування послугами кооперативу;
- одержання кооперативних виплат — частини доходу кооперативу, що підлягає розподілу між його членами;
- одержання частки доходу на пай (додатковий пай);
- одержання частки в майні кооперативу в разі виходу з кооперативу в порядку і термін, визначені статутом.

Права і обов’язки членів кооперативу можуть бути особистими (наприклад, право одержання частки доходу на пай і обов’язок дотримуватись статуту) й майновими (наприклад, право одержання частки доходу на пай і обов’язок брати участь у господарській діяльності СОК).

Основними обов’язками членів кооперативу є:

- дотримання статуту та виконання рішень загальних зборів і правління кооперативу;

– брати участь у господарській діяльності СОК в обсязі, що становить більшу частину річного обороту діяльності, яка кооперується.

Член кооперативу не має права передоручати будь-кому особисту участь у діяльності кооперативу. Статутом кооперативу може бути передбачено додаткові права та обов'язки членів кооперативу.

У кооперативах усіх видів допускається асоційоване членство. Асоційованими членами можуть бути фізичні чи юридичні особи, які визнають його статут та зробили пайовий внесок у створення та розвиток кооперативу.

Асоційовані члени кооперативу мають право:

- дорадчого голосу;
- на отримання частки доходу на свій пай;
- на першочергове отримання свого майнового внеску та відповідних часток доходу і повернення їх земельних ділянок у натурі (на місцевості) у разі ліквідації кооперативу.

Асоційоване членство дає змогу кооперативу збільшувати свої фонди без зростання його кількісного складу.

Члени кооперативу можуть переоформити членство в кооперативі на асоційоване членство в порядку, визначеному статутом кооперативу. Розміри пайових внесків асоційованих членів визначаються статутом кооперативу.

Трудові відносини членів СОК регулюються Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію», законодавством про працю, статутом та правилами внутрішнього розпорядку кооперативу.

Для виконання статутних завдань і цілей кооператив може залучати до роботи за трудовим договором осіб, які не є членами кооперативу. В обслуговуючих кооперативах господарська діяльність, на відміну від виробничих кооперативів, здійснюється не безпосередньо членами кооперативу, а, як правило, найманими працівниками. Наймані працівники можуть також залучатися як консультанти для підготовки окремих питань у межах спеціальних комісій, утворених керівними органами кооперативу.

Наймані працівники кооперативу залучаються до роботи в кооперативі на умовах трудового договору. Вони не є дійсними або асоційованими членами кооперативу. Якщо асоційованих членів кооперативу залучено до робіт по робітничих професіях, вони одночасно є найманими працівниками. У такому випадку з ними повинен укладатися трудовий договір.

Умови оплати праці для таких працівників також встановлюються на загальних підставах відповідно до чинного законодавства.

За згодою сторін між кооперативом та найманим працівником може укладатися договір у формі контракту. Відповідно до Роз'яснення Міністерства праці та соціальної політики України «Щодо регулювання трудових відносин та оплати праці працівників сільськогосподарського виробництва» від 11 серпня 2000 р. №12–3201 в кооперативах, які використовують найману працю, має укладатися колективний договір.

Кооператив самостійно визначає форми і систему оплати праці членів кооперативу і найманих працівників з урахуванням норм і гарантій, встановлених законодавством.

Кооперативні виплати і виплата часток доходу на паї членам кооперативу та асоційованим членам до оплати праці не належать.

Кооператив забезпечує дотримання встановлених норм і правил з охорони праці, техніки безпеки, вимог щодо виробничої санітарії і несе відповідальність за шкоду, заподіяну здоров'ю членів кооперативу — фізичних осіб, найманих працівників внаслідок виконання ними своїх службових обов'язків, відповідно до законодавства.

2. Організація управління кооперативом

Управління кооперативом здійснюється на основі самоврядування, гласності, прозорості, участі його членів у вирішенні питань діяльності кооперативу.

Система управління кооперативом визначається Законом України «Про кооперацію» і є юридичною основою, на яку спирається кооператив у своїй

діяльності й управлінні. У статуті кооперативу визначаються органи управління та контролю, порядок їх утворення, сфера компетенції та процедури прийняття рішень. Правила внутрішньогосподарської діяльності доповнюють статут, уточнюючи функції кожного органу, чітко визначають обмеження компетенції кожного органу.

Трудовий договір з виконавчим директором кооперативу визначає його обов'язки і сферу компетенції.

Структура органів управління кооперативу:

- 1) загальні збори;
- 2) правління кооперативу на чолі з головою;
- 3) виконавчий директор;
- 4) спостережна рада;
- 5) ревізійна комісія (ревізор).

Для підготовки окремих питань загальні збори, а в період між ними — правління кооперативу або спостережна рада можуть утворювати спеціальні комісії з членів кооперативу із залученням як консультантів найманих працівників.

Загальні збори є вищим органом управління кооперативу.

Загальні збори:

- вносять зміни і доповнення до статуту, приймають нормативні документи кооперативу;
- обирають шляхом прямого таємного голосування:
  - голову та членів правління кооперативу,
  - членів ревізійної комісії (ревізора),
  - членів спостережної ради тощо;
- заслуховують звіти органів управління кооперативу про їх діяльність;
- визначають види і розміри фондів кооперативу, порядок їх формування та використання;
- затверджують:

- правила внутрішньогосподарської діяльності,
- річний звіт і баланс кооперативу,
- порядок формування і розподілу доходу кооперативу,
- рішення правління кооперативу про прийняття нових членів;

— вирішують:

- питання про входження кооперативу до об'єднання кооперативів, створення підприємств різних видів,
- питання про реорганізацію або ліквідацію кооперативу.

Загальні збори мають право приймати будь-які інші рішення, пов'язані із статутною діяльністю кооперативу. Проводяться щорічно після закінчення фінансового року. Вони можуть скликатися позачергово за рішенням правління кооперативу або за ініціативи не менше ніж третини членів кооперативу.

Загальні збори членів кооперативу правомочні вирішувати питання, якщо на них присутні більше ніж половина його членів, а збори уповноважених — за наявності не менше ніж двох третин уповноважених, повноваження яких підтверджені у встановленому законодавством порядку. Кожний член кооперативу чи уповноважений кооперативу має один голос, і це право не може бути передано іншій особі.

Рішення загальних зборів членів (зборів уповноважених) кооперативу про прийняття, внесення змін до статуту, вступ до кооперативного об'єднання або вихід з нього та про реорганізацію або ліквідацію кооперативу вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало не менш як 75% членів кооперативу, присутніх на загальних зборах кооперативу. З інших питань рішення приймаються простою більшістю голосів членів (уповноважених) кооперативу, присутніх на його загальних зборах.

Рішення загальних зборів членів (зборів уповноважених) кооперативу приймаються відповідно до його статуту відкритим або таємним голосуванням.

Правління кооперативу зобов'язане прийняти рішення про скликання загальних зборів і повідомити членів кооперативу про час і місце їх проведення та порядок денний не пізніше ніж за 10 днів. Загальні збори правомочні приймати рішення, якщо на них присутні більше ніж половина членів кооперативу.

Виконавчим органом кооперативу є правління, яке очолює голова, повноваження якого визначаються статутом кооперативу. Виконавчий орган підзвітний вищому органу управління кооперативу і несе перед ним відповідальність за ефективність роботи кооперативу.

У кооперативі, до складу якого входить менше ніж 10 членів, обирається лише голова кооперативу.

Правління кооперативу:

- розробляє і вносить на затвердження загальних зборів напрями розвитку кооперативу;
- скликає загальні збори членів кооперативу і контролює виконання прийнятих ними рішень;
- вирішує найсуттєвіші питання господарської діяльності згідно із статутом;
- вносить на затвердження загальних зборів рішення про прийняття до кооперативу нових членів та припинення членства;
- укладає трудові договори (контракти) у разі найму на роботу виконавчої дирекції та оцінює її діяльність;
- делегує виконавчій дирекції кооперативу право на прийняття поточних рішень;
- забезпечує збереження майна кооперативу;
- організовує в разі потреби проведення незалежних аудиторських перевірок;
- вирішує питання навчання членів кооперативу, співробітництва з вітчизняними та іноземними організаціями.

Виконавчий орган може бути наділений іншими повноваженнями, визначеними вищим органом управління кооперативу або статутом кооперативу.

Члени правління обираються загальними зборами членів кооперативу на строк, визначений статутом, але не більше ніж на п'ять років. Члени правління кооперативу працюють переважно на громадських засадах. У статуті кооперативу можуть бути передбачені винагороди за роботу членів правління. Періодичність проведення засідань правління кооперативу визначається статутом кооперативу. Рішення приймається більшістю голосів за наявності не менш як 2/3 складу членів правління кооперативу.

Голова кооперативу очолює правління і обирається загальними зборами кооперативу або його правлінням на термін, що не перевищує п'ять років. Функції голови кооперативу та порядок його обрання (відкликання) визначаються статутом кооперативу.

Правління кооперативу може наймати виконавчого директора для оперативного управління діяльністю кооперативу. Виконавчий директор не може бути членом кооперативу. Він здійснює свою діяльність на умовах контракту, який укладає з ним правління кооперативу, формує виконавчу дирекцію та виконує функції, делеговані йому правлінням.

У разі відсутності виконавчого директора його функції виконує голова кооперативу. Виконавчий директор несе персональну відповідальність за виконання покладених на нього обов'язків, визначених контрактом та статутом кооперативу.

Для здійснення контролю за дотриманням статуту кооперативу та за діяльністю виконавчого органу управління кооперативу може обиратися спостережна рада. Спостережна рада утворюється за умови, якщо кількість членів кооперативу перевищує 50 осіб. Обирається із числа членів кооперативу на загальних зборах у кількості 3–5 осіб, які працюють у раді на громадських засадах. До складу спостережної ради кооперативу не можуть входити члени правління чи члени ревізійної комісії (ревізор). Порядок

обрання спостережної ради та її голови і прийняття рішень спостережною радою встановлюються статутом кооперативу.

Спостережна рада кооперативу підзвітна загальним зборам членів кооперативу. Повноваження членів спостережної ради кооперативу можуть бути достроково припинені за рішенням загальних зборів членів кооперативу. На вимогу спостережної ради можуть бути скликані позачергові загальні збори кооперативу.

Для контролю за фінансово-господарською діяльністю кооперативу обирається ревізійна комісія (ревізор). У кооперативі, до складу якого входить менш як 10 членів, функції ревізійної комісії виконує ревізор. Ревізійна комісія (ревізор) підзвітна загальним зборам кооперативу і обирається загальними зборами з числа членів кооперативу відповідно до порядку голосування, встановленого статутом кооперативу.

Членами ревізійної комісії (ревізором) не можуть бути члени правління кооперативу чи його спостережної ради.

Перевірки результатів фінансово-господарської діяльності кооперативу проводяться ревізійною комісією за власною ініціативою, а також за рішенням загальних зборів чи на вимогу не менш як 10% членів кооперативу. На вимогу ревізійної комісії (ревізора) надаються будь-які матеріали, бухгалтерські та інші документи, а також пояснення по садових осіб кооперативу. Ревізійна комісія (ревізор) складає висновок за річними звітами про результати діяльності кооперативу.

Формуючи структуру органів управління кооперативом, членам кооперативу слід, поміж іншим, керуватися вимогами Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»

від 8 вересня 2005 р. №2866IV, зокрема статтями 17–20 Розділу IV «Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у соціально-економічній сфері».

Наведені нижче терміни у законі вживаються в такому значенні:

- рівні права жінок і чоловіків — відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі;
- рівні можливості жінок і чоловіків — рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків.

Зазначені статті забезпечують рівні права та можливості жінок і чоловіків у праці та одержанні винагороди за неї, під час укладання колективних договорів та угод у сферах підприємництва та соціального захисту.

Членство в сільськогосподарському кооперативі організаційно пов'язує громадян, які добровільно об'єдналися в кооператив для виконання певних спільних завдань. Фізичні та юридичні особи приймаються в члени СОК (дійсні або асоційовані) на підставі поданої заяви рішенням загальних зборів кооперативу і в такий спосіб набувають статутних прав і обов'язків. Для виконання статутних завдань і цілей кооператив може залучати до роботи за трудовим договором найманих працівників, які не є членами кооперативу і працюють на основі трудового договору.

Управління кооперативом здійснюється на основі самоврядування, гласності, прозорості, участі його членів у вирішенні питань діяльності кооперативу. Вищим органом управління кооперативу є загальні збори, які мають право приймати будь-які інші рішення, пов'язані із статутною діяльністю кооперативу, зокрема обирати інші органи управління. Виконавчим органом кооперативу є правління на чолі з головою, контроль за діяльністю якого може здійснюватися спостережною радою. Фінансово-ревізійну діяльність кооперативу здійснює ревізійна комісія.

Питання для самоконтролю

1. Хто може бути членом СОК?
2. У чому полягає відмінність членства в СОК від виробничого кооперативу?
3. У чому полягає особливість асоційованого членства в кооперативі?

4. Хто, як правило, здійснює господарську діяльність СОК?
5. Назвіть та стисло охарактеризуйте основні органи управління СОК.
6. За якої умови загальні збори кооперативу правомочні приймати рішення?
7. На який термін і ким обирається голова кооперативу?
8. За якої умови утворюється спостережна рада кооперативу?
9. Хто не може бути членами ревізійної комісії (ревізором) кооперативу?